

ВНЗ «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»

***НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРАЦІ І ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ***

**Суспільно-науковий проект
«Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я»
(2001–2018)**

**Духовна безпека України
погляд суспільствознавства
і богослов'я**

XVII НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2018

УДК 082+2+3
ББК 60+86
Д - 85

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу
ВНЗ «Національна академія
управління» заборонено

Духовна безпека України: погляд суспільствознавства і богослов'я : матеріали XVII науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. – 152 с.

ISBN 978-617-7386-20-8

У збірці представлені матеріали учасників XVII науково-практичної конференції «Духовна безпека України: погляд суспільствознавства і богослов'я», проведеної 17 травня 2018 р. у рамках суспільно-наукового проекту «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я». Організатори конференції: ВНЗ «Національна академія управління», Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

Редакційна колегія: Єрохін С. А., д.е.н., професор
Баранівський В. Ф., д.філос.н., професор
Осічнюк Ю. В., д.філос.н., професор
Єрмошенко М. М., д.е.н., професор
Ільчук Л. І., к.політ.н, доцент
Привалко Т. В., к.і.н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол № 5 від 22.11.2018 р.) і вченою радою Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України (протокол № 9 від 25.10.2018 р.).

Упорядник: Привалко Т. В.

УДК 082+2+3
ББК 60+86
Д - 85

© ВНЗ «Національна академія управління», 2018

ISBN 978-617-7386-20-8

ЗМІСТ

Пленарне засідання

Ільчук Л. І. Безпека духовності: соціальний аспект.....	7
Митрофорний протоієрей Олекса Петрів. Правові та теологічні засади участі церкви у формуванні правової культури громадян.....	12
Жуковський В. Духовно-формаційна система координат Українського католицького університету: богослов'я, візія і досвід...	16
Степовик Д. В. Польська провокація: спроба нав'язати українцям латинську абетку.....	26
Соскин О. И. Христианская экономическая доктрина в информационной экономике.....	31

**Теоретичні та практичні проблеми
духовної безпеки України**

Баранівський В. Ф. Духовна безпека України: визначення, загрози та фактори забезпечення.....	35
Пилипенко О. Є. Державна політика України в галузі забезпечення духовної безпеки.....	37
Рябченко В. І. Розвиток людського потенціалу як запорука національної безпеки України та її цивілізованого майбутнього.....	40
Медвідь Ф. М., Курчина Т. О., Мельниченко Я. Б., Твердохліб А. І. Національні цінності як фундаментальні основи національної безпеки України.....	45
Павлишин О. В. Семіотико-правовий аналіз основних загроз духовній безпеці суспільства та передумов їх подолання в сучасній Україні.....	47
Балан М. І. Категорія «загроза» у нормативно-правовому дискурсі України.....	50
Терюханова І. М. Розвиток духовності в Україні: законодавче забезпечення та практична реалізація.....	52
Рапаєва М. В. Духовна безпека у сучасному демократичному суспільстві: погляди Френсіса Фукуями.....	54
Лісовська Ю. П. Україна як правова держава в духовних зрушеннях ХХІ століття.....	56

Щербатюк А. Покарання як філософсько-правова проблема.....	59
Криворук О. О. Економіка споживання і духовність: фактор протистояння.....	61
Присухін С. І. Відповіді Католицької церкви на виклики сучасного тероризму.....	63
Маевская Л. Б. Методи інформаційного протидіяння розповсюдженню ідей псевдорелигійного екстремізму.....	67
Лозниця С. А. Інформаційні впливи та безпека громадян.....	70
Михайлов В. С., Єфімова В. В. Війна в сучасних умовах: інформаційний аспект.....	73
Чорний В. С. Роль духовного чинника у відбитті російської агресії Збройними Силами України.....	75
Шевчук О. В., Дєточка О. Д. Душпастирська опіка військовослужбовців Збройних Сил України в районі проведення Антитерористичної операції.....	78
Побережний А. С. Капеланське служіння у Збройних Силах України: перспективи розвитку та характерні особливості.....	80

Соціальні, освітні та культурні чинники формування духовної безпеки України

Павлов В. Л. Про зміст понять «духовність» і «духовна безпека».....	83
Дубров Я. О. Про духовний простір на тлі адекватної історії та національної безпеки України.....	85
Кожолянюк Г. К. Різдвяна обрядовість української Гуцульщини: дохристиянський і християнський зміст.....	89
Гордієнко М. Г. Деколонізація свідомості як візія соціального оптимізму пострадянської України.....	96
Привалко Т. В. Духовний чинник у подіях Революції Гідності (за матеріалами усноісторичного дослідження).....	99
Саракун Л. П. Взаємодія держави і культури у формуванні духовної безпеки України.....	104
Лучанська В. В. Екологія культури – основна складова духовної безпеки держави.....	106
Лісовський П. М. Духовний капітал мудрості як інтелектуальний образ освіти та науки: кібербезпека та шляхетність переговорів.....	110
Голубка М. М. Формування духовності у молодого фахівця як рушійна сила зміцнення суспільства.....	112
Нікітіна І. В. Психологічна безпека особистості студента.....	115
Чуприк Н. В. Проблема адаптації студентів вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації.....	117

Баранівський В. В. Національно-патріотичне виховання в забезпеченні духовної безпеки України.....	119
Огир В. Виховання патріотизму засобами масової інформації.....	121
Руденко О. М. Основні загрози духовній безпеці дитини в сучасному українському суспільстві та шляхи їх усунення.....	124
Демешок О. О. Гендерна рівність у родині як складова духовної безпеки України.....	126
Кожолянко О. Г. Їжа в традиційних обрядах українців.....	128
Кучер Ю. Криза сучасного інституту сім'ї.....	137
Вонберг Т. В. Соціальна відповідальність у вирішенні загроз і проблем людства.....	140
Давидюк О. О. Оцінка якості соціальних послуг як складова реалізації принципу соціальної справедливості.....	142
Поляк Н. О. Рівень обізнаності дітей України щодо своїх прав та норм Конвенції ООН про права дитини.....	145
Бурлій Н. Догляд дорослих дітей за батьками.....	147

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Л. І. Ільчук*

БЕЗПЕКА ДУХОВНОСТІ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Безпека духовності (духовна безпека) – стан і умови життєдіяльності соціуму, які забезпечують збереження і зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму і гуманізму, культурного і наукового потенціалу країни, і разом з тим здатність держави вирішувати назрілі завдання економічного, соціального та політичного розвитку.

Девальвація духовних цінностей сприяє посиленню напруженості у взаєминах влади і народу, держави і громадянського суспільства, регіонів і центру. Зниження духовно-морального потенціалу суспільства є основним фактором, який сприяє зростанню злочинності, особливо її організованих форм, а також корупції. І не випадково на законодавчому рівні звертається увага на цю проблему. В Законі України «Про основи національної безпеки України», зокрема: в ст. 3 (об'єкти національної безпеки) – суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; в ст. 6. (пріоритети національної безпеки) – розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення, збереження та зміцнення інституту сім'ї; ст. 7. (загрози національній безпеці) – можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; у соціальній та гуманітарній сферах – прояви моральної та духовної

* к.політ.н., доцент, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

деградації суспільства [1]. Проблема духовної безпеки є однією з найголовніших для людини, сім'ї, громадських інститутів, держав, людства і світу в цілому.

На жаль, у проекті Закону України «Про національну безпеку України», який повинен визначати та розмежовувати повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створювати основу для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначати систему командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони тощо, не говориться про духовну безпеку, як складову національної безпеки [2].

На думку автора, духовна безпека включає в себе систему відносин між суб'єктами суспільного життя, яка забезпечує сприятливі умови для соціально-морального розвитку. Феномен «духовна безпека» є невід'ємною частиною національної та конституційної безпеки. Так, релігійні цінності, зокрема, нерідко виступають в якості джерел права і стратегічних політичних цілей, а релігійні установки населення явно або приховано впливають на політичні процеси, культуру, правосвідомість, правослухняність, правопорядок, сімейний устрій і статус людини. Трагедія народів і держав, як правило, починається з руйнування їх духовності, з впровадження в свідомість народу агресивних ідей, цінностей і неприйнятних способів їх досягнення. Тому забезпечення духовної безпеки є пріоритетним завданням, адже вона виражає моральний дух нації, її здатність ставити і вирішувати історичні завдання.

Останнім часом в Україні стали замислюватися про духовну безпеку, тому що активно відбуваються міжнародні інтеграційні процеси. Духовна безпека є спосіб існування соціальної системи, що дозволяє безпечно і стабільно функціонувати суспільству як цілісній соціокультурній системі на основі її культурного потенціалу. Соціальні аспекти духовної безпеки Української держави з недавнього часу викликають пильну увагу з боку наукової громадськості, що не дивно з огляду на зростання низки негативних явищ у духовній сфері життєдіяльності українського суспільства, до яких слід віднести насамперед такі:

– зниження соціального самопочуття населення України, криза ідентичності українців, зростання девіантних і делінквентних форм життєвої самореалізації, розлучень, безпритульних, суїцидів.

Довідково. За весь час війни і агресії Росії проти України, понад 500 українських воїнів наклали на себе руки в результаті посттравматичного синдрому. Про це повідомила глава парламентського комітету з питань охорони здоров'я Ольга Богомолець. Вона зазначила, що фахівці національного державного інституту соціальної і судової психіатрії МОЗ України підрахували, що майже 85% суїцидів здійснюють

учасники АТО у віці до 40 років, більшу частину з них складають особи до 30 років (45,5% від усіх). Одним із найістотніших серед факторів, пов'язаних із суїцидом, виявилось «стан алкогольного або наркотичного сп'яніння За її словами, самогубства – це проблема всіх країн, які воювали, але в Україні це питання стоїть особливо гостро. Серед механізмів суїциду – поранення від вогнепальної зброї (61%), і підвищення (31%). На базі Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я України створено реєстр суїцидів серед військовослужбовців і демобілізованих із зони АТО [3].

– зміна ціннісних орієнтацій і формування споживчої культури, забуття української історії, культури та захоплення зразками іншої культури в її негативних проявах;

– зниження освітнього та інтелектуального потенціалу нації.

При цьому потрібно враховувати, що духовна безпека виступає в єдиному зв'язку з іншими аспектами безпеки, а саме: політичною; економічною; інформаційною; соціальною; демографічною; екологічною тощо і в цілому – з національною. Духовна криза завжди супроводжує суспільство в епоху корінних зламів, трансформацій, революцій. Україна переживала і наразі переживає такі ситуації у своїй історії, але кожен раз її духовна стійкість і сила допомагали їй знайти себе, нехай у дещо оновленому вигляді, але зі збереженням своїх духовних основ, свого «духовного коду». Наразі ми набуваємо так званого національного «Я».

Духовна безпека суспільства насамперед пов'язана зі станом його духовної та соціальної сфер, рівнем розвитку культури, станом моральності соціуму. Духовна безпека суспільства визначається станом соціальної захищеності суспільства, через яку відтворюється і розвивається культурний потенціал соціуму, зберігається його історична пам'ять, транслюються базові цінності молодим поколінням. Наразі у зв'язку зі зростанням оплати за житлово-комунальні послуги в Україні працює система надання житлових субсидій. Із державного бюджету виділяється значна сума, а саме: 2014 р. – 1686429,93 тис. грн.; 2015 – 19879889,35 тис. грн.; 2016 – 52553204,87 тис. грн.; 2017 – 66323803,71 тис. грн.; 2018 (прогноз) – 57199658,64 тис. грн. (без врахування пільг). Зростання витрат на субсидії свідчить про збільшення бідності серед населення України, а це своєю чергою негативно впливає на рівень духовної безпеки та веде до збільшення утриманських настроїв.

Не повною мірою населення України задоволене пенсійним забезпеченням. Станом на 1 січня 2018 р. в Пенсійному фонді України на обліку перебуває 11711,3 тис. пенсіонерів. Усього видатків Фонду – 291,5 млрд. грн. На виплату пенсій – 286,6 млрд. грн., 4,8 млрд. грн. – інші виплати: 3,5 – адміністративні витрати; 1,3 – поштовий збір. З них – 133,5

млрд. грн. – кошти Державного бюджету України, що становить 45,8% від загальних витрат Фонду, з них на: виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами – 64,8 млрд. грн.; з них 7,1 млрд. грн. на виплату різниці між пенсією і прожитковим мінімумом; сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб – 12,6 млрд. грн.; покриття дефіциту Пенсійного фонду України – 56,1 млрд. грн. Середній розмір пенсії на 01.01.2018 р. – 2480,46 грн., мінімальна пенсія – 1452 грн.

Потрібно звернути увагу на наше майбутнє духовної безпеки – дітей. Адже від їх сприйняття духовності, ставлення до держави тощо залежатиме і духовна стійкість майбутніх поколінь. На жаль, в Україні частина дітей виховується в інтернатних установах. Діти мають жити в сім'ї, а держава має підтримати дитину в сім'ї, а не в інтернатному закладі. Ми маємо переформатувати політику на підтримку сім'ї, а не на влаштування з різних причини дітей до інтернатів. Сьогодні 1,5% дитячого населення України живуть в інтернатних закладах. Зараз у системі інтернатної освіти перебувають 106 тис. дітей, або 1,5% дитячого населення країни, з них лише 6 тис. дітей, батьки яких померли або позбавлені батьківських прав. Загалом в Україні діє 751 інтернатний заклад. У середньому в кожному закладі виховуються або утримуються від 100 до 300 дітей. Для порівняння, в таких країнах, як Австрія та Норвегія, кількість дітей в інтернатних закладах становить 0,1%, у Польщі, Румунії, Чехії, Болгарії – 0,5%. На сьогодні українським урядом схвалена Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026. Раніше в ООН заявляли, що кожна четверта дитина в Донецькій і Луганській областях, тобто понад 200 тис. дітей, потребують термінової психосоціальної допомоги [4].

Ключовими інститутами соціалізації в системі духовної безпеки виступають такі традиційні інститути, як сім'я й освіта. Їх роль завжди була дуже висока, але сьогодні їх вплив витісняється таким потужним інститутом соціалізації, як ЗМІ (перш за все телебачення та Інтернет), через які транслуються цінності масової культури. У цій ситуації справжні культурні цінності, норми, досягнення історії та культури набувають елітарного відтінку, і можливо незабаром станеться так, що її почнуть вважати культурою субкультурного типу, яка протистоїть масовій культурі. Самопочуття сім'ї, рівень її адаптованості в суспільстві і ефективність виконання соціалізаційної функції є показниками духовного благополуччя нації.

Духовна безпека є гарантом національної безпеки, хоча цю понятійну зв'язку можна вибудувати і у зворотному порядку. І це теж не буде суперечити істині, оскільки національна безпека повною мірою виступає

фактором духовної безпеки. Не має сенсу намагатися з'ясувати, яке з понять детермінує інше, оскільки духовна і національна безпека не можуть існувати одне без одного і обумовлюють одна одну. Наприклад, багато проблем, пов'язаних із національною безпекою сучасної Української держави, за своєю природою мають духовну обумовленість і є наслідком духовної кризи в країні (кризові явища в сімейно-шлюбній сфері суспільства, зростання сімейного насильства, розлучень, девіація молоді, злочинність, зростання соціальних захворювань і зниження соціального самопочуття населення тощо). Але своєю чергою ескалація цих негативних явищ, що загрожують національній безпеці країни, стала наслідком соціально-політичного реформування Української держави.

Отже, серед основних загроз духовної безпеки сучасної України найважливішими є: інституційна криза і слабкість соціальної системи, нездатної протистояти деструктивним тенденціям в суспільстві; соціокультурний розкол і криза між поколіннями; відсутність єдиної ідеології, здатної згуртувати роз'єдане і розколоте українське суспільство; демографічна криза і негативні явища у сфері сімейно-шлюбних відносин, що сприяють погіршенню соціального самопочуття молодого покоління, її криміналізації та девіації, зниження рівня освіченості, вихованості та духовності; зростання соціальної нерівності та соціальної поляризації; криміналізація українського суспільства і свідомості українців; зниження життєвого тону, соціального самопочуття, інтелектуального і соціального потенціалу українців тощо.

Таким чином, занадто глибокої корозії піддалися українське суспільство і його духовна сфера. Окремими, розрізненими і незначними акціями ситуацію вже не змінити. Тільки комплексне бачення проблеми і настільки ж комплексне її рішення дозволять Україні вибратися з глибокої духовної кризи, коли кожен індивід, соціальна група, організація, інститут на основі базових духовних цінностей, сприйнятих усім суспільством, виступатимуть основою і гарантом духовної безпеки України та її державності.

Основними напрямками забезпечення духовної безпеки можуть бути: вдосконалення законодавства України, що регулює відносини в області конституційних обмежень прав і свобод людини і громадянина; формування правових і організаційних механізмів забезпечення конституційних прав і свобод громадян, підвищення їх правової культури в інтересах протидії свідомому чи ненавмисному порушенню цих конституційних прав і свобод у сфері духовного життя; подальший розвиток громадянського суспільства; створення соціально-економічних умов для здійснення творчої діяльності і функціонування закладів культури; державна підтримка заходів зі збереження й відродження культурної спадщини народів і народностей Української держави;

вироблення цивілізованих форм і способів громадського контролю за формуванням у суспільстві духовних цінностей, що відповідають національним інтересам країни, вихованням патріотизму та громадянської відповідальності за її долю; корінним чином зниження рівня бідності серед українців.

1. Закон України «Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531
2. Проект закону України «Про національну безпеку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531
3. Страшна статистика: в Україні названа кількість самогубств серед ветеранів АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: obozrevatel.com/ukr/health/psychology/strashna-statistika-v-ukraini-nazvana-kilkist-samogubstv-sered-veteraniv-ato.htm
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kmu.gov.ua/ua/nras/250190226

Митрофорний протоієрей Олекса Петрів*

ПРАВОВІ ТА ТЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ЦЕРКВИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН

Згідно з класичним визначенням, правова культура особи – це внутрішнє ставлення індивіда до норм права, яке базується на засвоєних етичних засадах (чеснотах), достатньому знанні змісту його норм і вмінням їхнього використання, а також активною правомірною поведінкою в усіх життєвих ситуаціях. Елементами правової культури є: знання змісту юридичних норм; повага до права; вміння, навички користування законом; правова активність; звичка дотримуватися закону; нетерпимість до правопорушень [1]. Правова культура передбачає високий рівень правосвідомості – сукупності поглядів, ідей, які виражають ставлення людей, соціальних груп, націй до права, законності, правосуддя, їхнє уявлення про те, що є правомірним і неправомірним, тобто – це специфічна форма суспільної свідомості [1].

Ключовий пункт правосвідомості – усвідомлення людьми цінностей природного права, прав і свобод людини і оцінка чинного права з погляду його відповідності загальнолюдським цінностям, що знайшли закріплення в міжнародних документах про права людини та доктринах провідних релігій світу [2].

Для становлення належного рівня правосвідомості, окрім чіткої та загальнорозумілої системи права сьогодні є нагальною потреба у

* к.ю.н., керівник Департаменту зовнішніх зв'язків Української Греко-Католицької Церкви в Україні.

відповідній сучасним умовам життя ефективній системі правовиховного впливу, яка б урахувала всі особливості світогляду сучасної людини, останні досягнення правознавства, психології, філософії і сформувала високу правову культуру особи, тобто таку її властивість, яка характеризується повагою до права, достатнім знанням змісту його норм і вмінням їхнього використання, а також активною правомірною поведінкою в усіх життєвих ситуаціях. Це і є сфера правового виховання – цілеспрямована діяльність державних органів, громадських об'єднань і трудових колективів, а також інших суб'єктів з формування у громадян і службових осіб правової культури [1].

Оскільки основою правової культури є внутрішнє ставлення індивіда до норм права, яке базується на засвоєних етичних засадах (чеснотах), то участь церкви у цьому процесі є не тільки бажаною та доцільною, але й необхідною з точки зору теології, бо витікає із самої природи церкви – бути матір'ю і вчителькою. Завдання Учительського Уряду Церкви – проголошувати віру, яку християни мають визнавати й застосовувати в житті. Це завдання церкви поширюється також і на проповідь особливих приписів природного закону, бо їх дотримання конечне для спасіння [3].

Однією з важливих пропозицій щодо ролі церкви у правовому вихованні громадян України вважаю те, що релігійним організаціям, разом з органами місцевої влади та самоврядування слід було б добиватися розширення повноважень місцевих адміністрацій щодо затвердження програм освітніх навчальних закладів, щоб місцеві обласні ради мали право, у тих регіонах, де склалась відповідна громадська думка щодо цього предмета, ширше впроваджувати викладання Християнської етики в українській культурі.

У плані формування правової культури особи Християнська етика вже робить багато, але її чесното-формуючий потенціал ще далеко не розкритий, а подекуди, на жаль, вже навіть згортається, бо не беремо до уваги слова Григорія Сковороди: «Релігія надає людському серцю бажання того, до чого її примусом тягнуть громадянські закони».

Однак не слід надіятися тільки на цю надзвичайну можливість, яку нам дає життя у посттоталітарному, деідеологізованому, вільному суспільстві, бо й самі творці програми цього предмета застерігають, що «хоча й існує при викладанні предмета спокуса нетерпеливості, спокуса якнайшвидше повернути маси дітей, цілі класи й отримати великий успіх відразу, та це не є Божий метод. Таких 100% результатів не мав навіть Ісус Христос. Відомий український педагог Кость Ушинський зазначав, що це знання без особливих труднощів можна передати учням за 15–20 хвилин, а моральні переконання так швидко не виникають, вони проходять довгий і непомітний для стороннього ока шлях, утворюючись поступово» [4].

Тож впровадження в освітню систему України цього предмета, його належне кадрове і методологічне забезпечення, разом з цілеспрямованою діяльністю усіх складових громадянського суспільства при серйозній підтримці (у тому числі й фінансовій) з боку державної влади дозволять сформувати у наших дітей, а через них, частково, й у їх батьків, високу правову культуру особи.

Слід також вітати відповідні законодавчі зміни, якими дозволено релігійним організаціям засновувати приватні дошкільні навчальні заклади, створювати гімназії та ліцеї, де фінансування предметів загальноосвітнього циклу здійснюватиметься державою (за принципом «гроші ходять за дитиною»), а релігійного циклу – церквою, та недержавних християнських університетів, тобто – право релігійним організаціям засновувати навчальні заклади усіх рівнів акредитації. Це, однозначно, сприятиме піднесенню рівня правосвідомості громадян нашої держави, формуванню конкурентоспроможної нації гідних людей, які відповідатимуть найвищим критеріям чотирьох «П»: порядність, патріотизм, професіоналізм і послідовність. Бо ці чотири чесноти теперішньому нашому суспільству екзистенційно необхідні.

У реалізації цього завдання має бути чітко встановлена роль церкви і її взаємодія з державою, а саме: держава не повинна правити церквою – ні в сфері догмату, ні в сфері обряду, чи таїнства, чи організації. Вона може жадати від церкви тільки вірності батьківщині і дотримання загальних законів. Церква учить і радить; якщо необхідно, – то викриває і відлучає, але не панує в державі. Держава охороняє церкву і допомагає їй, але не панує над нею. Церква молиться і проповідує; держава править, судить і воює. Священик і правитель, чернець і воїн – співслужителі справи Божої на землі, співвихователі національної душі народу. Вони сполучають свої зусилля, але йдуть різними шляхами.

Держава не може і не повинна зловживати церквою у світських справах, знеособлювати її, нав'язувати їй свої мірила і способи дії, порушувати таємницю сповіді, чи спотворювати, знижувати властиву церкві любовну благодать заклику і навчання. Держава не повинна перетворювати свої субсидії церкві у зброю тиску на неї. Історія знає таке обходження держави з церквою, але вона свідчить про те, що воно завжди шкодило покликанню і справі церкви, що воно завжди було у вищому змісті слова – протипредметним.

Однак церква також не повинна зловживати своїм впливом і авторитетом у суспільстві: ні в державних, ні в справах духовної культури. Церква приймає світ і зводить його до Бога, але не насилує його і не розпоряджається його земними справами. Тільки в такому сполученні своїх сил церква і держава зможуть гідно будувати свою земну батьківщину. Такий підхід передбачає синергійну співпрацю між церквою і державою у

галузі дотримання суспільством світських законів та підтримується провідними церквами України.

Не можна недооцінювати у справі формування високого рівня правової культури й значення громадянського суспільства, яке має відображати громадянські відносини, взаємозв'язок усіх сфер суспільного життя людини. Як сукупний індивід, який виступає через систему різних асоціацій, об'єднань і є своєрідним регулятором свободи людини, це сфера соціальної взаємодії, що складається зі сфери особистого, різноманітних об'єднань (в тому числі й релігійних, найкрупнішими з яких є церкви), суспільних рухів і публічної комунікації, як місце соціальної дії, відносно автономної від держави – структуроване й розвинуте громадянське суспільство має бути серцевиною правової держави.

На жаль, у нинішній Конституції України і згадки немає про громадянське суспільство, на формування якого, зрештою, має бути спрямований весь державно-правовий механізм. Цей недолік нинішньої Конституції, безумовно, негативно відбивається на процесі формування громадянського суспільства. Проголошуючи своє прагнення досягти ідеалів правової держави, не пов'язавши це на конституційному рівні з формуванням громадянського суспільства, не є просто нелогічним, а й стратегічно неприпустимим. Тому однією з перших змін до Конституції України має бути її доповнення новим розділом про громадянське суспільство.

Враховуючи особливості перехідного часу, в якому знаходиться Україна, має бути проведена в життя така концепція співвідношення особи, суспільства і держави, яка дозволила б не тільки змінити сьогоднішній менталітет людини, але й сприяти формуванню вільної особи з високою політичною, економічною і правовою культурою, яка усвідомлює свою цінність і гідність.

Враховуючи набутий досвід та великий, але ще невикористаний духовний і освітній потенціал церкви у справі виховання громадян України, її співпраця з державою і всіма іншими суб'єктами правовідносин у громадянському суспільстві поряд з чіткою, загальнозрозумілою систематизацією та структуризацією всієї системи права здатні подолати правовий нігілізм у нашому суспільстві та сформувати належну правову культуру.

1. Андрусак Т. Г. Теорія держави і права / Т. Г. Андрусак. – Л. : Фонд «Право для України», 1997. – 198 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун [пер. з рос.]. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
3. Катехизм Католицької Церкви. Компендіум. – Л. : Вид-во «Свічадо», 2008. – 208 с.
4. Калашник А. К. Християнська етика (1–12 класи): методичний посібник / А. К. Калашник, О. В. Огірко. – Л. : МАУП, 2003.

Віктор Жуковський*

ДУХОВНО-ФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА КООРДИНАТ УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: БОГОСЛОВ'Я, ВІЗІЯ І ДОСВІД

Духовна безпека України головно залежить від системного і глибинного підходу до духовної формації особи в навчальних закладах. Проблема цілісності й комплексності в гуманітарній освіті – одна з фундаментальних і визначальних у формуванні системи координат будь-якого, не лише християнського, навчального закладу. Конститутивним для Українського католицького університету (УКУ) і, переконаний, для будь-якого гуманітарного навчального закладу є формування особистості, а тоді вже професійна підготовка, набуття фаху. І в цьому досвід християнських вишів, зокрема й УКУ, має непересічне значення, оскільки богословська модель виховання й освіти перевірена століттями функціонування католицьких університетів і богословських шкіл.

Для християн правило віри (*lex credendi*) – це правило молитви (*lex orandi*) і правило життя (*lex vivendi*)¹ та дії! Як християнин вірить, так повинен і діяти! Сповідування правила віри не може бути статичним, закритим у собі, віра не може бути законсервованою, «духовним» егоїзмом, страхом чи благим поясненням, на кшталт, «невтручання Церкви в життя світу». Богослов'я як наука – це концептуальна вербалізація живого містичного досвіду Церкви Христової і своєрідна троїчна суспільна програма преображення світу, що відображає суспільне вчення Церкви і її практичну заангажованість у вирішенні суспільних викликів. Природно, коли християнський навчальний заклад системно культивує трирівневу богословську освіту, яка, по-перше, живиться досвідом молитовно-сакраментального життя всієї Церкви; по-друге, концептуально виражає цей еклезіальний досвід сопричастя у Святому Дусі завдяки академічній, науково-педагогічній складовій; по-третє, виявляє цей досвід у християнських відповідях на суспільні виклики сучасності в різних формах соціального служіння, що допомагають вибудовувати суспільство зі сталим розвитком на головних суспільних принципах: повага до гідності людини, солідарність, субсидіарність і спільне благо.²

* доктор богослов'я, к.філос.н., завідувач кафедри богослов'я Українського католицького університету, головний редактор часопису «Християнин і світ».

¹ Див. Богослов'я сьогодні: перспективи, принципи, критерії. Міжнародна богословська комісія. Наукові записки УКУ. – Львів. – 2015. – Число V. Серія: «Богослов'я». – Вип. 2. – С. 24–25.

² Про принципи соціального вчення Церкви див.: Компендіум соціальної доктрини Церкви. – К. : Кайрос, 2008. – С. 109–140.; Костюк П. Соціальна доктрина Церкви: короткий нарис:

Проблема взаємозв'язку між академічно-науковим, духовно-виховним та суспільно-практичним вимірами завжди, без перебільшення, є головним викликом для гуманітарного навчального закладу. Часто освітню систему такої інституції розвивають однобічно, впадаючи у крайність – акцентуючи на одному з трьох компонентів. Перша крайність, яка найчастіше трапляється, – домінування науково-педагогічного напрямку і зведення системного й комплексного підходу, який враховує гармонійну взаємозалежність трьох гілок освіти та виховання, лише до академічного рівня. Натомість духовно-формаційний і суспільно-практичний напрями гуманітарної освіти зводяться до спонтанного, безсистемного, індивідуального, формального або взагалі ледь присутнього виховного чи соціально спрямованого елемента. Або ж, навпаки, існує серйозний брак відповідальної, належного рівня, академічно-наукової програми розвитку закладу (бакалаврської, магістерської та докторської), яка взорує на кращі світові зразки й органічно прив'язана до духовного життя та практичного служіння.

Викладаючи в різних богословських закладах УГКЦ (семінаріях, інститутах, університеті) упродовж понад 15-ти років, а також знаючи освітні системи українських та низки іноземних університетів, мав нагоду пересвідчитись у гостроті цієї проблеми, яка призводить не лише до невиконання виховних чи науково-навчальних цілей закладів щодо студентів і викладачів, а й може бути причиною кризи або й закриття через брак студентів, які у зв'язку з однобокністю чи редукцією до одного з елементів освітнього процесу, не бачать у ньому справжньої духовної і професійної школи, не знаходять цілісної моделі християнської місії навчального закладу в суспільстві. Студент приходить у виш не лише за фахом, а й за духовною атмосферою, яка панує в міжособових стосунках. Чи живо присутні в університетській спільноті названі вище суспільні засади?

Важливо ще раз наголосити: однобокність освіти, яка рано чи пізно спричинить кризову ситуацію в навчальному закладі, – це не лише домінування одного з двох елементів освітньо-виховного процесу за рахунок іншого (духовно-виховного чи науково-дослідного), а це також занедбання третього необхідного елемента, без якого не можна говорити про цілісну та насправду гуманітарну освіту. Мовиться про практичний вимір освіти як ставлення до потребуючих допомоги, в чому й полягає реалізація євангельського суспільного служіння. І тут ідеться не лише про теоретично-наукову сторону питання, як-от випрацювання *соціального вчення Церкви* (церков), що, без сумніву, потрібне і має свою науково-академічну нішу. Тут мова радше про чіткі, практичні, системні та

комплексні соціальні програми служіння, які охоплюватимуть своїми практичними відповідями всі виміри суспільних викликів сьогодення. Своєрідна програма дії, чину, студентів і викладачів. Саме гуманітарні заклади зобов'язані зробити вклад у те, щоб соціальні принципи швидше втратили декларативність і стали теоретичною стороною того всеохопного служіння, яке християни покликані звершувати в суспільному просторі. А фахова підготовка служителів Бога та країни, очевидно, має відбуватися в освітніх закладах, де є потужний духовно-формаційний компонент, які мають кадровий і програмний потенціал, щоб запропонувати суспільству нові «християнські» моделі відповідей на сучасні суспільні завдання.

Три виміри богослов'я як основа для духовно-виховної динаміки

Свого часу відомий католицький богослов Джеральд О'Коллінз виокремив три типи богослов'я, які характеризують його розвиток після II Ватиканського собору, можуть бути головною характеристикою християнського богослов'я загалом¹ і стати орієнтиром для академічно-виховної динаміки в навчальних закладах зокрема. Він розрізняє їх на основі природи, об'єкту, методу, походження, авторитету, на який посилаються, і локусу, в якому зароджується й розвивається те чи те бачення християнського духовно-виховного процесу.

1. Духовно-містичний вимір. У традиційних термінах цей стиль можна схарактеризувати як *fides quaerens adorationem* – віра, яка шукає богопоклоніння і богочитання. Це – доксологічне богослов'я. Тут першість має молитовне життя і, відповідно, правило молитви (*lex orandi*). Цей стиль богослов'я має за об'єкт насамперед справу сповідання Триєдиного Бога, явленого і відображеного в літургійному житті Церкви. Воно фокусується на божественній красі й бачить своє завдання передовсім у молитовному житті – особистому і спільнотному. Цей богословський стиль коріниться у східному християнстві – «класичній батьківщині» споглядання.

Досвід, який служить відправним пунктом для цього способу богословствування, – це досвід (як літургійний, так і позалітургійний) прекрасного та прагнення до його остаточного сповнення. Авторитетом є Передання, яке пов'язує минуле і сучасне життя церковного організму у Святому Дусі. Цей спосіб богословлення характеризується есхатологічним спрямуванням та стосується живого досвіду сопричастя й богоспілкування. Евагрій Понтійський, духовний учень каппадокійських Отців і подвижників пустині, виражає це у відомому твердженні: «Якщо ти богослов, то будеш правдиво молитись, і якщо ти правдиво молишся, то ти – богослов». Локус містичного богослов'я – «Церква у спільнотній

¹ G. O'Collinsю Retrieving Fundamental Theology / G. O'Collins. – New York, 1993.

молитві» і «люди в молитві». Це – храм внутрішньої особистої і храм зовнішній літургійної молитви. У цих храмах звершується внутрішній подвиг та літургійно-сакраментальне життя церковного організму. Богослов'я – шлях богопізнання, боговидіння й богоспоглядання. На цій дорозі цілісно працює вся людська особа в біблійно-святоотцівському значенні. Її ум і серце – як духовно-інтуїтивне пізнання та логічно-аналітичне мислення розуму. Тобто богослов'я (*theologia*) тут – це споглядання (*theoria*).

Святоотцівське розуміння містичного богослов'я-богоспоглядання виразив сучасний грецький богослов Христос Яннарас: «У Православній Церкві і Переданні богослов'я має зовсім інше значення, ніж те, яке йому надають сьогодні. Це – Божий дар, плід внутрішньої чистоти християнського духовного життя. Богослов'я ототожнюється з боговидінням, із безпосереднім баченням особового Бога, з особовим досвідом преображення творіння нетварною благодаттю».¹ Саме тому, богослов'я – це не якась теорія світобудови чи метафізична система, а «вираження і формулювання церковного досвіду... не інтелектуальна дисципліна, а досвідна участь, сопричастя».²

Богопізнання (*theognosia*) і богоспоглядання (*theoria*) та богослов'я (*theologia*) не протиставляються, а навпаки, дзеркально відображають один одного, взаємодоповнюють і взаємопроникають. Досвід пережиття Божої тайни – це особове виявлення соборної віри Церкви, а богослов'я – це еклезіальне вираження того, що може кожен член Церкви прожити, пережити і пізнати. Містичний досвід – це основа й вершина богослов'я, це – богослов'я в собі!

2. Академічний вимір. Традиційна термінологія, яка описує цей тип богослов'я, зібрана у відомому *fides quaerens intellectum scientificum* – віра, що шукає наукового пізнання і розуміння. Тут віра, правило віри (*lex credendi*), має першість. Об'єкт цього типу богослов'я, перш за все, – пошук «значення та істини християнського об'явлення». Це стосується відкриття «свіжого пізнання і нових поглядів». Головний фокус тут лежить на істині, яку «розуміють більш теоретично». Мета богослов'я – краще «пізнання і розуміння».³ Найавторитетніші посилання – це посилання на «нормативні голоси й тексти ... минулого». Це охоплює Біблію, грецьких, латинських і сирійських Отців Церкви, церковні документи, книги й інші традиційні тексти, які є свідченням того, як Церква розуміє та інтерпретує Об'явлення. Звичайно, вони різні й мають різний ступінь авторитетності.

¹ Каллист Уэр. Богословское образование в Писании и у Святых Отцов / Уэр Каллист [Электронный ресурс]. – Режим доступа: krotov.info/history/20/krivova/ware11.html

² Детальніше див. Каллист Уэр. - Там само.

³ G. O'Collinsю Retrieving Fundamental Theology / G. O'Collins. – New York, 1993. – С. 9–10, 154, п. 5.

Метод, який використовується, – це передовсім «культивування використання розуму», «дослідження, ґрунтовне обдумування і серйозний діалог із колегами з інших академічних дисциплін» і з «сучасними інтелектуалами». *Локус* для такого богослов'я – це найперше «університети, інститути, факультети Європи і Північної Америки». З огляду на контекст, у якому культивується цей тип богослов'я, він формується під впливом традиції, на яку вплинули епоха Просвітництва, Ренесанс, парадигма діяльності середньовічних факультетів й інтелектуальних здобутків грецької і римської філософії.¹ «Практики» його – це добре освічені люди або ті, хто прагнуть здобути добру освіту в тій чи в тій богословській галузі. Експерти – можуть бути не лише вірні церков, але й ті, хто себе не ідентифікують із належністю до конфесії чи лише формально є її адептами. Типовий стиль такого богословлення – головна справа діалогу і взаємного консультування «експертів» з різних галузей богословської науки. Досвід, який є його центром, – це в основному «досвід інших» і передовсім, очевидно, «апостольський досвід Божого самооб'явлення у Христі».²

3. Практичний вимір. У традиційних термінах цей стиль можна схарактеризувати як *fides quaerens iustitiam socialem* – віра, що шукає соціальної справедливості. Тут визначальний пріоритет має дієва любов, яка практично служить (*lex vivendi*). Цей стиль богослов'я має за об'єкт, передовсім, «бажання сприяти справедливості та загальному благу». Це – практичний спосіб богословлення християн, які покликані також боротися проти тотальної несправедливості в нашому світі. Увага сфокусована на головних принципах соціального вчення Церкви (справедливості, гідності особи, спільному благу, солідарності, субсидіарності тощо), які реалізуються у служінні іншим та разом з іншими. Головна мотивація для його розвитку – виклик бідних, пригноблених і дискримінованих соціально, культурно, національно, релігійно тощо. Найкращий приклад методу, типового для цього богослов'я, – метод богослов'я визволення, який став популярним не лише у країнах Латинської Америки, звідки походить, а й у західноєвропейських та північноамериканських університетах. Цей практичний спосіб богословлення ставить запитання: «Що наше богослов'я спонукує нас робити? Чи воно залишається у світі недієвим?». Практичне богослов'я стимулює до інтерпретації і критики дій сьогодення. Воно процвітає від контакту з бідними Латинської Америки, Індії та розсіяними по світі жертвами західних споживацьких суспільств. Це богослов'я бере витoki з єврейсько-християнської традиції, яка сягає Старого Завіту й пророчого викриття соціального зла і гноблення. Богослови черпають натхнення, будучи солідарними з Ісусом Христом у

¹ Там само. – С. 9.

² Там само. – С. 154, п. 5.

Його любові до пригноблених та маргіналізованих частин суспільства. Як правило, стиль цього богослов'я – це, в основному, консультування «бідних і страждаючих у питаннях віри, вчення і моралі». Досвід, що перебуває в центрі цього шляху богословствування, передовсім є «нашим теперішнім досвідом фізичного страждання та іншого зла». З одного боку, цей богословський підхід демонструє «повагу до нормативних голосів минулого: перш за все Святого Письма й офіційного вчення Церкви»; з другого боку, провідним авторитетом в інтерпретації цих джерел богослов'я є «сучасна ситуація: зокрема ... мільйони безликих жертв нашого світу. Його основний *locus theologicus* перебуває у народів, який страждає сьогодні». Локус для цього способу богословлення, як правило, – «район бідних». Метод – служіння: словом (соціальна доктрина Церкви) і ділом (імплементація доктрини в конкретні проекти, програми та місії).

Прекрасний приклад тріадологічного підходу до практичного богослов'я показав православний богослов Калліст Уер.¹ Він наводить слова філософа Миколи Федорова: «Наша соціальна програма – це вчення про Трійцю»² і показує, що принципи соціального вчення Церкви – це троїчна програма духовного оновлення суспільства.

Троїчна система освіти і формації в Українському католицькому університеті

Такий системний троїчний підхід до освіти, виховання і служіння відображає організацію формаційно-освітнього простору в УКУ, в якому присутній духовний, академічний та практичний виміри формування особистості-фахівця.

1. Духовний вимір освітнього процесу. Це цілий комплекс можливостей участі студента, працівника, викладача в таїнственному організмі Церкви Христової. Однією з перших структур, організованих в УКУ, був Духовно-пасторальний відділ, який у співпраці з факультетами, кафедрами й інститутами займається організацією різних вимірів духовного життя академічної спільноти. Головні напрями діяльності Духовно-пасторального відділу такі:

– літургійно-молитовне та сакраментальне життя в чотирьох храмах УКУ. Щоденні богослужіння і щосереді загальноуніверситетська Божественна Літургія, на яку збирається вся спільнота вишу;

– три хори студентів і працівників;

– творення студентської спільноти, спрямованої на служіння потребуючим. Опіка над сиротами, хворими, людьми похилого віку, безхатченками;

– вечірні школи та євангелізація (школа лідерства, школа Біблії,

¹ Єпископ Калліст Диоклійський. Свята Троица – парадигма человеческой личности, в Альфа и Омега 32 (2002). – С. 110–123.

² Там само. – С. 110.

школа сім'ї, спільнота благословення РУАХ);

- волонтерська діяльність (бідні, тюрма, військовий госпіталь, волонтерська сотня УКУ);
- організація духовних і мистецьких вечорів;
- центр постійної формації УКУ:
- створення та впровадження сталої формаційної програми для нових працівників і студентів;
- створення щосеместрової програми для працівників, викладачів і студентів;
- інтеграційні виїзди (щосеместру паломництва для всіх працівників, викладачів і студентів УКУ);
- літня місійна пасторальна праця студентів на парафіях, які найбільше потребують такої допомоги;
- щорічний літній формаційний табір для студентів усіх курсів за участю духовних авторитетних лідерів.

Окремий духовно-виховний сегмент УКУ, який з'явився два роки тому, – це освітньо-формаційна програма «Християнська духовність у постмодерній добі», в якій беруть участь усі, хто проживає в університетському колегіумі ім. Патріарха Йосифа Сліпого.

Блаженніший Святослав (Шевчук) так сказав про колегіум УКУ: «Колегіум – це не гуртожиток, тут буде будуватися спільнота. Тут вашим дітям, окрім високих і передових навчань, Церква передасть віру та виховає їх бути добрими християнами, активними мирянами, які зможуть перейняти багато ініціатив і понести відповідальність».¹ У колегіумі функціонує унікальна освітньо-формаційна програма, яка триває рік і охоплює такі напрями формації:²

1. Формування особистості:
 - тематичні зустрічі студентів з кураторами;
 - зустрічі усієї спільноти колегіуму;
 - зустрічі з цікавими та відомими особистостями (у співпраці з Центром розвитку особистості);
 - спілкування з мешканцями центру духовної підтримки осіб з особливими потребами;
 - формування лідерських навиків через працю над різними студентськими проектами;
 - спільні поїздки та прощі до визначних та відпустових місць.
2. Духовний розвиток:
 - літургійне життя;
 - особиста молитва;
 - духовні бесіди;

¹ collegium.ucu.edu.ua/programa/farmatsiina-programa

² За матеріалами сайту: collegium.ucu.edu.ua/programa/farmatsiina-programa

- індивідуальний духовний супровід;
- реколекції (тематичні духовні зустрічі з духовним провідником).

3. Дозвілля, культура, спорт:

- можливості для самореалізації та поглиблення особистих інтересів через участь у заходах та ініціативах колегіуму;
- заняття у спортзалі і на спортивному майданчику, танці, фітнес, спортивні секції;
- цікава культурно-мистецька програма: тематичні вечори, екскурсійні поїздки, перегляди фільмів;
- навчально-пізнавальна програма: мовні клуби, майстер-класи, тренінги.

Троїчна система освіти і формації в
Українському католицькому університеті

2. Академічний вимір освітнього процесу

– Присутність на всіх програмах УКУ «богословського компоненту», який передбачає такі курси:

- біблійна історія спасіння Старого і Нового Завітів;
- християнська духовність;
- християнство: віра, богослужіння, мораль.

Богословські курси викладачі адаптують відповідно до специфіки програм і слухачів. Наприклад, на Магістерській програмі КПТ студенти слухають курс «Духовність і психологія».

– Майже всі викладачі мають досвід навчання у провідних західних закладах, де присутні давні християнські суспільні засади.

– Студенти беруть участь у стажуванні в різних католицьких університетах, здобуваючи досвід європейської академічної культури.

Троїчна система освіти і формації в
Українському католицькому університеті

3. Освіта як практичне служіння

– Активно працюють різні інститути та програми, що мають єдину християнську ціннісно-моральну вісь і яскраво виражену домінуючу суспільно-прикладну мету. До таких належать: Програма соціальної педагогіки, Інститут екуменічних студій, Катехитично-педагогічний інститут, Інститут лідерства й управління, Бізнес школа, Школа психології, Інститут релігії та суспільства й низка сертифікатних програм.

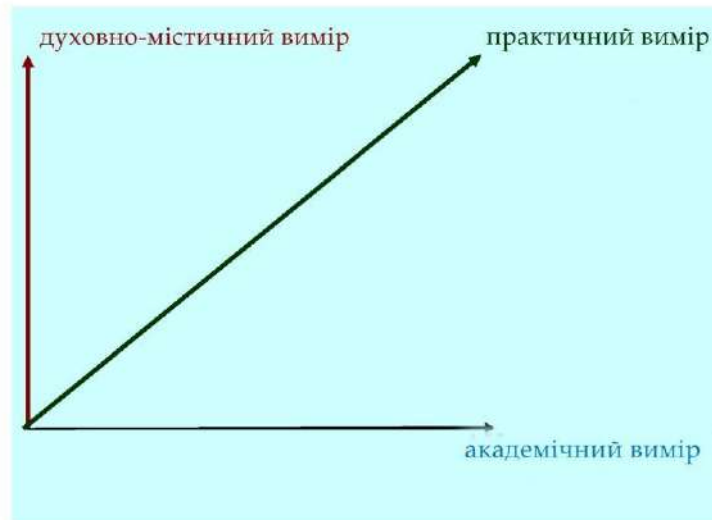
– Студенти проходять програму душпастирської практики в дитячих будинках, психіатричній лікарні, будинках для літніх людей тощо.

– Частина університетського простору – організації, які працюють із неповносправними і людьми з особливими потребами («Лярш», «Віра і світло»). У новому студмістечку передбачено окремий простір для таких організацій, де неповносправні житимуть й відкриватимуть безпосередню можливість служіння для студентів.

– Розвивається програма волонтеріату, яка дає змогу студентам вільно задіювати себе в різних видах соціального служіння.

– Ґрунтовна система пасторального кураторства на кожному курсі.

Троїчна система освіти і формації в
Українському католицькому університеті

Двадцятилітній досвід перебування в освітньому просторі України, США, Бельгії, Швейцарії, Польщі переконав мене в життєвій важливості такої трикутної моделі освіти. У тій чи в тій формі вона присутня у всіх провідних академічних закладах. Від того, як студент-гуманітарій поєднує академічну освіту з духовним життям і соціально-суспільним служінням залежить, який потім внесок він зможе зробити в духовне пробудження й оживлення суспільних сфер у державі. Ці три базові осі християнського освітньо-формаційного процесу повинні творити єдиний гармонійний та ефективний простір, який не можна ділити на окремі, непов'язані між собою, сфери. Одна вісь визначає міру реалізації двох інших. Головним залишається духовне життя, яке закладає основу для двох інших. Водночас попри важливість містичного богослов'я не може бути редукування освіти лише до нього за рахунок занедбання двох інших. Християнська спільнота живе таїнствами Церкви і повинна виражати цей досвід у слові (академічна сфера) і ділі (сфера практичного служіння). Без існування органічного взаємозв'язку цих трьох сторін освіти не можна говорити про вплив християнської, богословської, духовно-моральної парадигми на освітній простір і суспільство загалом. Духовна безпека України – це якісна гуманітарна освіта, яка повинна містити в собі подвиг духу, серця, розуму і рук.

Д. В. Степовик*

ПОЛЬСЬКА ПРОВОКАЦІЯ: СПРОБА НАВ'ЯЗАТИ УКРАЇНЦЯМ ЛАТИНСЬКУ АБЕТКУ

В середині XIX ст. стався прикрий факт: брутальне зусилля агресивної шовіністичної частини польської шляхти духовно і фізично поневолити Український народ шляхом нав'язання йому замість усталеної традиційної кириличної абетки латинської. Як не дивно, це зусилля польська шляхта найактивніше «просувала» у XIX ст., коли самої Польської держави не існувало: вона була розчленована між Австро-Угорщиною, Пруссією та Московською імперією. Майже за приказкою: «Сам гноблений, але несамовито прагну гнобити іншого». Провокація поляків зазнала невдачі, завдяки опору Українського народу, Православної і особливо – Греко-Католицької Церкви, а також тому, що офіційний Відень став по бік українців, а не поляків.

Сьогодні навіть школярі молодших класів знають про таємні укази московитів – Валуєвський і Емський циркуляри – щодо заборони української мови. Та небагато хто знає, що таких заборон за понад 300 років було понад 200.¹ Але при цьому не слід забувати, що посягали на українську мову не тільки північно-східні воріженьки, а й західні: поляки, угорці, румуни.

У мовному питанні доволі агресивну лінію вели в Австро-Угорській імперії не господарі країни – австрійці, а підлеглі їм поляки. Після «весни народів» 1848 р. поляки почали чинити заходи щодо відновлення державності своєї нації. Але вони хотіли її відновити знову як імперію, де українцям відводилася роль підлеглих «хлопів». У 1859 р. губернатором Галичини став поляк Агенор Голуховський. Його адміністрація підняла брутально-образливу щодо українців проблему, ніби українська мова – це малозрозумілий діалект, який слід поступово наближати до польської мови. І важливим кроком на цьому шляху була б заміна кириличного алфавіту латинським. Були хитро вигадані «вагомні аргументи»: наче кириличний алфавіт української мови – це сприятливий ґрунт для поширення в Австро-Угорщині москвофільства і русофільства, сепаратизму українців тощо.

Австрійський уряд на якийсь час повірив новій польській інтризі проти українців і навіть створив спеціальну комісію для вивчення цього питання

* доктор філософії, доктор богословських наук, доктор мистецтвознавства, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, професор Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату.

¹ Див.: Півторак Г. Українці – звідки ми і наша мова: дослідження, факти, документи / Г. Півторак. – К. : ПАТ «Vipol» 2014. – С. 147–205.

– під головуванням губернатора А. Голуховського. Якби не рішучі протести українських греко-католицьких священників, то проект, спрямований на знищення української мови, міг би бути прийнятий. Адже комісія навіть увела кілька «незнаних ні в українській, ні в церковнослов'янській мовах літер – і ця абетка мала служити народній мові».¹ Проти такого самоправства урядовців супроти української мови і нашого тисячолітнього алфавіту піднесли свій голос український греко-католицький митрополит Григорій Яхимович, єпископ Спиридон Литвинович, майже весь священничий церковний клір. Поляки тут же звинуватили провід УГКЦ в націоналізмі, москвофільстві та інших гріхах.

Надзвичайно енергійну позицію в цьому питанні зайняв голова Церкви митрополит Яхимович. Він написав листа безпосередньо до австрійського імператора з протестом проти абеткової провокації і проти фальшивих звинувачень українського священництва та інтелігенції в москвофільстві й нелояльності до австро-угорської влади. 23 вересня 1860 р. митрополит надіслав другу петицію до цісаря, в якій писав, що коли українцям нав'яжуть латинку, то він відмовиться прийняти управління митрополією. Він змалював перед цісарем наслідки, які може мати «алфавітна війна» не тільки для багатомільйонної української громади в Австро-Угорщині, але й для всієї держави.

Митрополит Яхимович поставив цісареві таких п'ять вимог щодо мови: 1) усунути проект введення латинки і дозволити безперешкодний розвиток української народної мови, без накинених обмежень і поправок; 2) ввести українську народну мову як урядову в народних школах, де більшість становлять учні українського походження; 3) ввести в середніх школах викладання української мови; 4) дозволити українцям використовувати рідну мову в адміністрації, трибуналах, громадських місцях; 5) урядовці мають знати українську мову, якщо вони претендують на посади в місцях українських поселень.

Петиції Яхимовича й шквал протестів кліриків, учителів зробили свою справу: уряд Австро-Угорщини припинив заходи щодо насильницької латинізації українського алфавіту, а через шість місяців після подання петиції Яхимовича дав свободу українській мові, зобов'язуючись фінансувати друкування україномовних книжок кирилицею. Цим уряд посоромив поляків, які, будучи самі пригнічені, домагалися ще більшого гніту супроти українців.

Паралельно з боротьбою за права рідної мови під австро-угорською займанщиною, греко-католицьке священниче середовище створило відповідні передумови і для літературної творчості. У недільних і середніх школах, опіку над якими взяла на себе Церква, навчалися майбутні поети,

¹ Великий А. З літопису християнської України. Т. 8. / А. Великий. – Рим : Вид-во ОО Василян, 1976. – С. 133.

прозаїки, публіцисти, – адже любов до красного письменства зринає ще в дитячому віці та впливає часто зі знання й любові до рідної мови. Нову українську літературу в Галичині в першій половині ХІХ ст. започатковували молоді греко-католицькі священики – Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Вагилевич. Ще в стінах Львівської духовної семінарії вони запрягнулися завжди і скрізь розмовляти українською мовою. За це їхні польськомовні товариші дещо іронічно прозвали їх «Руською Трійцею». Але студентам так сподобалося це прізвисько, що вони вирішили організувати гурток української творчої молоді під цією назвою – «Руська Трійця» (1832). Головою гуртка став Маркіян Шашкевич. Він завів альбом, до якого кожен член гуртка повинен був вписати власного вірша або якийсь образний вислів. Почав сам Шашкевич словами народної пісні: «Світи, зоре, на все поле, поки місяць зійде».

Із записів до таких альбомів зродилися рукописні поетичні збірки-альманахи («Син Руси», «Зоря»), в яких члени літературного гуртка висловлювали любов до рідного народу, оспівували рідну природу, закликали слов'янські народи до єдності. Члени Шашкевичевого гуртка видали друком альманах «Русалка Дністровая» в Будапешті (1837). Цензура довго не дозволяла поширювати цей альманах у Галичині; лише з настанням «весни народів» 1848 р. читачі змогли одержати наклад книги, яка понад 10 років перебувала під арештом. Вихід у світ альманаху «Русалка Дністровая» свідчив, що в літературі Наддніпрянської й Західної України процеси зростання національної свідомості розвивалися паралельно.

Особливо відчутною була роль Греко-Католицької Церкви в розвитку народної обрядової й побутової культури. Народна творчість невіддільна від церковних свят. В обрядах виражалися кращі риси народної культури й побуту. В умовах співіснування латинського й українсько-візантійського обрядів останній був постійно загрожений від першого, тому що латинський католицький обряд сповідували панівні нації Австро-Угорщини, передусім австрійці й угорці тоді як східного обряду дотримувалися найзнедоленіші національні громади українців та румунів. Тиск на східний обряд був постійний – у прямих і прихованих формах. Адже на релігійній карті Європи смуга від Балтії до Чорного моря – це давнє пограниччя між православ'ям і католицизмом, між візантійським та латинським обрядами. І не випадково саме в цій смузі наприкінці ХІХ ст. визріла компромісна ідея унії двох гілок єдиної християнської релігії, – але унії на відтинках лише головних християнських догматів, церковного управління і церковних структур. На відтинку ж обрядів лінія розподілу залишилася дуже чіткою, точно регламентованою канонічним правом і

традиціями церков. Ця лінія розподілу зафіксована в 33-х статтях Берестейського собору від 8 жовтня 1596 року.

Проте скласти договірні статті та їх урочисто проголосити набагато легше, ніж домогтися їхнього виконання. Латинська сторона постійно спонукала якщо не повністю змінити, то хоча б доповнити східну українсько-візантійську обрядовість греко-католиків тими чи іншими латинськими елементами, наприклад, при відправленні Божественної Літургії (головної служби у православних, греко-католиків і римо-католиків), у церемоніях відзначення християнських свят тощо. Ці втручання подекуди мали успіх (зокрема, у Божественну Літургію греко-католиків в окремих парафіях були введені дзвіночки, читані служби, причащення прісним хлібом), але назагал вони викликали великі хвилювання й непорозуміння. Провід УГКЦ й особливо києво-галицькі греко-католицькі митрополити завжди виступали проти будь-якого змішування українсько-візантійського та латинського обрядів. Ватикан також завжди офіційно був на українському боці, виступав проти нав'язування уніатам латинства. Але Рим від України далеко, а Польща з її постійним тиском на греко-католиків – поряд. Як апеляціями до Риму, так і особливо щоденною боротьбою за чистоту східного обряду по всій галицькій митрополії українці зміцнили, розвинули і збагатили власний церковний обряд. ХІХ століття дало яскраві приклади виявів краси й різноманітності народно-звичаєвої церковної культури на західних землях України. У своїй основі церковні свята, обряди, церемонії українських греко-католиків дуже подібні до православних свят українців Наддніпрянщини. Адже свята в українців обох віровизнань ті ж самі й святкуються в ті самі дні. Тому галицькі зимові колядки й щедрівки, пасхальні веснянки, літні купальські пісні, осінні Марійські псалми, зимові Дмитрівські, Михайлівські, Андріївські та Микільські звичаї і свята чудово доповнюють ті ж самі наддніпрянські православні народні врочистості.

Бувало, що римо-католики пробували прищепити греко-католикам деякі свої латинські свята, наприклад Тіла Божого, Серця Христового, Непорочного Зачаття Богородиці тощо. Але через те, що в українців упродовж віків не виробилося фольклорно-обрядового «супроводу» до цих свят, то ці свята на українському ґрунті не прижилися, навіть коли той чи інший єпископ чи священник з числа греко-католиків мав охоту запровадити ці латинські свята у себе.

Так само не прижився у греко-католиків новий календарний стиль – так званий Григоріанський, – хоч творці Берестейської унії ще у 1596 р. записали у шостому пункті Угоди з Римом, що приймають новий календар, але з певними застереженнями – святкувати Пасху й залежні від неї «рухомі» свята за старим стилем: «Календар новий, якщо не може бути по-старому, приймемо, однак без порушення Пасхалії і наших свят так, як

і за єдності бувало, бо маємо деякі свої особливі свята, яких панове римляни не мають, а саме: на день 6 січня, що відбуваємо в пам'ять охрещення Христа Бога та об'явлення Бога єдиного в Трійці, що в нас зветься Богоявленням; на цей день маємо особливу церемонію освячення води».¹

Відстоювання греко-католиками українських церковних свят і традицій гідне подиву щодо непоступливості і скрупульозності. Живучи віками в римо-католицькому оточенні, вони без спротиву не поступалися найменшим національно-церковним звичаєм, причому завжди виходили переможцями. У цьому зв'язку цілковито безпідставні скарги й нарікання деяких православних на адресу греко-католиків, що останні нібито зрадили православну віру. Навпаки, є багато прикладів того, що греко-католики пильно зберегли суть східного обряду, не ввели у свої святці жодного латинського свята, тоді як православним українцям на Сході нав'язали багато московських православних свят за рахунок уневажнення свят українських.

Це зовсім не означає, що православні українці володіли меншою опорністю в боротьбі за збереження українських традицій у церковних обрядах, ніж їхні галицькі й закарпатські співвітчизники-уніати. Але віруючі православні українці Наддніпрянщини мали куди менше шансів відстоювати свої права совісті, бо ж уся ієрархія була тут промосковською, рішуче налаштованою на вилучення всього українського з обряду. Тут охоронцем традицій були низи; але їхня ініціатива часто розбивалася вже об мур промосковського кліру й до єпископату навіть не докочувалася. У греко-католиків же ієрархія, клір і віруючі виступали проти латинізаторів одним фронтом, бомбардуючи своїми протестами, скаргами й вимогами і галицький сейм у Львові, і офіційний Відень, і Рим.

Галицькі греко-католицькі митрополити час від часу зверталися до Ватикану, щоб Папа підтверджував свої гарантії недоторканності українсько-візантійського обряду і карав тих, хто цей обряд зневажав. Упродовж усього XVIII ст. українці домагалися офіційного затвердження списку своїх церковних свят. 19 червня 1788 р. цар Йосиф II видав декрет з переліком основних свят. У 1816 р. цей список був розширений, і українцям гарантувалося святкування (без виходу на роботу) всіх річних православних свят: Різдва Христового, св. Василя, Богоявлення, Стрітення Благовіщення, Різдва Івана Хрестителя, апостолів Петра й Павла, Преображення, Успіння й Різдва Богородиці, Воздвиження Чесного Хреста, Покрови, св. Дмитра, архангела Михаїла, Введення Богородиці до

¹ Стахів М., Стерчо П. Христова Церква в Україні 988–1988 / М. Стахів, П. Стерчо. – Стамфорд, 1985. – С. 359-360; Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді : у 4 т. Т. 1. Київська церковна традиція українців Канади / С. Савчук, Ю. Мулик-Луцик. – Вінніпег : Вид. спілка «Екклесія», 1984. – С. 62.

храму, св. Миколи, а також Великодня та залежних від нього рухомих свят.

Шляхом тривалих переговорів з австрійським урядом українська ієрархія домоглася, щоб у дні українських церковних свят вояків-українців у складі австрійського війська звільняли від несення служби, аби вони могли відвідати свій храм і помолитися в ньому. Під тиском проводу і всієї спільноти Української Греко-Католицької Церкви австрійський уряд видав низку указів – 1804, 1812, 1816, 1817, 1821, 1824, 1828, 1852, 1855, 1856 і наступних років, – щоб у дні свят східного й західного обрядів не влаштовувати базарів, гульбищ, не продавати алкогольних напоїв, зачиняти шинки, що були утримувані, як правило, євреями, котрі мали особливий інтерес споювати не-євреїв.

О. И. Соскин*

ХРИСТИАНСКАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДОКТРИНА В ИНФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ

1. Современная мировая человеческая цивилизация многообразна, множественна, плюралистична и не является духовно единой. Она состоит из разных цивилизационных частей. Естественно, каждая отдельная цивилизация, которая входит в совокупную мировую человеческую цивилизацию, опирается на соответствующую, присущую ей, духовно-информационную парадигму. Именно в зависимости от того, кто находится в центре данной цивилизационной системы, кто является главным духовным творцом, кому служат люди этой цивилизации, определяет духовную систему моральных ценностей этой персонифицированной отдельной цивилизации.

Если мы будем рассуждать о европейской цивилизации, то её становление, расцвет и достижение ею господствующих высот на материальном, духовном, информационном, технологическом, техническом уровнях зиждется на христианской парадигме, христианском мировоззрении, вере в Великую Всемогущую Троицу Бога-Отца, Бога-Сына и Бога-Духа Святого, на вере в Иисуса Христа, Богочеловека, Спасителя человечества, пришедшего в наш грешный мир, чтобы взять на себя грехи и спасти нас, в Царицу Небесную Деву Марию, Богоматерь, в Силы Небесные и во все остальные части христианства. Именно благодаря христианскому учению, христианской парадигме, христианской доктрине, христианскому мировоззрению европейским нациям, народам и государствам удалось покорить весь мир и возглавить ход исторического

* к.э.н., профессор, заведующий кафедрой международных экономических отношений ВУЗ «Национальная академия управления», директор Института трансформации общества.

розвиття людського суспільства в світовому масштабі. Таким чином, саме європейська цивілізація і створила успішно діючу більш ніж двох тисяч років християнську парадигму і на базі християнської парадигми була встановлена християнська доктрина в різних її видах і формах. Саме на базі християнської парадигми розвилася економічна частина християнської доктрини.

Для людського суспільства з давніх часів була характерною економічна життя. З мірою розвитку людського суспільства економічна життя ускладнювалася, розвивалася, проходила через різні форми діяльності, види розподілу праці, через ускладнення засобів виробництва, виникнення, ускладнення і розвиток виробничого процесу і його різних етапів, через виникнення грошей, через заміну ручної праці машинами, через науково-технічну революцію і так далі. Сьогодні ми маємо дуже складну економічну модель всього людського суспільства. Але за всі тисячоліття розвитку економічної життя людського суспільства аксіомою є утвердження, що без духовної складової ніякого економічного існування людини і людської організації бути не може. Економіка без духу неможлива. Питання полягає тільки в тому, яким духом оплодотворяться економіка, економічні відносини, виробничі сили, використання інформації, технологій і в цілому формування тієї чи іншої економічної доктрини.

2. Різні гілки християнства в Європі – католицизм, протестантизм (євангелізм), ортодоксальна гілка християнства (православ'я) на протязі століть генерували в різних країнах християнські економічні доктрини. Найбільш відомі нам приклади: іспанська школа Саламанкського університету XVI–XVII століть, школи, основоположником яких був Фома Аквінський, а також Блаженний Августин – це католицька християнська економічна доктрина; протестантські економічні доктрини, основоположниками яких були Мартин Лютер, Жан Кальвін, а сучасним їх продовжателем став Макс Вебер; доктрини, які виникли на базі англійської церкви, зокрема, на основі вчення Уільяма Петті, Давида Рікардо, Адама Смита. Це всі прояви тієї чи іншої форми економічного існування суспільства в різних державах і створення християнських економічних доктрин тими чи іншими вченими для їх практичної реалізації в тих чи інших державах. На жаль, ортодоксальна православна гілка християнства не створила цілісної християнської економічної доктрини в силу різних причин.

Елементами християнської економічної доктрини є: приватна трудова продуктивна власність, в своїх різних формах,

национальная составляющая, опора на христианские ценности и внедрение их в повседневную жизнь, соблюдение традиций. В основе христианской экономической доктрины стоит Бог, семья, род, нация, государство, христианские Заповеди, данные Иисусом Христом, предпринимательская инициатива, ответственность, правдивость, свободное предпринимательство, конкуренция, социальная прибыль, партнерство, кооперация.

Господь сказал: «в поте лица твоего будешь есть хлеб, доколе не возвратишься в землю» (Быт, 3:19). Как только исчезает этот догмат, сразу появляется ростовщический, космополитический, паразитический, монополистический, финансовый капитал. Тогда это уже не христианская доктрина, а доктрина «золотого тельца». Что касается «золотого тельца», то в Евангелиях сказано: «удобнее верблюду пройти сквозь игольные уши, нежели богатому войти в Царство Божие» (Мф. 19:23); «Где сокровище ваше, там будет и сердце ваше» (Мф.6:21); «Не собирайте себе сокровищ на земле, где моль и ржа истребляют и где воры подкапывают и крадут, но собирайте себе сокровища на небе, где ни моль, ни ржа не истребляют и где воры не подкапываются и не крадут» (Мф. 6:19-20).

3. В XX веке монополия христианской парадигмы в целом и христианской экономической доктрины в частности была поколеблена азиатскими государствами. После Второй Мировой войны в 1950–1960-х годах стала бурно развиваться специфическая религиозно-экономическая доктрина Японии, которая не базировалась на христианских догматах, в её основах лежали другие религиозные, духовные, ценностные установки. Именно в 70-е годы XX ст. во времена мощнейшего мирового структурного кризиса стали бурно развиваться религиозно-экономические доктрины и в других азиатских государствах, сначала в Юго-Восточной Азии – Индонезии, Малайзии, Сингапуре, Южной Корее, Таиланде, а затем в таких государствах как Китай и Индия. Оказалось, что азиатские страны, опираясь уже не на христианские парадигмы, доктрины, стали очень быстро формировать иной духовно-информационный аспект, интерфейс для своих цивилизаций. Таким образом, появились антагонистические альтернативы мировой христианской экономической доктрине, началась сегментация религиозных, информационных, экономических доктрин на мировом цивилизационном уровне. Произошёл распад мировой христианской доктрины не только на части в разных ветках христианства, но уже и на цивилизационном, информационном, духовном уровне. Появились с христианской точки зрения антибожьи духовно-информационно-экономические доктрины разного вида. Особенно этот

процесс ускорился при переходе человеческой цивилизации на рубеже XX–XXI веков на информационно-космическую ступень.

4. В информационно-технологическом обществе возникает модель конвергенции. Формируется антропо-кибернетическая реальность, когда кибернетические устройства в разы повышают интеллектуальную способность человека и ломаются так называемые границы, которые Бог создал между видимым материальным и невидимым мирами. Тогда начинает формироваться общая реальность видимого и невидимого миров. Чем больше мы движемся в информационном обществе к так называемому искусственному разуму, тем быстрее мы переходим к парадигме, когда из невидимого мира к нам переносится все больше разных космических технологий. Как нам в этих условиях функционировать? Настало время, когда необходимо создать конкурентную ортодоксальную (православную) христианскую экономическую доктрину. Можно высказать точку зрения, что движущей силой будет креативный предприниматель, который стоит на началах национального традиционалистического христианского мировоззрения.

1. Афанасьев А. А. Экономическая мысль в Испании XVI века – Саламанкская школа / А. А. Афанасьев // Экономика и математические методы. – 2004. – № 4. – С. 26–58.
2. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового завета. – М.: Российское Библейское Общество, 1999. – 1312 с.
3. Лукин С. В. Христианские экономические эссе / С. В. Лукин. – Минск : БГУ, 2015. – 482 с.
4. Соскин О. И. Влияние информационной экономики на общественное развитие / О. И. Соскин // Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій: перспективи публічно-приватного партнерства : Матеріали III Міжнародного науково-практичного форуму, 27 червня 2017 р. В 2 ч. – Житомир : ЖНАЕУ, 2017. – Ч. 1. – С. 77–85.
5. Соскин О. И. Истоки формирования христианской экономической доктрины / О. И. Соскин // Prawoslawny biblijny almanach. – Gorlice. – 2018. – № 1. – P. 59–75 [Electronic resource]. – Access mode: okp-elpis.pl/book,open,2493,0,PRAWOSŁAWN_BIBLIJNY_ALMANACH_I_2018.html
6. Соскін О. І. Народний капіталізм: економічна модель для України : монографія. – К. : Вид-во «ІСТ», 2014. – 396 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В. Ф. Баранівський*

ДУХОВНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАГРОЗИ ТА ФАКТОРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

В системі національної безпеки держави духовна безпека займає особливе місце. Структурні елементи духовної безпеки здійснюють безпосередній чи опосередкований вплив на інші складові національної безпеки: економічну, соціальну, політичну, військову тощо.

Очевидно, що наявність проблем духовної безпеки стала однією з головних причин послаблення єдності українського суспільства та, значною мірою, причиною політичних та збройних протистоянь на Сході України, в Криму, в цілому по країні. А тому проблема духовної безпеки залишається надзвичайно актуальною.

Проблема духовної безпеки в політиці держав не є новою. Зокрема понад 15 років тому вона була гостро поставлена на порядок денний у Російській Федерації. Так, у підписаному президентом Б. Єльциним указі «Про національну безпеку» була висунута ідея духовної безпеки Росії, духовні кордони якої «окреслюються та збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського союзу, а з іншого – з т.зв. «канонічною» територією Російської православної церкви.

Нинішній президент РФ неодноразово наголошував, що кордони Росії не мають меж, що він готовий захищати її інтереси «везде, где звучит русская речь». Цьому ж слугує ідея «русского мира», яку так активно поширюють в Україні певні проросійські сили (зокрема УПЦ МП).

В Україні, нажаль, з боку держави тривалий час не було необхідної реакції на очевидні загрози з боку агресивного північно-східного сусіда. Були попередження з боку державних та громадських діячів, патріотичних партій, науковців. Цікаво, що велику активність в обговоренні цієї

* д.філос.н., професор, академік Академії наук вищої освіти України, завідувач кафедри суспільних наук ВНЗ «Національна академія управління».

проблеми проявила УПЦ МП (проповіді, конференції, статті тощо), звичайно, в інтересах Москви. Серед українських громадських діячів і науковців найбільшу активність в обґрунтуванні проблем духовної безпеки України проявили Патріарх Київський та Всієї Русі-України Філарет, професори В. Баранівський [1], Д. Степовик та інші.

Широке тлумачення духовної безпеки можна знайти в енциклопедичному словнику «Безпека Євразії», під якою розуміється «стан та умови життєдіяльності соціуму, які забезпечують збереження та зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму та гуманізму, культурного та наукового потенціалу країни, а також здатність держави вирішувати задачі економічного, соціального і політичного розвитку» [2].

В сучасній українській науці визначення духовної безпеки дещо відрізняються. При цьому в основі духовної безпеки виділяються такі її складові, як загальнонаціональна мета і соціальний ідеал; основні цінності й сенс життя; «мрія і надія»; віра (довіра) й історична пам'ять; патріотизм і культура патріотизму, іншими словами – все те, що складає основу національної культури, вираженої на якісному рівні суспільної самосвідомості, і відображає форми життєустрою, що історично склалися, світовідношення і життєдіяльність (В. Безпалько, В. Горлинський, М. Логвин, Л. Маслова, А. Сухорукова).

Оскільки питання духовної безпеки пов'язане з визначенням духу народу, культури, історії, державності автор дає таке визначення: «Духовна безпека – це система умов, що дозволяє певному суспільному суб'єктові (культурі, суспільству, державі) зберігати свої життєво важливі параметри в межах норм, що історично склалися. Їх вихід за рамки норми під впливом різного роду чинників (перш за все культурного, ціннісно-нормативного характеру) веде до дезорганізації і, кінець кінцем – до національної катастрофи, тобто розпаду суспільства та держави як цілісної системи у зв'язку з руйнуванням тих елементів, що створюють їх духовні засади» [1].

Духовні аспекти національної безпеки – це, по-перше, здатність нації (народу) до збереження та наслідування поколіннями своєї духовної та культурної самобутності. По-друге, це здатність нації (народу) до духовної інтеграції, підтримки єдності та гармонії групових, індивідуальних та соціетальних інтересів, подолання ціннісного розколу та посттрансформаційної кризи світосприйняття [2].

Аналіз реалій сучасного українського суспільства, наукових висновків та рекомендацій українських дослідників дає підстави стверджувати, що на сьогодні основними загрозами духовній безпеці України є:

- невизначеність ціннісних орієнтирів особи та суспільства;
- соціокультурне розшарування;

– недосконалість правової бази у захисті духовної безпеки суспільства;

– деструктивний вплив засобів масової інформації та масової культури на суспільну свідомість;

– негативний вплив певних релігійних організацій;

– високий рівень корупції в суспільстві.

Варто вказати такі найбільш актуальні шляхи та напрями для підняття рівня духовної безпеки України:

– повне забезпечення свободи совісті особи в суспільстві;

– забезпечення високої моральності в суспільстві;

– забезпечення інформаційно-психологічної протидії (ІПП) негативним впливам в системі духовної безпеки України;

– посилення національно-патріотичного духу;

– підвищення ролі освіти та науки як чинника духовної безпеки України;

– підняття ролі державної ідеології як чинника духовної консолідації та безпеки суспільства;

– забезпечення соціальної справедливості та рівності в суспільстві;

– створення Української незалежної помісної православної церкви.

1. Баранівський В. Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства / В. Ф. Баранівський – К. : Видавництво ПП Ульянич В. І., 2009. – 160 с.

2. Маслоva Л. А. Механізм державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки суспільства : дис. ... канд. філос. наук / Л. А. Маслоva // Нац. ак-я держ. упр. при Президентові України. – К. : 2014. – 248 с.

О. Є. Пилипенко*

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ

Сучасний світ облаштований так, що кожна нація прагне до самозбереження, захисту держави та створення максимально сприятливих умов для цивілізованого розвитку. Необхідною умовою є захист національних інтересів, особливо у духовно-релігійній сфері. Світовий та вітчизняний історичний досвід переконує, що нерозуміння й некерованість процесами, які відбуваються у духовно-гуманітарній сфері та релігійному житті, призводить до гострих конфліктів у державі. Нині в Україні одним із пріоритетних напрямів консолідації суспільства є спрямування його політичної волі на реалізацію загальнонаціональних інтересів та максимальне використання духовно-інтелектуальних

* д.і.н., професор кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій.

досягнень. Важливу роль у цей складний і відповідальний період здатні відіграти виважена і водночас динамічна державна освітньо-культурна політика України та вміле обстоювання власних національних інтересів у духовно-релігійній сфері.

Прагнучи побудувати демократичне суспільство, Україна проголосила своїми державотворчими принципами забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання кожного громадянина. Держава взяла на себе зобов'язання сприяти здійсненню цього права, а також охороняти та захищати зазначені свободи. Задля реалізації такої державно-церковної політики, що базуватиметься виключно на ідеології миру, зміцненні національної єдності та захисті національних інтересів, слід вжити комплекс заходів щодо подальшого вдосконалення правової бази взаємовідносин держави і церкви, юридичного оформлення функціонування релігійних організацій в Україні, оптимізації державного управління у духовно-релігійній сфері, підвищення релігієзнавчої підготовки керівних кадрів органів державної влади та місцевого самоуправління тощо.

Відповідно до ступеня важливості для суспільства і впливу на державну політику національні інтереси Українського народу в духовно-релігійній сфері можуть бути умовно розподілені за трьома рівнями їхнього вияву, а саме: життєві, стратегічні та оперативно-тактичні. Результатами цієї політики має бути реалізація національних інтересів у духовно-релігійній сфері й, насамперед, зміцнення суверенітету і незалежності України, ефективне та соціально орієнтоване державне управління духовними процесами, свобода волевиявлення й реалізація релігійних інтересів особи та релігійних груп, конструктивне розв'язання міжцерковних конфліктів, налагодження міжцерковної та міжконфесійної співпраці тощо.

Життєві інтереси нації у духовно-релігійній сфері – такі, без забезпечення яких неможливе саме існування нації. Їхнє формування і розвиток відбувається протягом усієї історії країни, її культурно-духовного поступу. Це, насамперед, збереження і закріплення духовно-релігійної ідентичності як основи вияву суверенних прав народу на самовизначення та створення відповідних механізмів самозахисту державності. Державно зорганізована нація безумовно зацікавлена у збереженні та зміцненні власної духовно-релігійної цілісності, а також у розбудові оптимального життєвого простору. Необхідною умовою формування оптимального життєвого простору будь-якої нації є її не репресивне проникнення у світову духовно-релігійну (поряд із економічною, політичною, інтелектуальною тощо) спільноту з метою власного розвитку на підставі тіснішої взаємодії з міжнародним товариством. Існування духовно-релігійної самобутності нації неможливе без прогресивного розвитку її

матеріальної і духовної культури, зміцнення морального здоров'я та розбудови інтелектуального потенціалу суспільства. Будь-яке зазіхання на життєві інтереси нації у духовно-релігійній сфері є прямою загрозою її існуванню і потребує швидкої й дієвої мобілізації всіх наукових ресурсів та негайного включення захисних механізмів протидії.

Стратегічні інтереси нації у духовно-релігійній сфері є виключно конкретизацією її життєвих інтересів за певних історичних умов і повинні вважатися реальним проявом останніх щодо конкретних просторово-часових характеристик. Так, наприклад, нині Україна має певні стратегічні інтереси щодо Вселенського православ'я та українських православних церков. Згодом можуть набути перевагу інші інтереси, скажімо, ісламський фактор чи феномен новітніх релігій.

Загроза стратегічним інтересам нації у духовно-релігійній сфері становить реальну небезпеку ефективній життєдіяльності та розвитку країни, що в перспективі може трансформуватися у загрозу життєвим інтересам. Наприклад, відсутність в Україні належного правового врегулювання діяльності закордонних місіонерів та проповідників на тлі економічної кризи може згодом призвести до суттєвої зміни ціннісних орієнтацій суспільної свідомості, відмови від історично-культурної спадщини та втрати національної самобутності. Стратегічні інтереси у духовно-релігійній сфері є імперативом для структур виконавчої влади і виступають підвалинами державно-церковної політики.

Стратегічний вимір розвитку суспільства загалом і, зокрема, його духовно-релігійної сфери неможливий без ґрунтовного наукового аналізу щонайшвидшого визначення стратегічних орієнтирів задля розробки концептуальних засад національної безпеки держави. Саме вирішенню цього завдання можуть прислужитися наукові та освітні установи України. За сучасних умов, що характеризуються надмірною політизацією, загостренням проблем соціалізації особистості, надзвичайно зростає значення науки, освіти та духовно-релігійного фактора у стратегічному вимірі суспільного процесу. Цьому сприяє ще одна об'єктивна тенденція – посилення взаємозалежності країн на міжнародній арені, особливо європейських, та формування єдиного інформаційного, наукового, соціокультурного і духовного простору. Все це об'єктивно вимагає від вітчизняної гуманітарної науки розробки й впровадження концептуальних засад, теоретичної бази та ефективного інструментарію, спроможного аналізувати як поточні духовно-релігійні процеси, так і, що особливо важливо, тривалі тенденції їхнього розвитку.

Визначальним для кожного народу є його фізичне і духовно-релігійне самозбереження. Нація, яка побудувала свою державність, реально має можливість силою захистити свою життєдіяльність від зовнішньої загрози. Але важливішим є досягнення такого рівня внутрішньої консолідації

суспільства, коли нація зберігає життєздатність навіть за умов відсутності державності. Від того, у чому саме суспільство вбачає корені своєї єдності, й залежить форма і напрями його консолідації. Україна значною мірою потерпає від того, що духовно релігійна сфера життєдіяльності суспільства не повністю національна, а поділена між Москвою, Ватиканом та світовими центрами буддизму, ісламу та неокультами.

Складність економічної, соціальної, політичної та культурно-релігійної ситуації в країні, несформована правова база, низький рівень життя населення України, безконтрольне перебування на її теренах іноземних агресорів призводять до зростання масштабів втручання у внутрішні справи нашої держави, намагання впровадження чужих цінностей, які далекі від української національної культури й традицій, дестабілізації міжконфесійної ситуації, руйнування системи народної освіти, суттєвого ускладнення ситуації в державі. У подоланні вказаних проблем можуть прислужитися останні досягнення науки та використання інноваційних методів навчання майбутніх поколінь.

1. Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз) / С. В. Сьомін, Ю. Г. Кальниш, В. М. Петрик, В. В. Остороухов; ред.: І. І. Тимошенко; Європ. ун-т. – К., 2002. – 136 с.
2. Сьомін С. В., Петрик В. М. Деякі шляхи вдосконалення державно-церковних відносин із застосуванням європейського досвіду / С. В. Сьомін, В. М. Петрик // Збірник наукових праць Донецької державної академії управління. Серія: «Державне управління». – 2003. – Т. 4. – Вип. 21.
3. Петрик В. Державно-церковні відносини у контексті національної безпеки України / В. Петрик // Збірник наукових праць Української академії при Президентові України. «Реформування державної служби в Україні: стан, проблеми, перспективи». – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 95–97.
4. Пилипенко О. Є. Роль гуманітарних кафедр в патріотичному вихованні студентської молоді / О. Є. Пилипенко // Матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції «Кафедра в системі виховної роботи вузів України. – К. : АМУ, 2014. – С. 61–63.

В. І. Рябченко^{*}

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ЗАПОРУКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЦИВІЛІЗОВАНОГО МАЙБУТНЬОГО

Актуальність проблеми зумовлена протиріччям між глобальними цивілізаційними викликами, які потребують від України відповідного рівня конкурентоспроможності, та її провалом у ресурсно-сировинний придаток успішних країн світу, що є інтегральною ознакою різкого зниження її конкурентоспроможності. За роки своєї державної незалежності Україна з

^{*} д.філос.н., завідувач відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України, професор кафедри лісового менеджменту НУБіП України.

виробника широкого асортименту продукції промисловості перетворилася на крамницю товарів країн з продуктивною економікою. За останні два з половиною десятиліття Україна встановила негативний світовий рекорд з падіння ВВП – на 35%, а її економіка скоротилася на третину, тоді як світова економіка за цей період зросла майже у двічі [1]. За рівнем індексу людського розвитку як найбільш узагальненого показника благополуччя народу Україна серед 188 країн світу посідає 81 місце [2]. Зате за рівнем розповсюдження корупції, яка є основною причиною зубожіння народу та зниження конкурентоспроможності економіки, Україна за останні два роки серед 41 однієї європейської країни піднялася з сьомого на перше місце [3]. В Україні брутально нехтується базова умова суспільної справедливості та повноцінної реалізації особистісного потенціалу, а саме, неухильне дотримання принципу рівності усіх перед законом.

Про невтішну тенденцію у створенні сприятливих умов для розвитку людського потенціалу свідчить те, що Україна в рейтингу верховенства права серед 113 країн світу перемістилась за один рік з 70 на 78 місце. Тоді як Білорусь, у якій утвердився авторитарний режим, випереджає Україну в цьому рейтингу на 21 місце [4]. Така розбіжність засвідчує про відсутність в Україні реальної демократично-правової держави, яка б мала створити сприятливі умови для розвитку і продуктивної реалізації особистісного потенціалу українських громадян. Натомість спостерігається катастрофічний для історичного майбуття України як незалежної держави відтік її талановитого й продуктивного населення в пошуках кращої долі на цивілізованих ринках праці.

На тлі заклякості України у своєму цивілізаційному розвитку й розбудові та утвердженні на своїх теренах демократично-правової держави надзвичайно актуальними постають дослідження феномену країн-лідерів так званого «золотого мільярда» населення земної спільноти. Саме ці країни є взірцем для наслідування, оскільки вони не лише досягли глобального лідерства, а й забезпечили високий рівень благополуччя своїх народів. У цих країнах людина й розвиток та продуктивна реалізація її особистісного потенціалу є метою, а не засобом досягнення лідерства. Таке зауваження надзвичайно актуальне для України з огляду на трагічні сторінки зовсім недалекої історії нашого народу, коли йому довелося задля утвердження світового лідерства комуністичної імперії пожертвувати багатьма мільйонами життів українців.

У дослідженнях феномену глобального лідерства успішних країн автор апелює до самоочевидних чинників забезпечення цього лідерства, які неможливо спростувати, оскільки без них воно унеможливується. Це зокрема:

– Адекватна досягнутому глобальному лідерству колективна компетентність народів цих країн, яка проявилась у їх здатності забезпечити сучасний цивілізаційний розвиток своїх суспільств.

– Найвища порівняно з відстаючими країнами продуктивність суспільства, що є інтегральним результатом ефективності використання ресурсів, перш за все, людських.

– Розвинутий лідерський потенціал суспільства в усіх сферах та осередках його діяльності, що є наслідком наявності найкращих можливостей для самореалізації особистості.

– Рівність всіх у суспільстві перед законом, що є інтегральною ознакою наявності правової держави в ньому та базовою передумовою формування цивілізованого конкурентного середовища.

Названих чинників достатньо для того, щоб зрозуміти, якою б успішною була нині Україна, якби вони були задіяні у її суспільному розвитку.

Особливо показовими прикладами для наслідування є такі країни, як Японія, Південна Корея та Сінгапур, які у другій половині ХХ ст. продемонстрували у світових цивілізаційних перегонах успішність стратегії на випередження. Кожна з цих держав, не маючи й наближено таких територіальних і природних ресурсів, а також стартових позицій у своєму науково-технічному та економічному розвитку, які мала Україна на початку свого незалежного державотворення, буквально вистрибнули з відсталих країн і зайняли провідні позиції у світі. Основний ресурс, на розвиток якого було зроблено ставку державами цих країн, – це людський капітал, без якого неможливо ні досягти лідерських позицій у глобальній цивілізації, ні тим паче утриматися на них у перспективі. Цей інтегральний пріоритет забезпечувався й продовжує забезпечуватися безпрецедентними порівняно з Україною інвестиціями у розвиток вітчизняної освіти і науки.

На жаль, Україна не змогла реалізувати свій потенціал з тієї лише причини, що держава за роки своєї незалежності виявилась нездатною, отже некомпетентною створити для цього сприятливі умови. Такі умови, завдяки яким кожен наш громадянин зміг би сповна реалізувати свій особистісний потенціал, забезпечивши цим не лише для себе і своєї родини гідне людське життя, а й процвітання України та зайняття нею чільного місця серед країн-лідерів глобальної цивілізації. Тож наразі маємо констатувати проблему неефективного використання продуктивних сил України, без розв'язання якої неможливі ні суттєве поліпшення благополуччя Українського народу, ані успішний цивілізований розвиток України та підвищення її конкурентоспроможності серед країн-лідерів світової спільноти [5].

В кінцевому підсумку така закляклість України у своєму розвитку породжує у широкого загалу громадян України невпевненість у завтрашньому дні й тотальну недовіру до суспільної влади, яка з кожною ротацією все більше відчужується від народу. Втрата довіри до влади, суб'єкти якої заходили у неї на хвилі чергової народної революції під проукраїнськими і радикально-патріотичними гаслами, породжує у масовій свідомості зневіру в ідею українського державотворення, яка постійно пропагується з боку Росії і підігривається п'ятою колоною в Україні. Така зневіра дає великий карт-бланш антиукраїнським силам, які під популістськими обіцянками підняти рівень благополуччя Українського народу й принести мир на українську землю можуть широким представництвом зайти у державну владу під час чергових виборів і підірвати підвалини Української державності, назавжди.

Такий трагічний прогноз базується на очевидній закономірності, що простежується протягом новітньої історичної державної незалежності України, яка полягає в тому, що з кожною зміною тих, хто заходив у владу під проукраїнськими гаслами, руйнівна антиукраїнська спрямованість і потуга тих, хто їх змінював, щоразу посилювалася. Згадаймо 1990-ті роки, коли Народний Рух України та інші проукраїнські сили втратили свій політичний вплив, як різко тоді загальмувалося чи навіть заблокувалося відродження українства в Україні, яке було започатковане ще в радянський період, і зберігся статус-кво подальшої русифікації українського соціального простору.

Потім втрата довіри Українського народу до суб'єктів, яких він завів у державну владу на хвилі Помаранчевої революції, дозволила антиукраїнським силам надзвичайно швидко перехопити політичну ініціативу і взяти владу у свої руки. Але не для успішної розбудови України як самостійної держави, а для демонтажу її державності. Дивними виглядають одкровення високопоставлених державних діячів і політиків, що мовляв, вони ніколи не очікували окупації України з боку Росії. Такими зізнаннями вони засвідчують свою професійну некомпетентність, нездатність до аналітичного мислення й нехтування обґрунтованих прогнозів неминучості щодо такої загрози від Росії, яке робили у своїх публікаціях науковці, фахові аналітики.

Зокрема, автор цих рядків у 2011 р. опублікував монографію «Мова як засіб творення соціальної дійсності» [6], у якій розкрив механізм ціннісного розколу між населенням Сходу і Заходу України, який штучно був запроваджений протиборчими політичними силами заради збереження свого електорату шляхом культивування регіонального, а по суті містечкового патріотизму, який неухильно вів до реального розколу України. Там же було обґрунтовано, що російська інтервенція гуманітарної сфери України не міф, а сумна реальність, сумніше якої те, що Українська

держава цьому реально не протидіє. Є в цій книзі серед тридцяти трьох ще й такі заголовки підрозділів, які концептуально засвідчують про системну кризу Української держави як політичного інституту, зокрема:

- Про відсутність паритету в мовному питанні між Росією й Україною.
- Деукраїнізація через русифікацію веде в українське нікуди, з якого постає російське куди неоімперського штибу.
- Шовінізм – це те, що виходить із берегів націоналізму, а Україні чужого не треба, їй би своє вберегти.
- Нація з рідною мовою зростає, а без неї зникає.
- Тим, хто користується державою, варто не забувати, завдяки кому й чому стала можливою Українська держава.
- Зрада заради влади, влада заради власної вигоди – цим стелеться дорога в історичне нікуди, точніше, у бездержавність України.
- Державна Незалежність України не винна в недолугості, з якою розпорядились українською державністю.
- Про те, як відбулась поляризація на багатих і бідних в Україні.

У підрозділі під назвою «Лише безглузда лисиця може прагнути погратись з ведмедем в одній пісочниці» автор зробив пряме попередження тодішній українській владі про трагічні наслідки братання з Росією. А в наступному за вище згаданим підрозділом «Розмірковуємо про долю вітчизняних можновладців та їхнє потенційне суспільне опертя на випадок державної кризи» автор вказує на «... світоглядну облуду владних суб'єктів, які легковажно для себе й принизливо для своїх співгромадян, уважають, що народним масам окрім хліба, щоб вони не померли з голоду, і видовищ, більш нічого не потрібно. Ця облуда стає очевидною й зримою в кризові моменти суспільної влади й суспільства в цілому. Тому не буде дивиною, що саме серед такої категорії громадян, яким, крім хліба й видовищ нічого не потрібно, виявиться найбільше бажаючих побачити, як їхніх кривдників будуть викидати з керівних крісел, панських маєтків і обнесених високими мурами опанованих територій та «мочить в сортірах». Оскільки в Росії державна влада не церемониться з олігархами, – ні з мільярдерами, ні з мільйонерами, логічно очікувати, що, саме, російськомовні знедолені та люмпенізовані громадяни (незалежно від їхньої національності), яким байдужа не лише українська мова, а й українська державність, пов'язують відновлення суспільної справедливості на теренах України з допомогою Росії. То ж, чи варто українським можновладцям підігрівати проросійські й антиукраїнські настрої серед зuboжілого й знедоленого населення? Не варто. За умови, коли вони не прагнуть здати Україну Росії. Тим, хто прагне цього, варто нагадати, що в Росії не шанують зрадників». [6, с. 201–202]. І хіба не так все згодом і сталося, зокрема, в Криму і на моєму рідному Донбасі. Наступний підрозділ має промовисту назву «За межами України вітчизняні

можновладці приречені на політичне ніщо». Цитовану книгу автор по кілька примірників розповсюдив у тому ж таки 2011 р. в усі комітети Верховної Ради. А через три роки після цього Росія прийшла в Україну з війною, яку, виявляється, ніхто не очікував. Можновладці, які зрадили Український народ, дременули в Росію.

1. Кораблін С. За роки незалежності Україна встановила світовий рекорд з падіння ВВП / С. Кораблін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [dt.ua /ECONOMICS/za-roki-nezalezhnosti-ukrayina-vstanovila-svitoviy-rekord-z-padinnya-vvp-182422_.html](http://dt.ua/ECONOMICS/za-roki-nezalezhnosti-ukrayina-vstanovila-svitoviy-rekord-z-padinnya-vvp-182422_.html)
2. Індекс людського розвитку-2015: Україна посідає 81-е місце серед 188 країн // Громадський простір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: prostir.ua/?news=indeks-lyudskoho-rozvytku-2015-ukrajina-posidaje-81-e-mistse-sered-188-krajin
3. Україна піднялася на перше місце в рейтингу корупції Е&У [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dt.ua/UKRAINE/ukrayina-pidnyalasya-na-pereshe-misce-v-reytingu-korupciyi-e-y-239238_.html
4. Рейтинг України з верховенства права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: expres.ua/news/2016/10/21/209015-reyting-verhovenstva-prava-ukrayina-vtratyla-pozyciyi
5. Рябченко В. Світоглядна компетентність як визначальний чинник успішної імплементації парадигми лідерства в управління вищою освітою / В. Рябченко // Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду розвитку інституційного потенціалу університетів у контексті глобального лідерства / Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України». – 2017. – № 2 (додаток 1). – С. 109.
6. Рябченко В. І. Мова як засіб творення соціальної дійсності: Світоглядно-просвітницьке видання / В. І. Рябченко. – К. : Фітосоціоцентр, 2011. – 244 с.

Ф. М. Медвідь,^{*} Т. О. Курчина,^{} Я. Б. Мельниченко,^{***}
А. І. Твердохліб^{****}**

НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Аксіологічна проблематика як в українській філософії, так і у філософії права зокрема, формує цілий спектр концепцій теоретичного рівня та ставить питання про інтеграцію, синтез цих теоретичних побудов і створення єдиної теорії цінностей [6, с. 314–380]. Категорія цінності у філософії, філософії права входить до числа основних. Адже цінності відіграють принципову роль у людському житті. Становлячи певний спосіб буття людини у світі, спосіб її ставлення до світу, складаючи сенс усього простору душі індивіда і надаючи йому цілісності, вони стають чинниками, через які люди відчують себе людьми, мірилом людського у людині й виражаються у думках, діях, усій поведінці. Цінності розглядаються нами

^{*} д.політ.н., професор кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права Міжрегіональної академії управління персоналом;

^{**} к.політ.н., докторант Міжрегіональної академії управління персоналом;

^{***} к.ю.н., докторант Міжрегіональної академії управління персоналом;

^{****} аспірант Міжрегіональної академії управління персоналом.

як механізми змістовного утримання та вкорінення людини у світі, що виконують такі важливі функції: 1) пов'язують між собою часові виміри життя людини, формують уявлення про майбутнє як світ нових можливостей; 2) виділяють у просторі життя людини значущі елементи не лише реального, але і належного; 3) задають граничні рамки соціокультурної активності людини через системи пріоритетів, оцінок, сенсів; 4) будують складні та багаторівневі системи ціннісних орієнтацій або відношень; 5) вносять метафізичний вимір у життя людини, дають можливість оцінити, побачити себе з точки зору вічності [5, с. 14].

У процесі аналізу співвідношення понять цінності та корисності все виразніше виступав їхній зв'язок з поняттями потреб і інтересів. Потреби й інтереси традиційно поділяють на матеріальні та духовні. Ми схилиємося до тієї точки зору, що стосовно людини потреби являють собою, по-перше, стимули людської діяльності і, по-друге, свого роду суспільні відносини, в тому розумінні, що вони не існують поза суб'єктом, який має соціальну природу [1, с. 211]. Це положення є справедливим і щодо інтересів. Потреби та інтереси між собою тісно пов'язані. Виникнення потреби є початковим етапом формування інтересу. Дійсно, інтерес можна розглядати як об'єктивно зумовлений мотив діяльності суб'єкта (окремої людини, соціальної спільноти), який складається з усвідомлення ним власної потреби та з'ясування умов і засобів її задоволення. Одночасно слід мати на увазі й відмінності між ними, які можуть трактуватися по-різному. На наш погляд, слід віддати перевагу такому критерію відмінностей, як їхня спрямованість. Для потреби об'єктом слугує насамперед предмет її задоволення як такий, у той час як для інтересу – соціальні відносини, установи, інститути, що відіграють визначальну роль у життєдіяльності даної соціальної спільноти. Ми включаємо «інтерес» до нашого понятійного апарату, коли беремо предмет задоволення потреби у широкому соціальному контексті, розглядаємо пов'язані з ним суспільні відносини [3, с. 2–4, 6–8].

Цінності треба розглядати, на наш погляд, як похідні від людських інтересів; це більш висока порівняно з потребами й інтересами категорія. Свого роду синтетичний погляд на філософське тлумачення цінностей пропонує А. Здравомислов. «Цінності, – пише він, – це інтереси, які відокремилися в ході розвитку самої історії завдяки поділу праці в сфері духовного виробництва. Але предметами цих інтересів, що відокремилися, ...виступає певний духовний зміст, який полягає в особливій концентрації почуттів і думок і який втілюється у зразках прекрасного, істинного, доброго, шляхетного» [2, с. 160]. Тут на перший план виступає те, що відповідає уявленню про призначення людини та її гідність. З такого погляду світ цінностей – це насамперед світ культури, сфера духовної діяльності, моральної свідомості людини. Вона набула широкого визнання

лише на сучасному етапі філософського осмислення природи цінності.

Розглянутий вище підхід до висвітлення змісту категорії цінностей через його зв'язок з поняттями потреб та інтересів не можна вважати єдино можливим. При такому підході розкриваються переважно онтологічні основи цінностей. З гносеологічного погляду всю багатоманітність цінностей поділяють на два типи – предметні та суб'єктні. «Предметні» та «суб'єктні» цінності виступають, так би мовити, двома протилежностями, що доповнюють одна одну [4, с. 59–61]. Найвищою цінністю-метою, самоцінністю є людина як особистість, колектив, суспільство, людство. Її визнання виявляється у піклуванні людини та гуманістично налаштованого суспільства про всебічний розвиток індивіда як універсальної самоцінної істоти, виявлення і розвиток його сутнісних сил, про поступ людства, одним із фундаментальних критеріїв якого все більшою мірою стають загальнолюдські цінності.

Отже, філософсько-правове розуміння природи національних цінностей – інтересів – цілей складає тріаду основних рушійних сил системи забезпечення національної безпеки держави.

1. Журавльов А. А. Потреба як суперечність / А. А. Журавльов // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – №№ 9–10. – С. 211–222.

2. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 221 с.

3. Медвидь Ф. М. Национальный интерес и его классовая основа в условиях капитализма и социализма : автореф. дисс. ... канд. филос. наук. / Ф. М. Медвидь. – Львов, 1985. – 18 с.

4. Медвидь Ф. М., Курчина Т. О., Твердохліб А. І. Гуманітарна безпека Української держави: сучасні виклики / Ф. М. Медвидь, Т. О. Курчина, А. І. Твердохліб // Оптимізм і песимізм: амбівалентність українського соціуму в духовному і матеріальному вимірах : матеріали XVI науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. – С. 59–61.

5. Мельниченко Я. Б. Право як цінність: філософсько-правовий аналіз : автореф. дис. ... докт. філос. в галузі права / Я. Б. Мельниченко. – К. : МАУП, 2018. – 24 с.

6. Наука і цінності людського буття : кол. мон. / за заг. ред. В. П. Мельника. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 452 с.

О. В. Павлишин*

СЕМІОТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ЗАГРОЗ ДУХОВНІЙ БЕЗПЕЦІ СУСПІЛЬСТВА ТА ПЕРЕДУМОВ ЇХ ПОДОЛАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Теоретичність узагальнення, перенесення методів дослідження на інші моделі, системність, структурність та когнітивні паралелі, притаманні семіотичним дослідженням, позитивно характеризують пізнавальні

* к.ю.н., доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ.

можливості соціальної та культурної семіотики. Інтерес до семіотичних досліджень зростає, а теоретичний потенціал семіотики як міждисциплінарної галузі знань далеко не вичерпаний, особливо в гуманітарних дослідженнях.

Насамперед важливо відзначити, що регулятори поведінки людини демонструють єдині конститутивні засади, принципи побудови, закономірності функціонування та особливості відображення в індивідуальній і суспільній свідомості, що дозволяє здійснювати дослідження соціальної реальності та культурного простору як семіотичних систем. Так, право, політика, мораль і релігія як форми організації суспільного буття мають подібну структуру. Синтетичний характер взаємодії політичних, правових, моральних і релігійних смислів у свідомості соціального суб'єкта та єдині принципи побудови форм суспільної свідомості засвідчують двовекторність і синтетико-аналітичну спрямованість семіотичних досліджень права, які на основі семіотичної методології виходять на розуміння загальних закономірностей знаково-символічного відображення світу людиною, а далі – «препарують» знакові конструкції та виокремлюють сутнісне для правової сфери суспільного буття. При цьому констатація єдності структурно-функціональної організації всіх форм суспільної свідомості є важливим результатом семіотичних досліджень соціуму, яку можна вважати головною теоретичною установкою та вихідним методологічним принципом семіотики [див.: 1–3].

Реформа правової системи повинна спиратися на семіотико-правовий аналіз світоглядних загроз безпеці суспільства та втілювати основні передумови їх подолання. Якщо політичні, економічні, екологічні загрози безпеці держави відомі та досліджуються бодай у вузькому колі фахівців, то світоглядні загрози духовній безпеці суспільства практично не вивчаються, не кажучи про комплексний аналіз можливостей їх подолання [2, с. 107].

Семіотичний аналіз ідейно-духовного сегменту соціокультурного буття українського соціуму в сучасних умовах дозволяє виявити та зафіксувати основні світоглядні загрози духовній безпеці суспільства, якими є: 1) культурно-ціннісна загроза (низький рівень розвитку світогляду, загальної та правової культури кожного члена суспільства, нерозвинене світобачення та світосприйняття особистості, недостатньо сформована система індивідуальних цінностей, відсутність власної життєвої позиції); 2) ідейно-доктринальна загроза (відсутність єдиної державної теоретичної суспільно-ідейної платформи, що призводить до заміщення відповідних прогалін альтернативними ідеологічними концептами) та 3) суспільно-організаційна загроза (відсутність світоглядних, а відповідно – правових та організаційних передумов

формування політичної свідомості населення та побудови дієвого механізму політико-правового забезпечення суспільного життя, здатного консолідувати суспільство, використати його неоднорідність як таку властивість соціальної системи, що додає їй гнучкості, динамізму, різноманітності, а відтак – життєздатності. Наслідком цього є наявність перманентних антагонізмів або відмова від активної участі в політичному житті, байдужість до реалізації людиною своїх прав і обов'язків, які можуть призвести до дезінтеграції українського суспільства).

Відповідно основними передумовами подолання зазначених загроз духовній безпеці суспільства можна вважати підвищення рівня освіти, яка відповідає за розвиток теоретичного світогляду, загальної, політичної та правової культури соціального суб'єкта, формування єдиної духовно-ідейної доктрини та створення відповідної системи реалізації її положень, розвиток національної свідомості та патріотичне виховання громадян, а також розробку ідей соціальної солідарності та солідаризму, вдосконалення теоретико-методологічного забезпечення процесу прийняття політико-правових рішень і підвищення ефективності правової діяльності.

Солідаризм є головною запорукою зміцнення духовної безпеки суспільства, тому його можна вважати оптимальним ідейно-доктринальним базисом суспільних перетворень для сучасної України. Головне в процесі суспільно-політичної трансформації – це усвідомлювати необхідність розробки не декларативної, а реальної національної стратегії розвитку українського суспільства (з чітко окресленими цілями, пріоритетами, послідовністю дій). Також важливим є перехід від національного до конституційного патріотизму, який передбачає консолідацію різних прошарків і верств населення, різноманітних соціальних груп навколо цих стратегічних цілей на основі верховенства права та законності.

1. Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія / О. В. Павлишин. – Х. : Право, 2017. – 336 с.
2. Павлишин О. В. Світоглядні загрози процесу творення політичної нації та передумови їх подолання / О. В. Павлишин // Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку : Матеріали XIV науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2014. – С. 107–108.
3. Яковлев О. В. Семіотика як методологія дослідження культурного простору України / О. В. Яковлев // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2015. – № 2. – С. 71–75.

КАТЕГОРІЯ «ЗАГРОЗА» У НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ

У теорії національної безпеки загрозами вважаються події, явища, процеси, які «створюють небезпеку національним інтересам (перешкоджають їх реалізації) та формують певну можливість спричинення збитків (шкоди) національним цінностям» [1]. Загрози національній безпеці посідають проміжне становище між викликами та небезпеками, маючи рівні шанси як спроститись до перших, так і ускладнитись до других. Виходячи з цього, політичні суб'єкти (насамперед правляча еліта) мають тримати спектр загроз у полі підвищеної уваги, оскільки від ступеню й спрямованості їх розвитку залежить майбутнє політичної системи в цілому.

У нормативно-правових документах з питань національної безпеки України використання терміну «загрози» має таку хронологію.

У Концепції (основах державної політики) національної безпеки України від 16.01.1997 р. вперше були визначені загрози у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній та інформаційній сферах [2]. Їх загальна кількість (37 позицій) окреслювала контур необхідної за тих конкретно-історичних умов діяльності з питань забезпечення національної безпеки, проте недостатньо конкретизувала державні й суспільні дії в безпековій та оборонній сферах.

Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. значно урізноманітнив перелік загроз національній безпеці України у 12 сферах – внутрішньо- та зовнішньополітичній, військовій, сфері державної безпеки, сфері безпеки державного кордону, економічній, науково-технологічній, соціальній, гуманітарній, екологічній, інформаційній, сфері цивільного захисту населення [3]. В цьому випадку простежується ініціатива законодавчого органу деталізувати перелік загроз та запропонувати відповідні напрями державної політики з їх подолання. Тоді ж, на етапі прийняття цього Закону, виникла ідея паспортизації загроз національній безпеці України та їх нормативно-правового оформлення у вигляді підзаконного акту. Проте цього не було зроблено з огляду на непрогнозований характер та змістовну невизначеність низки загроз, формалізація яких у вигляді паспорта була б надто проблематичною.

Стратегія національної безпеки України від 12.02.2007 р. окреслила «низку викликів та загроз», що вбирали в себе спектр тогочасних проблем розвитку України – від «проблеми забезпечення національної

* аспірант Національної академії державного управління при Президентові України.

єдності та соборності Української держави» до «негативного зовнішнього впливу на інформаційний простір України» [4]. Документ також доцільно віднести до рамкових, що потребують додаткового пояснення в інших державних документах. Його практичне значення виявилось невисоким.

У Стратегії національної безпеки України від 08.06.2012 р. «Україна у світі, що змінюється» на рівних застосовуються такі терміни: «тенденції, що потенційно є джерелами загроз національній безпеці України», «виклики», «проблеми, що загрожують національній безпеці», «загрози» [5]. З позицій сьогодення документ сприймається як декларація безпекових намірів держави, проте не правовий регулятор, що диктує конкретні дії у сфері національної безпеки і оборони.

Кроком вперед слід вважати Стратегію національної безпеки України від 26.05.2015 р. [6]. До «актуальних загроз національній безпеці України» віднесено 39 позицій, серед яких передуює така: «агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підризу суспільно-політичної стабільності з метою знищення України і захоплення її території». Цей документ, створений в умовах ескалації російсько-української гібридної війни, слід віднести до реальних регуляторів діяльності держави і суспільства з широкого кола питань забезпечення національної безпеки і оборони. Документ є чинним, його виконання триває.

Законопроект «Про національну безпеку України» (закон має бути прийнятий у 2018 р.) обмежується загальним визначенням загроз національній безпеці як «явищ, тенденцій і чинників, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України». Відповідно до цього законопроекту, конкретизація загроз національній безпеці України має відбуватись на сторінках таких документів: згаданої вище Стратегії національної безпеки, а також Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, Стратегічного оборонного бюлетеня України, Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України. Розробка п'яти останніх стратегій триває.

1. Сытник Г. П. Угрозы национальной безопасности / Г. П. Сытник // Государственное управление в сфере национальной безопасности : словарь-справочник; под ред. Г. П. Сытника. – К. : НАГУ при Президенте Украины, 2012. – 496 с. – С. 435.

2. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України / Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97

3. Про основи національної безпеки України / Закон України від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15

4. Про Стратегію національної безпеки України / Указ Президента України від 12.02.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007

5. В Україні нова Стратегія національної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: unian.ua/society/660112

6. Про Стратегію національної безпеки України / Указ Президента України від 26.05.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015

І. М. Терюханова*

РОЗВИТОК ДУХОВНОСТІ В УКРАЇНІ: ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

Духовність прийнято розглядати у двох аспектах. Так, Вікіпедія пов'язує духовність, з одного боку, з внутрішнім психічним життям людини та її моральним світом, з іншого – з релігією [1].

Ст. 35 Конституції України визначає, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої. Ст. 24 визнано, що не може бути привілеїв чи обмежень за різними ознаками, в тому числі за релігійними переконаннями [2].

Таким чином, законодавчо передбачено забезпечення Українською державою своїм громадянам права і надання можливості задовольняти свої духовні потреби на умовах рівності для всіх соціальних, національних, конфесійних груп населення. Це дуже важливо, тому що є основою для розвитку духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського суспільства.

Також в Україні сформоване правове поле для захисту національних духовних цінностей. Так, ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначає духовні цінності національним інтересом, а ст. 6 цього закону називає розвиток духовності серед пріоритетів національних інтересів України [3].

Це є актуальним, зважаючи на різноманіття віросповідань в нашій державі. Так, результати опитування, оприлюднені на сайті Університету Святої Софії-Премудрості, свідчать, що у травні 2016 р. 48,7% опитаних українців ідентифікували себе з УПЦ Київського Патріархату, з УПЦ Московського Патріархату ототожнюють себе 12,4% респондентів, з УАПЦ — 0,8%, з УГКЦ — 6,4%, з РКЦ — 0,8%, з протестантами — 1,1%, з мусульманами — 0,2%, з іншими конфесіями — 0,2%, не належать до жодної конфесії — 20,5%, невіруючі (атеїсти) — 4,7% [4].

За результатами опитування Центру Разумкова, яке проводилося з 3 по 8 березня 2017 р., у 2017 р. парафіянами УПЦ КП були 26,8% опитаних, УПЦ МП – 12%, Української автокефальної церкви – 1,1% [5].

І всім цим громадянам держава повинна забезпечити задоволення

* к.е.н., завідувач відділом удосконалення професійно-класифікаційних та професійно-кваліфікаційних систем Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

духовних потреб. Ст. 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначає, що основними напрямками державної політики з питань національної безпеки серед іншого є: забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України [3].

Проте події останнього часу свідчать про намагання ще поглибити розкол українського суспільства на релігійній основі, замість того, щоб в умовах війни створювати та розвивати ідею та систему духовної національної єдності на принципах рівності, свободи, справедливості та демократії.

На сьогодні в Україні відсутня система національних духовних цінностей, єдина ідея національного розвитку, об'єднавча ідеологія; відсутня цілеспрямована державна політика щодо духовно-ціннісного розвитку суспільства, незалежно від віросповідань.

Намагання в черговий раз отримати згоду на створення в Україні автокефальної церкви від Вселенського патріарха Варфоломія також не сприяє ідеї об'єднання Українського народу і є безпосереднім втручанням держави у церковні справи, що суперечить ст. 35 Конституції України про те, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Неможливо за підтримки Верховної Ради і двох церков вирішити питання створення та функціонування єдиної церкви в Україні. За кожною конфесією стоять люди. За даними того ж Центру Разумкова у 2017 р. співвідношення між віруючими Київського та Московського патріархатів було на Заході країни 55,04% проти 21,42%; в Центрі – 47,34% проти 14,66%; тоді як на Сході та в Центрі майже порівну – відповідно 22,38% проти 23,65% та 24,60% проти 21,18% [5].

Тим паче, що на питання анкети щодо об'єднання церков 29,2% респондентів підтримали ідею об'єднання навколо УПЦ (КП); 20,5% респондентів наголосили на тому, що всі православні церкви повинні об'єднатися в одну церкву; 7,1% респондентів вважають, що українська православна церква повинна залишатися невід'ємною частиною Російської православної церкви. Разом з тим, 42,5% респондентів не визначились, вказавши, що їм або «складно відповісти», або їм «все одно» [5].

Поряд з відсутністю єдиної державної політики щодо об'єднання та духовно-ціннісного розвитку українського суспільства, вітчизняні експерти й аналітики до загроз розвитку суспільства у духовній сфері відносять:

– кризу світогляду, яка зумовлена руйнацією старих та несформованістю нових пріоритетів в умовах пострадянської дійсності, що дозволяє маніпулювати свідомістю громадян в інтересах певних осіб або групи;

– негативний вплив ЗМІ на суспільну свідомість;
– розповсюдження нетрадиційних релігійних об'єднань, тоталітарних сект та культів;

– громадську індіферентність населення, зумовлену серед іншого зниженням якості й рівня життя людей;

– втрати національних традицій та втрати у культурній спадщині.

Сьогодні українському суспільству потрібна не боротьба навколо питання Московського або Київського патріархатів, а єдина державна політика, спрямована на об'єднання Українського народу в нелегкий для держави час, на розвиток та захист духовних цінностей кожної особи окремо та суспільства в цілому.

1. Духовність // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Духовність

2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

3. Закон України «Про основи національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15

4. Соціологи: кількість вірян УПЦ (МП) невпинно зменшується [Електронний ресурс]. – Режим доступу: religion.in.ua/news/vazhlivo/33524-sociologi-kilkist-viryany-upc-mp-nevpinnozmenshuyetsya.htm

5. Верующие и атеисты Украины: где и сколько [Электронный ресурс]. – Режим доступа: kr.ua/life/606316-veruuschye-y-ateysty-ukrayny-hde-y-skolko

М. В. Рапаєва*

ДУХОВНА БЕЗПЕКА У СУЧАСНОМУ ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПОГЛЯДИ ФРЕНСІСА ФУКУЯМИ

Багато дослідників вважає, що підґрунтям духовної безпеки є духовна культура і духовні цінності, які створюють архітектуру духовності особистості. Специфічною ознакою духовності є сформований у свідомості індивіда на основі духовних потреб, загальнолюдських і національних цінностей комплекс ідеальних уявлень про цінності, важливі для життя. Такі цінності визначають сенс людського буття – це істина, добро, краса. В узагальненому вигляді духовність – велика цінність, спрямована на очищення людської природи, просвітлення її душі, гармонізацію життя людини і природи, дотримання універсальних законів Всесвіту, подолання своєї недосконалості, володіння мистецтвом бути щасливим.

Останнім часом все більше вчених, поетів і письменників акцентують увагу щодо втрати душі та духовності на користь розуму в умовах техногенної цивілізації, оскільки це явище є занадто небезпечним для людства. Важливість духовності кожної особистості і суспільства для забезпечення миру, стабільності й успішного розвитку держави

* к.пед.н., доцент кафедри суспільних наук ВНЗ «Національна академія управління».

усвідомлюють вчені всіх країн світу. Тому проблема виховання духовності як основи духовної безпеки стає проблемою загальнопланетарної значущості.

Науковці виявили низку чинників, що руйнують духовність людини. Цими чинниками є низький рівень ціннісної свідомості населення, що дає можливість маніпулювати свідомістю; руйнування духовного світу людини; життя без віри, духовна самотність; відсутність духовних і моральних ідеалів; негативний вплив масової культури; поширення через ЗМІ та Інтернет моралі вседозволеності тощо.

Значне місце дослідженню цієї проблеми у сучасному демократичному суспільстві присвячує Френсіс Фукуяма – американський філософ, політолог і письменник японського походження. Він відомий у науковому світі створенням терміну «кінець історії», згідно з яким розповсюдження ліберальних демократій у світі є кінцевим пунктом соціокультурної еволюції людства, оскільки комунізм і фашизм не виправдали себе.

Проте у сучасних демократичних країнах з їх високим рівнем економічного розвитку, відповідністю політичних та економічних інститутів надалі більше назрівають моральні і соціальні проблеми. Вразливим місцем сучасної ліберальної демократії США Френсіс Фукуяма вважає надмірний індивідуалізм. Створенню сучасних ліберальних держав передувало бачення, що уряд задля політичної рівноваги не буде підтримувати будь-які моральні вимоги з боку релігії або традиційної культури. Церква і держава повинні бути розмежованими. Основна цінність демократичного суспільства – толерантність. Місце морального консенсусу мають посідати закони і суспільні інститути, що забезпечують політичний порядок. Така політична система не вимагала від людей, щоб вони мали високі моральні якості. Головне, щоб вони були законослухняними, мали раціональну поведінку і діяли за законом у своїх власних інтересах. Саме так діє на ринку капіталістична економічна система, яка крокує поряд із політичним лібералізмом. Така система вимагає лише того, щоб люди брали до уваги лише власні інтереси для досягнення результатів, оптимальних для суспільства, виробництва і розподілу товарів. Суспільства, що були створені на цих індивідуалістичних засадах, були найуспішнішими, і на початку XXI ст. не існує реальних альтернатив ліберальній демократії і ринковому капіталізму як основним принципам організації сучасного суспільства. Вони пропонують такі універсальні критерії, як матеріальний добробут, комфорт, визнання, захист прав і свобод.

Проте існує зворотний бік медалі. І толерантність для духовності громадян у цьому випадку несе негативний зміст, оскільки у ліберально-демократичному світі вона передбачає невтручання держави у духовно-

моральне виховання суспільства. Ця функція перекладається на сім'ю, церкву, засоби масової інформації, совість. Державні інститути не вчать громадян, як бути високодуховними і щасливими. Якщо у людини не розвивати ці вектори, то вона обмежується лише своїм економічним розвитком, потребами свого тіла і страхами, поступово втрачає свої моральні риси і здатність відмежовувати добро від зла. Звідси сучасні розвинені демократичні країни мають екологічні проблеми, кризу інституту сім'ї і шлюбу, проблеми міжособистісних стосунків, призупинення розвитку філософії і створення краси в музиці, живописі.

Суспільство, в основу якого покладений розвиток технологічних інновацій, втрачає моральні орієнтири. Його громадяни не відчувають меж у негативній індивідуальній поведінці. В такому суспільстві різко зростає злочинність, швидко розпадаються сім'ї, люди часто нехтують батьківськими обов'язками тощо.

За таких умов, що склались у сучасних демократичних суспільствах, є один шлях збереження духовної безпеки. На думку Ф. Фукуями таким шляхом самовдосконалення суспільства і людей у ньому є звернення людини до себе і рівня свого духовного і культурного розвитку. Демократичне суспільство може вдосконалюватися тільки за умов, якщо в пріоритет економічним вигодам буде поставлена система моральних цінностей, заснована на ідеях християнства. Саме християнство Ф. Фукуяма вважає найдосконалішою серед усіх існуючих у світі релігій. Якщо держава не може створити ідеологію, засновану на основі християнських цінностей, у громадян лишається один шлях – вдосконалювати свій внутрішній світ самотійно, тільки на превеликий жаль не кожна людина може і хоче це робити.

1. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: klex.ru/9ie
2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: klex.ru/bri
3. Шевченко Г. П. Духовна безпека: духовна культура і духовні цінності сучасної людини / Г. П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2017. – № 3 (78) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: oaji.net/articles/2017/690-1507114933.pdf

Ю. П. Лісовська*

УКРАЇНА ЯК ПРАВОВА ДЕРЖАВА В ДУХОВНИХ ЗРУШЕННЯХ ХХІ СТОЛІТТЯ

На сучасному етапі зростання глобальної хвилі міграції різко посилюються трудові міграційні процеси в Україні, що пов'язані з низкою

* к.ю.н., доцент кафедри адміністративного права Міжрегіональної академії управління персоналом.

духовних, правових, політичних, економічних, соціальних явищ. Це, своєю чергою – послабленої ролі в державі громадянського суспільства, корумпованістю різних сфер влади, безвідповідальністю державних посадових осіб, недієздатністю правової системи, політичною нестабільністю, неможливістю захистити громадянам права власності та гідності в судах та ін. Магістральну роль у посиленні трудової міграції відіграє не лише корупція і нецільове використання фінансово-бюджетних ресурсів, а й нездатність держави дотримуватись відповідних соціально-правових стандартів і реалізувати права громадян, гарантовані Конституцією. Тому розбудова саме правової держави як мобілізації, накопичення та самозбереження законного людського капіталу в системі відповідальності юридичних і фізичних осіб є предметом нашого дослідження.

Визначальним критерієм правової держави є забезпечення нею прав і свобод людини та громадянина. Історично першою в їх універсальному переліку постає свобода совісті, оскільки становлення концепції правової держави тісно пов'язане з принципом секуляризму. Його затвердження на початковому етапі зумовлено саме визнанням права на свободу віросповідання в рамках християнства. У Вестфальському договорі 1648 р., який ознаменував закінчення тридцятирічної релігійної війни в Західній Європі, було закріплено принцип «чия влада – того і віра». Іншими словами, про свободу совісті особистості ще не йшлося, оскільки вибір віри все ж таки залишався залежним від влади. Водночас, володар, обираючи віру для себе і підданих, не створював окремої церкви. Тобто, держава і церква постають як рівновіддалені суб'єкти, що стали відправним пунктом секуляризму.

Крім того, базові положення у критеріальному огляді правової держави були розвинені у статті 9, прийнятої у 1950 р. Радою Європи, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що є необхідним у демократичній формі державного устрою в інтересах громадської безпеки. Така охорона публічного порядку, здоров'я і захисту суспільної моралі є характерною рисою правової держави. При цьому варто звернути увагу, що зазначена Конвенція набула чинності для нашої держави 11 вересня 1997 року. Проте її положення майже буквально були відображені у Конституції України, прийнятій ще 28 червня 1996 року. Стаття 35 проголошує: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання... Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [3]. Тому можемо констатувати, що Конституція України чітко зорієнтована на

розвиток секулярної моделі взаємовідносин між державою та релігією в сучасних геополітичних зрушеннях. Зокрема стаття 11 гарантує державне сприяння розвитку «релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [3]. Свідченням цього сьогодні є звернення Президента України Петра Порошенка до Вселенського Патріарха Варфоломія з метою створення єдиної Української православної церкви зі статусом автокефалії.

Така модель передбачає, що, відмежовуючи релігію від держави на законодавчому рівні, держава не полишає своїх обов'язків щодо гарантування свободи совісті на практиці. Це, зокрема, витікає зі статті 3 Конституції України, у якій зазначається: «Права і свобода людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3].

Принцип свободи совісті, що встановлює невтручання держави в особисте духовне життя, одночасно передбачає індивідуальну відповідальність за вибір власного шляху до Бога. Тому у процесі розбудови незалежної суверенної держави Україна зіткнулася з проблемою формування власної моделі взаємовідносин між державою і релігією. Егоїстичні інтереси та безвідповідальні вчинки окремих політико-релігійних угруповань, підривають взаємодію Української держави і церкви на шляху до суспільної злагоди миру.

Ця проблема зумовлює необхідність напрацювання найефективнішого варіанту поєднання досвіду демократичних правових держав з особливостями національної релігійної системи, яка сповнена численними внутрішніми суперечностями, що склалися історично. Побудова ефективної моделі взаємодії держави і церкви є необхідною складовою формування правового суспільства в Україні, що, як вважає дослідник Сергій Максимов, виступає альтернативою як деспотизму, так і анархії [4, с. 30].

Отже, нагальним завданням у створенні ефективної моделі такої взаємодії є наповнення існуючого законодавчого каркасу, який у цілому відповідає стандартам правової держави, тим моральним конструктом, який живиться тисячорічною духовною традицією народу та сприяє згуртуванню та мобілізації української нації.

1. Індекс споживчих цін у 1991–2014 рр. // Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Офіційний вісник. – 2014. – № 75. – Т. 1. – С. 21–25.

3. Конституція України: редакція від 30.09.2016 // Офіційний сайт Верховної Ради України: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр

4. Максимов С. І. Верховенство права: світоглядно-методологічні засади / С. І. Максимов //

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». (Серія: Філософія) / редк. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2016. – № 4 (31). – С. 27–36.
5. Лісовська Ю. П., Лісовський П. М., Подоляка С. А. Правова держава: історія, теорія, методологія : навч. посіб. / Ю. П. Лісовська, П. М. Лісовський, С. А. Подоляка. – К. : Видавничий дім «Кондор», 2018. – 348 с.

А. Щербатюк*

ПОКАРАННЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА

Покарання як юридичний термін – це примусовий захід, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаною винною у скоєнні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Ідеал зв'язку закону, права та моралі – їх несуперечність одне одному на основі домінування моральності начала. Закони, відображаючи зміст права, не суперечать поняттю моральності, якщо не протистоять їй. Біля своїх витоків вони спираються на «моральну звичаєвість» та «звичаєве право» – усну традицію дотримання норми стосунків.

Найбільш ранньою формою регулювання стосунків була система заборон (табу). Система табуацій, що зберігається в культурі кожного народу, засвідчує свої глибинні витoki: її історія сягає десятків і сотень тисяч років.

В контексті співвідношення моралі і права в епоху античності аналізувалися причини злочинності та її мотиви. Платон вважав основними мотивами вчинення злочинів – гнів, ревності, прагнення втіх, оману та необізнаність; головною причиною злочинності – погане виховання, тому покарання – благо для злочинця. Аристотель визначальними причинами злочинності називав недосконалість людини (схильність людей віддавати перевагу особистим вигодам за рахунок загального блага) та дисгармонійність суспільства (безлади в державі, можливість легко приховати вкрадене). З точки зору філософії права будь-яка антисуспільна поведінка завдає шкоди як окремій особі, так і суспільству загалом, а тому передбачає певну міру відповідальності.

У XVIII–XIX ст. європейські філософи і юристи Ч. Беккарія, Вольтер, А. Фейєрбах, К. Цехаріс та інші обґрунтовували принципи раціонального узгодження міри покарання. Було сформульовано тезу про те, що покарання має слугувати не лише праву й справедливості загалом, а й самому покараному як правовому суб'єкту. Одним із основних принципів карної політики, який обстоювали теоретики природно-правової концепції, – «карай, але не принижуй».

На думку Т. Гоббса, джерелом злочинної поведінки є нерозуміння закону, наказу суверена чи незнання про існування покарання за

* студентка Тарашанського державного технічного та економіко-правового коледжу.

конкретне діяння; помилкові судження чи уявлення; несподіваний прояв сили пристрастей.

Вольтер, розмірковуючи про справедливість покарань, ключовим для визначення його відповідності злочину і доцільності застосування вважав принцип гуманізму: «я Людина, і вважаю, що мені притаманне усе людське...». Навіть закони, на його думку, часто відображають слабкості людей: вони завжди жорстокі там, де відсутнє милосердя. Тому «істинна юриспруденція полягає в тому, щоб запобігти злочинам, а не в тому, щоб убивати...». Вольтер обстоював потребу порозуміння й примирення між сторонами, яка була невід'ємною вадю каральної практики у багатьох спільнотах. Це – майстерність правосуддя: поставити у конфлікті крапку, а не спровокувати помсту.

Видатним теоретиком нової карної парадигми Ч. Беккарія було сформульовано принцип відповідності покарання сутності злочину. Знайти для злочину відповідне і необхідне покарання – це знайти невідгоду, згадка про яку буде такою, що позбавить найменшої привабливості думку про злодіяння. Й. Г. Фіхте, німецький філософ, вважав, що кожен володіє правами лише за умови, що загальні норми права він сприймає як непорушний закон усіх своїх дій, і здатний, керуючись ними, вільно визначатись у своїй поведінці. Ефективне застосування в сучасному суспільстві норм права передбачає неухильне дотримання вимог справедливості.

При цьому правозастосування має бути справедливим як з точки зору членів суспільства, що захищає себе від протиправних посягань, так і з точки зору тих, хто відповідно до нього підлягає покаранню. З появою державних інституцій покарання використовують як засіб для досягнення розумних цілей, однак підґрунтям є чуттєві спонукання людини. «Торжество правосуддя» – це задоволення потерпілого як наслідок покарання його кривдника. Покарання – це не тільки право, а й обов'язок держави. Якщо не буде справедливості, то втрапить цінність і людське життя.

З цього випливає значимість справедливого покарання та його оцінка, що ґрунтується на врахуванні загальнолюдського, владно-державного та суспільно-небезпечного аспектів. Злочином є порушення норми права, встановленої й охоронюваної державою, замах на існуючий у суспільстві правопорядок. Прихильники концепції покарання як втілення справедливості виправдовують застосування покарання через необхідність встановити в суспільстві моральний порядок.

Таким чином, покарання є соціальним явищем, зумовлене цілями та завданнями людського суспільства.

1. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Аристотель. Етика / пер. Н. В. Брагинская, В. В. Бибухин – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – С. 5–279.

2. Цицерон О судьбе / М. Т. Цицерон // Цицерон. Философские трактаты / отв. ред., сост. Г. Г. Майоров. - М. : Наука, 1985. – С. 299–316.
3. Мельничук Н. Ю. Поняття «злочин» та «покарання» у контексті провідних тенденцій філософської думки Середньовіччя / Н. Ю. Мельничук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 3. – С. 326–336.

О. О. Криворук*

ЕКОНОМІКА СПОЖИВАННЯ І ДУХОВНІСТЬ: ФАКТОР ПРОТИСТОЯННЯ

Подолання протиріччя між безмежним зростанням потреб людей і обмеженими ресурсами планети вимагає перебудови людської свідомості. Основою такого світогляду має стати духовність у її глибокому і всебічному розумінні. Тому можна вважати, що духовність — найважливіший фактор економічного життя і основа формування суспільства з новою людською свідомістю. Адже економічна реальність, побудована на довгострокову перспективу, — це реальність господарювання, де прибуток не є єдиним і остаточним показником якості роботи.

Споживацьке ставлення до навколишнього світу — шлях, який стратегічно безперспективний, хоча б тому, що доступні людству ресурси обмежені. Будь-яка розсудлива людина погодиться з односторонністю і «збитковістю» цього підходу. Практично кожна людина в глибині душі сподівається, що він сам або його свідомість не зникнуть разом із ним. Адже людина не є досконалим біороботом, який може повністю жити в контексті розрахунків і гонитві за матеріальними благами [1].

Останнім часом в економіці багатьох держав набув поширення новий інструмент активізації попиту – споживчий кредит. В економічній науці він визначається як позика в грошовій або товарній формі, що надається кредитором позичальнику на умовах повернення і, як правило, зі сплатою відсотка. Кредитні картки стали результатом раціоналізації процесу отримання кредиту. В кінцевому рахунку, кредитна картка сприяє більшій передбачуваності споживання: можна щось придбати, не маючи при собі готівки, а головне вона є чудовою ілюстрацією споживчої поведінки: купимо зараз, а думати (розплачуватися за кредит) будемо потім. Для більшості людей особливе значення має кількість кредитних карток, які вони можуть придбати, і встановлені межі сукупного кредиту за цими картками [2].

Надмірне споживання — феномен, відомий з давніх-давен, але якщо

* головний державний інспектор відділу бухгалтерського обліку та звітності управління фінансування, бухгалтерського обліку та звітності ГУ ДФС у Київській області, аспірант ВНЗ «Національна академія управління»

раніше багато споживати вдавалося лише вузькому колу осіб, то сьогодні споживати більше ніж можна засвоїти, стало нормою для широких мас.

Надмірне споживання знецінює споживаний продукт: їжа недоїдається і викидається, техніка використовується лише частково, вирушаючи на смітник, як тільки з'являється більш нова, інформація не засвоюється і частіше несе не істину, а брехню, комунікації виявляються поверхневими.

Виробництво працює не на потреби людей, а на сміттєві контейнери, де недоспоживання, недоїденого, недовикористання майже стільки ж, скільки й виробленого. Утилізується набагато більше, ніж споживається.

Все це безпосередньо шкодить людській тілесності, ментальності, особистості, людині в цілому. Надмірне споживання їжі й побутових продуктів призводить до хвороб тіла, переспоживання інформації та комунікацій – до хвороб душі.

Людина занадто залежить від технічних пристроїв; припиняє вільно думати, тому що обтяжена нав'язаною і непотрібною інформацією; припиняє отримувати радість від людського спілкування, тому що спілкується невербально; припиняє насолоджуватися творами мистецтва, тому що оточена псевдокультурними підробками. Людство хворіє, нудьгує і вмирає тому, що надмірно споживає [3].

Споживацтво є гіпертрофованою формою культури споживання, яка своєю чергою тісно пов'язана із загальною культурою та менталітетом людей, відтворюється і передається з покоління в покоління. Елементами культури споживання, як і культури взагалі, є цінності і норми, які в основному формуються в сім'ї в процесі соціалізації. Проведений загальний огляд проблеми споживацтва і духовності дає можливість зробити деякі загальні висновки:

– споживацтво є одним із різновидів нефункціонального попиту, тобто споживання товару не заради його функціональних якостей або отримання користі від використання товару за прямим призначенням, а заради досягнення якихось інших культурних чи соціальних цілей;

– основним фактором різних тенденцій у споживчій поведінці є психологія людини, яка провокує виникнення все нових і нових символічних потреб;

– споживання і споживацтво є важливими соціальними і культурними регуляторами, які сприяють оформленню соціальної структури [4].

В середині 50-х років ХХ ст. передбачалося, що саме суспільство споживання призведе до загального добробуту і комфорту і стане надійною опорою для економіки розвинених країн. Однак у сучасному постіндустріальному світі всі ці надії зазнають краху. Люди починають розуміти, що:

– необмежене задоволення всіх бажань не сприяє процвітанню, воно

не може бути шляхом до щастя або навіть отримання максимуму задоволення;

– економічний прогрес торкнувся лише обмеженого числа багатих націй, прірва між багатими і бідними націями дедалі більше збільшується.

Зазнає краху і психологія споживацтва, яка не виправдала себе ні з економічної, ні з гуманістичної точок зору. Багато діячів культури і громадські рухи закликають звернути увагу на особливість і оригінальність кожної людини, відмовитися від споживання товарів масового виробництва, кажучи про те, що потрібно перестати витратити гроші даремно, набуваючи зайве. Вони відкрито заявляють, що виробник не повинен орієнтуватися на зручність, легкість і простоту виробництва товарів масового споживання, — насамперед він повинен слідувати потребам людей. Однак подібні виступи нині ще досить рідкісні й не можуть протистояти агресивності маркетингових кампаній, рекламних і PR-агенцій, що розпалюють у великій масі населення споживчий азарт.

Таким чином, можна зробити висновок, що перед сучасною людиною стоїть складний вибір, як серед змін, що відбуваються і явищ у житті суспільства не здійснювати аморальних вчинків, уміти робити правильні висновки і вибирати дії, засновані на принципах моральності й духовності. Необхідністю стає моральний гуманізм, заснований на принципі гармонії людини і природи.

1. Новых А. АллатРа / А. Новых. – К., 2013. – 878 с.

2. Маринова М. Культура потребления. Черты российского потребителя / М. Маринова [Электронный ресурс] – Режим доступа: advschool.ru/articles/article1149.htm

3. В рабстві надмірного споживання [Електронний ресурс] – Режим доступу: sociology.net.ru/files/Consum_Thesis.pdf

4. Ильин В. И. Поведение потребителей. Краткий курс / В. И. Ильин. – СПб : Питер, 2000. – 224 с.

5. Білоус О. Глобалізація розвитку і соціальна безпека / О. Білоус, Н. Маслова-Лисичкіна // Віче. – 2001. – № 5. – С. 22–44.

6. Горлинський В. В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір / В. В. Горлинський. – К. : Вид-во «Парапан», 2011. – 378 с.

С. І. Присухін*

ВІДПОВІДІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ

Особливо небезпечним виявом системної кризи сучасної цивілізації («цивілізації смерті», за Йоаном Павлом II) філософи, політологи та ін. називають тероризм як крайній, безвідмовно дієвий, злочинний засіб

* доктор філософії, доцент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

вирішення тих чи інших соціальних конфліктів із притаманними йому насильством, невмотивованою жорстокістю, стратегічно не виправданою метою та містифікованими засобами її досягнення. Тероризм скеровує дії або вчинки людей на досягнення однієї мети – тотальної ліквідації своїх опонентів як носіїв протилежної ідеологічної або світоглядної позиції. Ще на Другому Ватиканському Соборі (1962–1965) було зазначено, що у складних соціально-політичних обставинах сьогодення, напружених міжнародних стосунках вживання методів терору стало новим способом ведення війни. Це актуалізувало потребу Магістеріуму Церкви акцентувати увагу на можливості використання морально-правових настанов, які поряд із критикою тероризму як способу вирішення конфліктів соціального життя сприяють його подоланню.

Тероризм сьогодні є одним із найнебезпечніших проявів «цивілізації смерті», бо спричиняє насильницьку смерть серед невинних людей і формує почуття презирства до людського життя, стає прикладом втрати людьми істинного сенсу життя, безнадійного відчаю в очікуванні майбутнього. Йоан Павло II пояснював, що терорист ненавидить і себе, і інших, він прагне знищувати все і всіх на своєму шляху. «Терорист вважає, що істина, в яку він вірить, або пережите страждання, є настільки значущими, що дають йому право у помсті знищувати навіть невинних людей. Почасти тероризм породжується фанатичним фундаменталізмом, який виникає з упевненості у своїй правоті і бажання будь-що змусити всіх інших прийняти свій погляд на істину».¹

Сучасний тероризм має в своєму розпорядженні чималі фінансові ресурси, модерні військові технології, людський потенціал, що дає змогу планувати та реалізовувати широкомасштабні підривні дії по всьому світу, завдаючи шкоди невинним людям – жертвам терористичних актів. Йосиф Рацінґер, підтримуючи висновки Йоана Павла II, додавав, що «небезпека стала надзвичайно великою через те, що тероризм або й взагалі звичайна організована злочинність, які дедалі більше посилюють свою мережу, можуть дістати доступ і до атомної та до біологічної зброї...»²

Розмірковуючи над причинами виникнення й розвитку тероризму в сучасному світі, Магістеріум Церкви наголошує на тому, що до них належать насамперед девальвація вищих духовних цінностей сучасної цивілізації, зокрема деградація ціннісних орієнтацій особи. Але, як і в інших випадках існування багатоликого насильства, головною причиною тероризму богослови називають панування структури соціального гріха.

¹ Йоан Павло II. Енцикліка «*Evangelium Vitae* – Євангелія життя» / Пер. з пол. та нім. К. Демчук, В. Паскевич, В. Дивнич / ред. о. Софрон Мудрий, ЧСВВ. – Libreria Editrice Vaticana, 1995. – С. 9.

² Рацінґер Й. Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів / пер. з нім. О. Конкевича. – Л. : Місіонер, 2006. – С. 138.

Використання терористичних методів не може бути виправданим за жодних обставин, бо шляхи гранично можливого насильства зазвичай не призводять до справжнього вирішення суспільно-політичних проблем людства. Тероризм загрожує людському життю, розгортанню гуманізму в людському співтоваристві, а це означає, що держава, як і суспільство загалом мають «право на самозахист від тероризму»,¹ який полягає, за словами Йосифа Рацінґера, у «захисті закону від сили, що закон руйнує», позаяк відмова від правової протидії тероризму була би «капітуляцією перед беззаконням, санкціонувала би захоплення ним влади та кинула би світ на поталу насильству...»²

Досліджуючи варіанти протидії тероризму, Йоан Павло II аргументував тим, що боротьба з проявами тероризму «не може обмежуватися лише репресивними і каральними акціями. Важливо, щоб застосування сили, навіть у випадку крайньої необхідності, супроводжувалося рішучим і чітким аналізом причин терористичних атак» (8).³ Зокрема в Посланні з нагоди Всесвітнього дня миру «Завжди актуальне завдання: навчати миру» (01.01.2004 р.) Понтифік стверджував, що потрібні додаткові зусилля на «політичному та освітньому рівні» (8),⁴ щоб нейтралізувати соціальні передумови поширення терористичних актів, бо існуюча «несправедливість часто штовхає людей до розпачливих насильницьких дій» (8)⁵ і «вербування терористів легше здійснюється там, де зневажаються права і довший час панує несправедливість».⁶

Серед безлічі проявів тероризму Церква особливо небезпечним вважає реакційну діяльність релігійного екстремізму. Католицька Церква засуджує релігійний екстремізм, а сам терористичний акт як його інструмент називає однією з найбрутальніших та антигуманних форм насильства, що несе реальну загрозу не лише віруючим, а й усім людям на Землі. У Посланні з нагоди Всесвітнього дня миру 1 січня 2002 р. Святий Отець говорив про те, що претензії терористів на те, що вони

¹ Иоанн Павел II. Послание Его Святейшества Папы Иоанна Павла II ко Всемирному дню мира 1 января 2002 года. – Libreria Editrice Vaticana, 2002. – С. 7.

² Рацінґер Й. Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів / пер. з нім. О. Конкевича. – Л. : Місіонер, 2006. – С. 138.

³ John Paul II. Messages of His Holiness Pope John Paul II for the celebration of the world of peace 1 January 2004 An ever timely commitment: teaching peace [Electronic resource]. – Access mode: vatican.va/holy_father/john_paul_ii/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_20031216_xxxvii-world-day-for-peace_en.html

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Иоанн Павел II. Послание Его Святейшества Папы Иоанна Павла II ко Всемирному дню мира 1 января 2002 года. – Libreria Editrice Vaticana, 2002. – С. 8.

діють на захист релігії або бідних, є відвертою брехнею.¹ Оцінюючи злочинні дії та вчинки релігійних екстремістів, Йоан Павло II у Зверненні до представників світу культури, мистецтва й науки (Пастирський візит у Казахстан, вересень 2001 р.) зазначив, що «ненависть фанатизму і тероризму паплюжать ім'я Бога й спотворюють справжній образ людини» (5).² Не можна називати «мучениками» тих, хто вмирає, здійснюючи терористичний акт, це спотворення самого поняття «мучеництва», адже істинним змістом мучеництва є свідчення віруючої людини, яка жертвовно віддає себе на смерть, щоб не зректися Бога та Його любові: «Мученики самі не забирають свого власного життя, але для того, щоб залишатися вірними Богові та Його заповідям, вони дозволяють собі бути вбитими» (1).³ Ніхто не має морального права нейтрально ставитися до релігійного екстремізму (тероризму), а тим більше проповідувати його. У Посланні з нагоди Всесвітнього дня миру (01.02.2002 р.) Святий Отець повчав, що «...жодний релігійний керівник не може виявляти прихильного ставлення до тероризму, а тим більше пропагувати його. Проголошення себе терористами в ім'я Боже, здійснення насильства над іншою особою в ім'я Бога насправді є знеславленням Бога. Тому терористичне насильство є несумісним з вірою в Бога як Творця людини, у Бога, який переймається людиною та любить її».⁴

Підсумок-заклик у ставленні вірних і людей доброї волі до тероризму був озвучений Йоаном Павлом II у Великодньому посланні «Urbi et Orbi» («Місту і Світу», 11.04.2004 р.): «Нехай людство знайде в собі силу протистояти нелюдському явищу тероризму, який, на жаль, усе більше поширюється, позбавляє життя і приносить страждання та невпевненість у повсякденне життя величезної кількості працелюбних і мирних людей» (2).⁵

¹ Иоанн Павел II. Послание Его Святейшества Папы Иоанна Павла II ко Всемирному дню мира 1 января 2002 года. – Libreria Editrice Vaticana, 2002. – С. 8.

² John Paul II. Pastoral visit in Kazakhstan. Meeting with representatives of the world of culture. Address of John Paul II. Auditorium of the Congress Hall Astana, 24 September 2001 [Electronic resource]. – Access mode: vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/2001/september/documents/hf_jp-ii_spe_20010924_kazakhstan-astana-culture_en.html

³ John Paul II. Angelus. Sunday, 3 February 2002 [Electronic resource]. – Access mode: vatican.va/holy_father/john_paul_ii/angelus/2002/documents/hf_jp-ii_ang_20020203_en.html

⁴ Иоанн Павел II. Послание Его Святейшества Папы Иоанна Павла II ко Всемирному дню мира 1 января 2002 года. – Libreria Editrice Vaticana, 2002. – С. 10.

⁵ John Paul II. Urbi et Orbi. Messages of His Holiness John Paul II Easter Sunday, 11 April 2004 [Electronic resource]. – Access mode: vatican.va/holy_father/john_paul_ii/messages/urbi/documents/hf_jp-ii_mes_20040411_easter-urbi_en.html

Л. Б. Маевская*

МЕТОДЫ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЮ ИДЕЙ ПСЕВДОРЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА

Экстремизм и терроризм в любых формах своих проявлений превратились в одну из самых опасных проблем, с которыми человечество вошло в XXI столетие [1].

Поэтому, в первую очередь, необходимо определить, что представляет собой экстремизм. В международной практике не существует общепринятого понятия «экстремизм», оно зависит от социально-политических условий и конкретизируется в соответствии с ними. В Украине «экстремизм» оговорен законодательно и предполагает любые действия, направленные на препятствие к функционированию существующего государственного строя (включая все государственные структуры), разжигание всех видов розни, дискриминацию, пропаганду нацизма, терроризма и т. д. Экстремизм в первую очередь – это угроза для украинской государственности и ее ценностей в конституционно закреплённом виде [2]. В настоящее время экстремизм и терроризм являются реальной угрозой национальной безопасности Украины. Экстремизм – это исключительно большая опасность, способная расшатать любое, даже самое стабильное и благополучное общество. Он является сложной и неоднородной формой выражения вражды [3].

В современном мире одной из глобальных проблем является распространение псевдорелигиозного экстремизма. С деятельностью экстремистов связывают большинство террористических актов, происходящих в разных странах мира. В деятельность подобных криминальных организаций, чаще всего, втягивается социально необустроенная молодежь, которую привлекают различными заманчивыми лозунгами.

Поэтому очень важно проводить информационное противодействие распространению идей псевдорелигиозного экстремизма, использующего в своей деятельности исламские лозунги. Для этой цели духовным лицам можно использовать следующие методы:

1. Выступление духовных лиц во время пятничных проповедей, подбор тематических проповедей.

Одним из действенных методов противодействия экстремизму является выступление духовных лиц во время проповедей, так как при этом идет охват широкой массы верующих, посещающих проповеди. Тему проповеди следует построить так, чтобы донести несоответствие

* к.и.н., доцент кафедры богословья и исламоведения Исламского университета (г. Киев).

екстремистських ідей, релігійному учению. Наприклад, проповіді можуть бути посвящені несоответствию ваххабізма і взглядов Ибн Таймії ісламському вероучению. Духовне управління мусульман України активно практикує цей метод і на сайті islam.ua розміщені проповіді на тему «Єдинство учених в отношении празднования Маулида» [4] і «Маулід – прекрасное новшество» [5] (в цій проповіді опровергається заблуждення ваххабітов относительно проведения мероприятий, посвященных рождению пророка Мухаммада), опровержению неверных, экстремистских воззрений Ибн Таймії і ваххабітов, також посвящена проповідь «Зиярат – посещение могилы Пророка Мухаммада, мир ему – это великое и почётное благодеяние!» [6].

2. Беседи с верующими, особенно с молодежью, к которой необходимо найти свой подход.

Кроме этого большую пользу приносят беседы духовных наставников с отдельными группами верующих и особенно с молодежью. Очень важно суметь найти к ней подход и заинтересовать идеями неприятия и противодействия различным экстремистским взглядам. Также очень важно убедительно опровергать, ложные идеи различных экстремистских группировок.

3. Общение с людьми через СМИ, подготовка тематических передач, интервью.

Большую пользу приносит общение с людьми через СМИ (телевидение, газеты, Интернет), так как охватывает большую аудиторию слушателей и помогает сформировать правильные представления у людей об исламском вероучении и взглядах, которые пропагандируют различные экстремистские секты. Духовное управление мусульман Украины и в частности муфтий Украины шейх Ахмед Тамим подготовил ряд передач, посвященных этой теме. Например, телепередача ««Минарет»: Живые в могилах», [7] «Обращение к Богу через святых» [8] (посвящены опровержению взглядов ваххабітов). Необходимости получения религиозных знаний посвящена телепередача «Минарет»: Религиозные знания – золото», [9] а также интервью с муфтием Украины на тему «Добро и зло», [10] «Ахмед Тамим (Муфтий Украины): Политизация Ислама ведет к дестабилизации обществ [11].

4. Проведение лекций на эту тематику в среднеобразовательных и высших образовательных учреждениях

Особенно важно при работе с молодежью в среднеобразовательных и высших учебных заведениях проводить тематические лекции о вреде экстремистских проявлений. Представители Духовного управления мусульман Украины регулярно практикуют подобный вид деятельности.

5. Общение с людьми в социальных сетях Интернет.

Для противодействия религиозному экстремизму очень важно

находить время для общения с людьми в различных социальных сетях. Здесь имеется возможность адресного общения и можно предпринимать попытки переубедить приверженцев радикально-экстремистских группировок. Как правило, переубеждению легко поддаются люди, недавно втянутые в деятельность экстремистских организаций. Кроме этого можно предупреждать о том, что та или иная группа в соцсетях имеет отношение к экстремизму и писать жалобы модераторам соцсетей в надежде, что данный контент будет заблокирован.

6. Подготовка богословских экспертных заключений относительно того, что информационные материалы, распространяемые экстремистами, не соответствуют религиозному учению.

Кроме этого, богословам, имеющим достаточную подготовку, необходимо оценивать экстремистскую литературу на предмет наличия противоречий религиозному учению, выпускать соответствующие экспертные заключения и знакомить с ними верующих.

Отдельно отметим информационное противодействие распространению экстремистских идей в сети Интернет.

Глобальное распространение экстремизма и терроризма как его радикального проявления постоянно провоцирует ответную реакцию государств и гражданского общества. Жесткая политика правительств в отношении людей, вовлеченных на разных уровнях в незаконную деятельность подобного рода, становится рекламой для экстремистов и вызывает углубление проблемы. К тому же экстремизм становится популярным среди молодежи, привыкшей к насилию. Доля молодых людей, участвующих в деятельности бандподполья, в возрасте до 25 лет составляет около 30% и ещё 50% представителей не старше 35 лет.

Воздействие на сознание молодежи осуществляется посредством распространения экстремистских материалов в сети Интернет и оказания идеологической поддержки заинтересовавшимся индивидам. Поэтому важнейшей задачей государства является контроль проявлений экстремизма и распространения его идеологии. Хотя традиционным способом противодействия экстремизму является силовой метод (непосредственная ликвидация, уголовное преследование), в условиях информационного общества уничтожения уже недостаточно. На место одного ликвидированного террориста появляются другие, привлеченные из числа «симпатизирующих». Поэтому дополнением к силовому методу становятся превентивные программы по работе с гражданским обществом и программы по адаптации как один из факторов общего снижения напряженности путем постепенного отказа от агрессивной идеологии со стороны государства и экстремистских групп. Цель таких программ – реинтегрировать представителей группы риска и находящихся под арестом людей в общество путем переосмысления ими экстремистской

ідеології, відмова від неї та отримання деяких соціальних гарантій, що дозволяють знову стати частиною суспільства та здійснювати індивідуальне розвиток в межах закону. Основам нового комплексного підходу повинно стати використання інформаційних технологій та забезпечення інформаційної безпеки з метою протидії екстремізму [2].

Отже, слід, що дуже важливо приділяти увагу протидії псевдорелігійному екстремізму.

1. Протидія екстремізму [Електронний ресурс] – Режим доступу: arbat.mos.ru/countering-extremism/
2. Інформаційна протидія поширенню ідей екстремізму серед молоді в мережі Інтернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pandia.ru/text/78/655/49311.php
3. Протидія екстремізму та тероризму в мережі Інтернет та освітньому середовищі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cyberleninka.ru/article/v/protivodeystvie-ekstremizmu-i-terrorizmu-v-seti-internet-i-obrazovatelnoy-srede/
4. Єдинство вчених у відношенні святкування Мавліди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: islam.ua/library/pyatnichnye-propovedi/edinstvo-uchyonyh-v-otnoshenii-prazdnovaniya-maulida/
5. Мавлід – прекрасне новштво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: islam.ua/library/pyatnichnye-propovedi/maulid-prekrasnoe-novshestvo/
6. Зиярат – відвідування могили Пророка Мухаммада, мир йому – це велике та почесне благодеяння! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: islam.ua/library/pyatnichnye-propovedi/ziyarat-poseshhenie-mogily-proroka-muhammada-mir-emu-eto-velikoe-i-pochyotnoe-blagodeyanie/
7. Телепередача «Минарет»: Живі в могилах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: youtube.com/watch?v=ErV17dJSsqc
8. Обращення до Бога через святих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: youtube.com/watch?v=RUFbMINfFkE
9. Телепередача «Минарет»: Релігійні знання – золото [Електронний ресурс]. – Режим доступу: youtube.com/watch?v=OZ5n8D9c8vg&index=35&list=PLhGgIlqai9z76IcvCtX25E4unL70_fFn8/
10. Інтерв'ю з Муфтієм України шейхом Ахмедом Тамимом на тему: «Добро та зло» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: youtube.com/watch?v=jtsnJy6--Do/
11. Шейх Ахмед Тамим (Муфті України): Політизація Ісламу веде до дестабілізації суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: youtube.com/watch?v=e7P2hSHgYe0&list=PLhGgIlqai9z7iE8thgTKIbAXbN0QIOFSi&index=14

С. А. Лозниця*

ІНФОРМАЦІЙНІ ВПЛИВИ ТА БЕЗПЕКА ГРОМАДЯН

Відомо, що інформація не завжди може бути достовірною. Це можливо через некомпетентність чи брак знань «комунікуючої спільноти», так і через свідомий намір змінити зміст сказаного з метою навмисного подання «фактів» на користь тим чи іншим інтересам.

* к.філос.н., науковий співробітник відділу філософії культури, етики і естетики Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Інформація за такого підходу замість того, щоб бути джерелом передачі сенсів почасти може стати джерелом дезорієнтації. У такому разі ми можемо говорити про маніпуляцію, за якої певній особі чи ідеї надаються ознаки якостей, які є найбільш бажаними чи очікуваними й далеко не завжди відповідають цим критеріям. Прикметною ознакою подібного підходу є ставлення людини як до об'єкту, за якого особа, на яку здійснюється вплив, сприймається як засіб для задоволення своїх потреб.

Розкриваючи заявлену тему, я зверну увагу на кілька моментів. Насамперед, цитуючи думки науковців, спробую визначити ті причини, які уможливають сприйнятливості людей до засвоєння інформації. Також наголошу на тому, чому важливо піддавати сумніву ту чи іншу інформацію, і на завершення проілюструю принципово інший підхід до людських взаємин, репрезентований представниками комунікативної філософії як альтернативний метод до суб'єкт-об'єктного ставлення, що притаманний маніпулятивним впливам. Подібний виклад матеріалу, сподіваюся, дасть змогу продемонструвати важливість застосування «самостійності мислення» як запоруку від різноманітних впливів та покаже значущість іншого підходу до людських взаємин, а саме ставлення до людини як до суб'єкта.

З-поміж авторів, які досліджували можливість впливу на людей, можна назвати Гюстава Лебона. Процитую деякі з його тез: «Більшість людей, особливо в народних масах, за межами свого фаху не мають майже ні про що виразних та більш чи менш чітких понять. Такі люди не в змозі управляти собою, і вожак стає їм керівником» [3, с. 236]. «Переважає більшість людей сприймає без критики всі ідеї, що встановилися, які їм надає суспільна думка і передає виховання» [3, с. 113]. Тобто, некритичність та недостатня освіченість особи може поставати сприятливим ґрунтом для маніпулятивних впливів.

Визнаючи слушність міркувань Г. Лебона, можна зробити висновок щодо необхідності «підважування» тих чи інших тверджень, які ми чуємо довкола себе. Важливість уміння користуватися своїм розумом підтверджує, зокрема, Евальд Ільєнков, який звертає увагу на шкідливість виконання дорослими робіт, які дитина б могла робити сама, цим самим залишаючи її руки і мозок у бездіяльності. За його словами, таке «оберігання» дитини може призводити до формування тих людей «якими зручно керувати», безініціативними, пасивно-безвольними та надто «слухняними», які бояться приймати самостійні рішення та не вміють їх приймати, тим більше – здійснювати [Див.: 2, с. 38].

На відміну від маніпулятивних впливів принципово інший підхід до міжлюдських взаємин репрезентовано сучасною комунікативною філософією. За словами Юргена Габермаса, «ми можемо розрізняти щонайменше дві форми комунікації (чи «мови»): комунікативну дію

(взаємодію), з одного боку, та дискурс – з іншого. «Саме в дискурсі ми намагаємося шляхом обґрунтувань знову відновити згоду, що стала проблемою в комунікативній дії» [5, с. 85]. Важливим підходом постає ставлення до людини як до суб'єкта: «Коли ми зустрічаємо іншого як суб'єкт, а не предмет, яким можна маніпулювати, ми (неминуче) вважаємо його наділеним здоровим глуздом» [5, с. 87]. «Ми переконані, зазначає далі автор, що кожна наділена здоровим глуздом людина може вийти з проблемних ситуацій за допомогою дискурсу» [5, с. 88].

Карл-Отто Апель зосереджується на понятті «комунікативної спільноти» [1, с. 48], наголошуючи, що «саме в межах реальної комунікативної спільноти людства має поступово реалізовуватися ідеальна комунікативна спільнота» [1, с. 51]. При цьому автор уточнює, що «ідеальна комунікативна спільнота, звісно ж, не існує реально, проте кожен, хто аргументує серйозним чином, не може не звертатися до ідеальної спільноти аргументуючих» [1, с. 49–50].

Манфред Рідель, осмислюючи сучасність, застановляється на суперечності між комунікацією та пануванням [Див.: 4, с. 70]. За словами автора, «комунікативний прогрес можливий лише тоді, коли людина є (вже) особою (або людиною), незалежною від політичних, соціальних та особистісних обставин, тобто вона має своїм началом певні апріорі вільної комунікації» [4, с. 76].

Отже, найперше що ми можемо зробити, щоб убезпечитися від тих чи інших впливів – це піддавати сумніву будь-яку інформацію, навіть якщо спершу ми бачимо її «правдоподібність», і намагатися бути компетентними не тільки у тих царинах, що складають предмет дослідження свого фаху. Зрозуміло, що ця теза є очевидністю; втім, якщо, скажімо, подивитися на дискусії щодо ЛГБТ та «прайду», що точаться останнім часом в Україні, нескладно зауважити, як можна досить просто здійснювати «підміну понять», використовуючи аналогію «Європа = європейські цінності = ЛГБТ».

На противагу маніпулятивному підходу пропонується, слідуючи рекомендаціям представників комунікативної філософії, у своїх взаєминах з іншими особами замінити «дію» на «дискурс» та, збільшуючи свої знання й розвиваючи комунікативні навички, прагнути до «ідеальної спільноти комунікуючих».

1. Апель К.-О. Обґрунтування етики відповідальності як етики збереження буття реальної комунікативної спільноти й поступової реалізації в ній ідеальної комунікативної спільноти / К.-О. Апель // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 46–60.

2. Ильенков Э. В. Философия и культура / Э. В. Ильенков. – М. : Издательство политической литературы. – 1991. – 464 с.

3. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – СПб. : Макет, 1995. – 316 с.

4. Рідель М. Свобода і відповідальність / М. Рідель // Ситниченко Л. Першоджерела

комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 68–83.

5. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / Ю. Хабермас // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 84–90.

В. С. Михайлов,^{*} В. В. Єфімова^{}**

ВІЙНА В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Прагнення народу України до реалізації європейських цінностей, імплементації здобутків Західної цивілізації, спроба нівелювання наслідків колоніального існування, яке тривало протягом декількох століть, призвели до несприйняття цих процесів нашим північно-східним сусідом, що практично реалізувалось окупацією Російською Федерацією Криму, захоплення нею частини Східного Донбасу і, як наслідок, початком у цьому регіоні антитерористичної операції задля відновлення територіальної цілісності нашої держави.

Новим викликом для сучасної України, а також інших країн світу стала організація і проведення агресії у формах так званої «гібридної війни». Як відомо, типовими компонентами гібридної війни є використання методів, що сприяють виникненню та поглибленню в державі, обраній для агресії, внутрішніх конфліктів:

– створення внутрішніх суспільних протиріч через пропаганду, з її переходом в інформаційну війну;

– створення економічних проблем через економічне протистояння з переходом в економічну війну та протидію зв'язкам країни-жертви з сусідніми країнами;

– підтримка сепаратизму та тероризму аж до актів державного тероризму;

– сприяння створенню нерегулярних збройних формувань (повстанців, партизан та ін.) та їх оснащення [5].

З концепцією «гібридної війни» значною мірою перетинається й інша сучасна концепція протистояння – «дифузна війна». На думку Г. Почепцова [3, 4], одна з характеристик дифузної війни – її нелінійний характер. Загрозу люди відчують за наслідками, не розуміючи її на рівні причин. Гібридна війна – це, насамперед, інформаційно-комунікативна технологія, яка покликана впливати на соціальні процеси в іншій країні. Саме під таким кутом зору варто дивитися на гібридну війну. Робота на

^{*} д.е.н., професор, начальник науково-дослідної лабораторії науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України;

^{**} старший науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

чужій території уподібнює цей воєнний напрямок впливу до застосування «м'якої сили». Природно, що вона розташована ближче до жорсткої сили, формуючи наступну тріаду: м'яка сила – гібридна війна – жорстка сила (звичайна війна). Зазначимо, що «м'яка сила» – це сучасна стратегія просування національних інтересів провідних держав світу іншим країнам через культурний вплив, пропаганду, рекламування власного способу життя, традицій, мови тощо.

Вважається, що «тіло держави» складається з множини шарів: соціального, культурного, економічного, ідеологічного, національного тощо. Кожний із цих «зрізів» – система певного вигляду і властивостей. Система загалом – сукупність елементів, пов'язаних між собою певними зв'язками та спільною ціллю.

Наявність цих зв'язків і спільної мети перетворює соціальну систему у значно більше, ніж просто сукупність окремих елементів. Вилучивши спільну мету, ворог починає наносити удари по зв'язках. Це означає, що в кожній новій щілині, яка з'являється будуть запалюватися усе нові й нові точки конфліктів, до тих пір, поки національна система остаточно не розкладеться. Засобами, що руйнують національну систему, є міжнаціональні конфлікти та підтримка сепаратизму [3, 4].

Дифузна війна спрямована на створення хаосу/кризи всередині суспільства, причому вона намагається зробити це руками самого суспільства, підштовхуючи його в точку біфуркації, де воно має змінити свій рух по одній траєкторії, щоб перейти на іншу. Біфуркація задається як раптові, іноді драматичні зміни в поведінці системи у відповідь на малі зміни контрольних параметрів. Тобто, як і в ситуації дифузного впливу, результат є, але причини не були прораховані.

У цьому плані один з ідеологів нових форм невійськового протистояння російський вчений О. Неклесса, який спеціалізується на питаннях геоекономіки, структурному моделюванні соціально-економічних процесів, вважає, що популярна сьогодні гібридна метаморфоза може розглядатися в тому числі як корекція стереотипу летального, кінетичного насильства за рахунок переосмислення феномену та супутньої імплантації нетривіальних сценаріїв в тканину повсякденності. Майбутні битви стають більш складними, характер загроз – невизначеним, склад спілок – непостійним. У постсучасному середовищі змінюється сама мова війни, зростає значення соціальних взаємодій, громадського резонансу, інформаційних і комунікаційних технологій, швидкості орієнтації в складному світі, майстерності у створенні ситуацій перевершують можливості аналізу, прогнозування, вироблення правильних рішень і їх реалізації супротивником. Світ проходить сьогодні серйозну трансформацію розуміння сучасної війни, і тут гібридні і дифузні війни виявилися яскравим прикладом таких змін [2].

Водночас, як зазначив директор Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбулін [1], гібридна війна стає своєрідним тлом для нової логіки європейської інтеграції – євроінтеграції неklasичної або постklasичної, контури якої лише визначаються і не можуть бути конкретизовані в однозначній формі.

При цьому, ми маємо країну транзитного типу. Тільки це не транзит від авторитаризму до демократії – це стрімкий транзит від зародження демократії мирного часу до демократії реальності гібридної війни. З одного боку – повне збереження демократичних інститутів, процедур, підвищення відкритості перед суспільством, але з іншого – корекція цієї моделі для того, щоб відповідати новому виклику.

1. Горбулін В. Який Фенікс народиться зі згарища світової гібридної війни? / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2017. – 4 листопада.
2. Дифузна війна з точки зору теорії нелінійних і нетрадиційних воєн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: informat.com.ua/uk/difuzna-vijna-z-tochki-zoru-teoriyi-nelinijnih-i-netraditsijnih-voyen/
3. Почепцов Г. Від війни гібридної до війни дифузної / Г. Почепцов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/ot_voyny_gibridnoy_k_voyn_e_diffuznoy/
4. Почепцов Г. Слова і смисли. Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах / Г. Почепцов. – К. : Києво-Могилянська академія, 2016. – 316 с.
5. Гібридна війна // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Гібридна_війна

В. С. Чорний*

РОЛЬ ДУХОВНОГО ЧИННИКА У ВІДБИТТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ

Російсько-українська війна, яка розпочалася у 2014 р., переконливо засвідчила, що боєздатність військ (сил) значною мірою залежить від людського чинника. Це ще раз підтвердило думку К. Клаузевіца про те, що у кожній війні моральні сили «наскрізь пронизують усю військову стихію», здійснюючи вплив на хід збройної боротьби. До головних моральних сил він відносив талант полководця, військову звитягу армії та дух народу, який її комплектує [1, с. 707–714].

Видатний український мислитель Г. Сковорода вважав, що сила духу є гарантом боєздатності армії, оскільки не «однострої і зброя воїна, а безстрашність, мужество, хоробрість його, ... дух воїна», свідчать про могутність армії [2, с. 140]. Своєю чергою М. Колодзінський, творець

* д.філос.н., професор, полковник, начальник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

першої української воєнної доктрини, зазначав, що «без великого духа не буде йти перемога за нашими прапорами» [3, с. 31].

Відтак, сила духу, або духовний чинник, поряд з озброєнням та військовою технікою, є надзвичайно важливою складовою боєздатності армії, її спроможності виконувати завдання за призначенням.

Досвід бойових дій під час проведення Антитерористичної операції, а згодом Операції об'єднаних сил висвітлив низку позитивних аспектів в діяльності структур морально-психологічного забезпечення, про що свідчить масовий героїзм українських військовослужбовців. Разом із тим під час виконання бойових завдань виявлено низку проблемних питань щодо морально-психологічного забезпечення, які потребують негайного розв'язання. Серед них зокрема відзначимо:

- недостатній рівень професійної підготовленості офіцерів ланки рота-батальйон з питань організації індивідуальної роботи з підлеглим особовим складом, інформаційно-роз'яснювальної роботи в районі проведення Операції об'єднаних сил;

- неспроможність керівництва батальйонних та ротних тактичних груп організувати взаємодію з місцевим населенням, ефективно співпрацювати з органами місцевого самоврядування та громадськими активістами;

- організація системи психологічної реабілітації та соціально-психологічної адаптації особового складу залишається малоефективною, а в окремих випадках не діє взагалі;

- відсутність необхідної кількості фахівців-психологів для надання першої психологічної допомоги (самопомічі), а в подальшому і психологічної реабілітації;

- розбалансованість та невизначеність системи організації поховань;

- відсутність системи психологічної та соціальної підтримки сімей військовослужбовців у місцях їхнього проживання;

- недостатня робота з цивільним населенням безпосередньо в районах виконання бойових завдань;

- система інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю працює із значним запізненням;

- використання технічних засобів пропаганди у польових умовах продемонструвало їхню моральну і технічну відсталість та недостатню укомплектованість;

- недостатній рівень організації друкування інформаційних (агітаційних) матеріалів, листівок;

- організація та керівництво управління силами і засобами морально-психологічного забезпечення децентралізована та малоефективна.

Отже, нерозв'язаних проблем достатньо багато, а за ними стоять

людські долі і загалом перемога наших Збройних Сил. Зважаючи на це, необхідно негайно розпочати оновлення системи морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил). Серед головних заходів цього процесу відзначимо такі:

- створити єдину систему морально-психологічного забезпечення в Збройних Силах України та інших легальних військових формуваннях і відповідно єдиний орган керівництва нею. Це значно підвищить оперативність та ефективність вирішення усіх поставлених завдань, керованість морально-психологічним забезпеченням, зніме усі бюрократичні перепони;

- посилити психологічну підготовку слухачів Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. Для чого створити на кафедрі морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) потужне ПМК у складі мінімум чотирьох викладачів-психологів;

- посилити в Збройних Силах України систему національно-патріотичної підготовки категорій військовослужбовців;

- включити до складу морально-психологічного забезпечення, як елемент – релігійне забезпечення, запровадити підготовку капеланів на базі Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського спочатку на курсах, а згодом на оперативно-тактичному рівні;

- передати до структур морально-психологічного забезпечення наявні сили та засоби із захисту особового складу від інформаційно-психологічного впливу противника;

- комплектування структур морально-психологічного забезпечення здійснювати виключно фахівцями за складовими МПЗ: психологами, соціологами, істориками, українознавцями, культурологами тощо.

Крім того, у секторі безпеки і оборони України необхідно відновити діяльність військових судів та запровадити військову адвокатуру. Фактично створити заново систему підготовки молодших командирів, які цементують солдатську масу, сприяють ефективній діяльності військ (сил).

І, найголовніше, оновлення морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України повинно відбуватися в річищі реформування сектору безпеки і оборони загалом. Без цього чинника будь-які зміни в системі морально-психологічного забезпечення не призведуть до бажаного результату.

Таким чином, розглянувши головні тенденції та перспективи реалізації реформування морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), мусимо констатувати, що сучасний етап військового будівництва в Україні характеризується особливою

напруженістю та складністю, які зумовлені комплексним впливом цілої низки чинників на характер, зміст і динаміку цього процесу. Реалії часу вимагають від українського суспільства та військово-політичного керівництва надзвичайних зусиль з розбудови існуючих Збройних Сил, здатних відновити суверенітет над анексованими територіями і в подальшому реалізувати концепцію побудови великої України. І провідну роль у цьому процесі відіграє духовний чинник.

1. Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц. – М. : Изд-во Эксмо; СПб. : Изд-во Terra Fantastika, 2003. – 864 с.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич : Вид-во «Відродження», 1991. – 341 с.
3. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина. Ч. I. / М. Колодзінський. – Л., 1936. – 62 с.
4. Чорний В. С. Методологічні засади концепції реформування Збройних Сил України / В. С. Чорний. – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. – 42 с.
5. Чорний В. С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку : монографія / В. С. Чорний. – Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2009. – 368 с.

О. В. Шевчук,^{*} О. Д. Дєточка^{}**

ДУШПАСТИРСЬКА ОПІКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Практика життєдіяльності Збройних Сил України у ході протидії російській агресії свідчить про зростання ролі духовної складової у війні. У зв'язку з цим набуває актуальності питання щодо стану релігійності військовослужбовців української армії та місця і ролі священнослужителів під час проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей.

Душпастирська опіка над військовослужбовцями (душпастирство) – це єдиний душпастирський комплекс, який передбачає духовно-релігійну, психолого-профілактичну, добродійну діяльність релігійних організацій щодо налагодження системного духовного і морального керівництва (наставництва), моральної і духовної підтримки та психологічної корекції (реабілітації) військовослужбовців, задоволення їхніх віросповідних прав.

Враховуючи досвід співпраці Збройних Сил України з представниками різних церков та конфесій під час проведення АТО, зупинимось на найбільш важливих особливостях діяльності військових священників

^{*} начальник науково-дослідного відділу Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України;

^{**} начальник науково-дослідної лабораторії Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

(капеланів) у зоні проведення антитерористичної операції.

Досвід функціонування інституту військового духовенства переконливо доводить, що не кожний священик може нести пастирське служіння у війську, поєднувати священство під час виконання службових обов'язків у районі проведення АТО, що пов'язані з небезпекою для життя, значними тягарями, фізичними навантаженнями тощо.

Значний інтерес щодо дослідження феномена душпастирської опіки викликає функція духовного керівництва (наставництва). Здійснення функції духовного наставництва припускає дотримання широкого спектру вимог до осіб, які здійснюють пастирську діяльність.

Основні вимоги до військового священика:

- патріотизм, любов до України;
- пастирську досвідченість;
- знання щодо засад та особливостей життєдіяльності та застосування Збройних Сил України;
- життєвий досвід, достатній рівень розвитку фізичних і психічних якостей, добре здоров'я.

До напрямів діяльності священнослужителів у Збройних Силах України можна віднести: літургійне священство, душпастирство, благочинну діяльність релігійних організацій, наставницьку діяльність, специфічну діяльність військових священиків у армійському середовищі

Основні форми діяльності військових священиків у районі проведення АТО:

- проведення богослужінь у місцях дислокації військових частин, підрозділів, організація святкування релігійних свят;
- освячення зброї, бойової техніки, приміщень;
- проведення бесід щодо роз'яснення сутності християнського віровчення, суті та змісту священних книг, релігійних обрядів і свят та на морально-етичні й патріотичні теми;
- перегляд та обговорення фільмів на релігійну та інші тематики;
- надання благословення військовослужбовцям, особливо перед виконанням бойових завдань;
- налагодження співпраці з військовими капеланами інших військових частин;
- проведення душпастирських бесід з особовим складом;
- участь у проведенні державних і військово-професійних свят;
- проведення сповідей, молебнів щодо оздоровлення поранених та над загиблими;
- хрещення, вінчання особового складу;
- надання допомоги у комплектуванні бібліотечок духовною літературою для особистого вивчення її військовослужбовцями тощо.

Нові форми діяльності військових священиків в АТО:

- надання волонтерської допомоги військовослужбовцям;
- спільна робота з психологами серед військовослужбовців;
- співпраця з представниками місцевих громадських та релігійних організацій.

На сьогодні у районі проведення АТО близько 81% військовослужбовців позитивно ставляться до запровадження інституту військових священиків. Для успішного функціонування цієї структури у Збройних Силах України важливим є те, що більшість військовослужбовців з розумінням ставиться до того, щоб духовну опіку над підрозділом здійснював священик іншої конфесії, ніж тієї, до якої він себе відносить. Хоча і не всі це підтримують.

Отже, досвід бойових дій у ході проведення АТО на території Донецької та Луганської областей свідчить не лише про зростання ролі духовної опіки військовослужбовців Збройних Сил України, а й про існування потреби у особового складу щодо її здійснення.

А. С. Побережний*

КАПЕЛАНСЬКЕ СЛУЖІННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ

Капеланство – це особливий вид діяльності, спрямований на допомогу людям, що здійснюють свою трудову діяльність в умовах, пов'язаних із ризиком для життя та здоров'я та зі значними фізичними та психічними перевантаженнями, шляхом надання їм допомоги, забезпечуючи умови для задоволення їхніх релігійних потреб.

Капелан – це уповноважена особа, яка задовольняє релігійні потреби, здійснює душпастирську (духовну) опіку персоналу та членів їхніх сімей, які добровільно прийшли до неї.

Зауважимо, що в Україні, на відміну від інших держав, таких як Велика Британія, США, Південна Корея, Німеччина тощо, на рівні законодавчих документів інституту військового капеланства досі не існує.

Однак, незважаючи на це, в державі з 2011 р. існує «Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України». Крім того, душпастирство практично з початку отримання незалежності Україною існує в державі де-факто. Представники різних конфесій, зокрема Української Православної церкви Київського патріархату, Української Православної церкви Московського патріархату, Української

* заступник начальника відділу - начальник відділення підготовки персоналу відділу персоналу Головного центру зв'язку, автоматизації та захисту інформації Державної прикордонної служби України.

Автокефальної православної церкви, Римо-католицької церкви, Української греко-католицької церкви, протестантських та інших церков постійно і активно займаються душпастирською опікою військовослужбовців та членів їхніх сімей.

На нашу думку, стратегія розвитку військового капеланства в Україні має ґрунтуватися на спільному міжконфесійному досвіді, набутому під час збройних конфліктів на території держави, задоволення релігійних потреб людей у лікувальних закладах та у місцях позбавлення волі.

Але якщо буде врахований багаторічний досвід таких країн, як США, Велика Британія, Німеччина тощо, військове капеланство в Україні зможе швидше адаптуватись і розвиватись у військових формуваннях і мати більш позитивний результат роботи з тими, хто потребує допомоги капелана.

Розмірковуючи, яким має бути військовий капелан, можна прийти до такого бачення:

капелан – це цивільна особа: якщо капелан буде військовослужбовцем тієї чи іншої військової установи, матиме військове звання, військовослужбовці автоматично втратять до нього довіру, адже ставлення до нього буде не як до духовного наставника, а як до керівника відповідного військового рівня чи звання. У зв'язку з баченням капелана як цивільною особою, слід звернути увагу на знання ним основ трудового законодавства, специфіки діяльності працівників, тенденція до збільшення яких у військових колективах останнім часом простежується;

капелан – людина без зброї, адже головне в роботі капелана – це відповідальність за людей перед Богом та задоволення людських релігійних потреб. Він не може залучатися до чергувань, нарядів, виконання оперативно-службових завдань, проведення службових розслідувань та інших дій, не сумісних з його діяльністю. Водночас капелан повинен знати специфіку військової служби взагалі і певного роду військ чи правоохоронних структур зокрема. Тому кандидати на посади капеланів повинні пройти невеликий курс навчання за відповідними програмами, що включають основи військової справи, військово-гуманітарну, військово-психологічну підготовку тощо;

капелан повинен чітко знати свої права та обов'язки за займаною посадою, критерії оцінки якості виконання посадових обов'язків, щоб не виникали непорозуміння з його безпосереднім військовим керівництвом.

В основі роботи військового капелана має бути готовність прийти на допомогу людині будь-якого віросповідання (за добровільною згодою), сприяти розвитку толерантних міжконфесійних відносин у військовому колективі, не допускати міжконфесійних поділів та суперечок, утримуватися від заяв чи дій, які можуть спровокувати релігійну неприязнь, нетерпимість, ворожнечу серед військовослужбовців, адже

людей потрібно на власному прикладі вчити розуміти інших. Тим більше, що ситуація з міжконфесійними стосунками, і в тому числі з міжконфесійним душпастирством, на цей час в Україні є непростюю, до кінця не вирішеною.

До добору на посади капеланів потрібне надзвичайно відповідальне ставлення: людина, яка бере участь у роботі з утвердження пріоритетності високоморальних, гуманних норм, культури поведінки у взаєминах між персоналом, зміцнення їх позитивних рис характеру, має сама відповідати зазначеним цінностям.

На нашу думку, інститут військового капеланства в Україні до рівня чітко та професійно налагодженої роботи військових капеланів у військових установах, який дасть стабільні позитивні результати, має пройти шлях приблизно 10 років. Перші серйозні кроки на цьому шляху, зокрема в умовах реформування суспільства, особливого періоду, бойових дій вже зроблені.

Діяльність капеланів і надалі сприятиме національному, культурному та релігійному становленню української державності, духовному розвитку нашого народу, допомагатиме військовослужбовцям у розвитку їх особистих і колективних моральних якостей: братерства, мужності, хоробрості, відповідальності, поміркованості, жертвовності, дисциплінованості, розсудливості.

Перспектива подальшого розвитку військового капеланства в Україні вселяє надію. Запорукою цьому є високий моральний і духовний потенціал релігійної та культурної спадщини українського народу.

1. Марусяк М., прот. Пастирське богослов'я / прот. М. Марусяк. – Чернівці : Рута, 2006. – 304 с.
2. Миссиология : учебн. пос. / отв. ред. свящ. А. Гинкель. – М. : Миссионерский отдел РПЦ, 2010. – 400 с.
3. Ярмусь С., протопр. Причинки до мислі про сучасне душпастирство / протопр. С. Ярмусь. – Вінніпег, 1995. – 266 с.

СОЦІАЛЬНІ, ОСВІТНІ ТА КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В. Л. Павлов*

ПРО ЗМІСТ ПОНЯТЬ «ДУХОВНІСТЬ» І «ДУХОВНА БЕЗПЕКА»

Питання безпеки – актуальне і значиме для кожної живої істоти. Перебувати у цьому стані – значить бути захищеним, мати впевненість, що тобі ніхто і ніщо не загрожує. У російській мові слово «безопасность» означає: «отсутствие опасности», життя «без опасности». Зрозуміло, що безпека завжди відносна. При великій кількості її видів та форм духовна безпека – феномен надзвичайно цікавий і досить непростий.

Предметна розмова щодо нього передбачає обов'язкове окреслення, визначення змістовних полів двох термінів: «*духовність*» і «*духовна безпека*». Хоч перший широко вживаний у буденному спілкуванні людей, художній та спеціальній літературі, його зміст, як не дивно, залишається «розмитим» і трактується часто по-різному. Він, як і багато інших термінів (наприклад, «культура», «цивілізація», «добро», «щастя»), важко піддається однозначній дефініції. До того ж існує *світське і релігійне* розуміння духовності.

Базовим моментом у судженнях про духовність є акцентування уваги на якостях людини, що дають підстави для висновку про її пріоритетну орієнтацію на цінності нематеріального буття, освіченість та високу моральність. Духовність асоціюється з інтелігентністю, толерантністю, культурністю особистості. Внутрішній світ по-справжньому духовної людини багатий, глибокий і різноманітний. Він вирізняється широтою і глибиною знань, зрілою естетичністю, виваженим вольовим спрямуванням. Духовність – показник того, що дух, як прояв буття індивідуальної свідомості, є визначальним в особистому та суспільному житті людини, її ставленні до оточуючих.

Нерідко духовність ототожнюють з релігійністю індивіда, його вірою в існування надприродної сили – Бога. Як наслідок, широко

* к.філос.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій.

розповсюдженими є твердження, що релігія – єдино правильний шлях до духовності, що збільшуючи присутність релігії і Церкви в суспільному та індивідуальному житті людей, можна відродити духовність (яка *нібито* була втрачена в радянські часи в силу тотальної присутності атеїзму), в тому числі духовність національну. Практика, історична та новочасна українська, переконливо показує, що це *не так*. Збільшення кількості релігійних споруд та релігійних общин у населених пунктах (часто за відсутності в них, особливо в селах, не просто гарно обладнаних шкіл, а й таких, що мають мінімальні умови для комфортного перебування в них дітей та здійснення навчального процесу) прямо пропорційно не призводить до зростання духовності населення. Отже, причину міри духовності потрібно шукати в чомусь іншому.

На наш погляд, *духовність* – інтегральний показник ступеня розвитку внутрішнього (нематеріального) світу суб'єкта, особлива якість цього світу, коли широке коло глибоких знань органічно поєднується з позитивною емоційною налаштованістю та високою моральністю, орієнтованою на ствердження добра. В цьому випадку духовність – не домінування духу над матеріальним, а його людиноцентричність і альтруїзм. Це ситуація, коли смислоутворюючим ядром духовного світу індивіда виступає не приватне, егоїстичне, а те, що пов'язане з надіндивідуальними цінностями. Прагматичне, утилітарне, буденне, профанне тут не зникає. Воно залишається важливим і значимим, але дух при цьому його діалектично долає, піднімається над ним.

Тепер про *духовну безпеку*. Термін «духовність» у цьому словосполученні має дещо інший зміст, ніж абзацом вище. Духовність тут розуміється значно ширше – як духовний світ людини, складовими якого є знання, переконання, чуттєво-емоційна сфера і воля. В дискурсі про духовну безпеку йдеться про відсутність небезпеки для людської духовності, тобто про наявність умов, при яких неможливе (без бажання суб'єкта) вторгнення у його духовний світ і, як наслідок, коректування змістовних блоків цього світу; зміна ціннісних орієнтацій; продукування інших, ніж реально існуючі, світоглядних переконань; «перереформатування» емоційного компонента тощо. Духовна безпека – це захищеність від того, що сформована духовна складова людського життя може бути певним чином (передусім насильницьким способом) зруйнована і нав'язана, у тому числі під благовидними приводами, інша «духовність», яка насправді є псевдодуховністю. Найпростішим варіантом захисту духовної безпеки є тотальне обмеження суб'єктів у доступах до всього того, що може зашкодити цій безпеці. Іншими словами, мається на увазі позбавлення можливості отримувати будь-яку «шкідливу», заборонену інформацію. Саме так забезпечується духовна безпека всіма тоталітарними режимами. Певні обмеження у цьому напрямі, у більшій

або меншій мірі, існують і в країнах, що функціонують на демократичних засадах.

Означене питання має й інший бік. Найкращим «щитом» духовної безпеки, її могутнім гарантом є міцність, надійність світоглядних переконань людини і її здатність критично осмислювати, оцінювати, «фільтрувати» отримувану інформацію. Те, що називають інформаційною війною, – явище не нове. Його витoki в глибинах історії. Сказане означає: надзвичайно важливим моментом у духовній безпеці є продумане, належним чином теоретично обгрунтоване, педагогічно по-мудрому здійснене формування у людини життєвих установок і світоглядних переконань. Це дуже складний багаторівневий процес, який у кожному конкретному випадку має свій початок, але ніколи не закінчується. Оберігати і захищати духовний світ людини, як і духовну складову суспільства, не простіше, ніж цінності матеріального характеру. Можливо, значно важче. Тому так важливо постійно піклуватися про них, показувати, в тому числі на рівні соціуму і держави, що задекларовані ідеї та цінності дійсно варті того, щоб їх відстоювати.

Принципово важливу роль в означеному процесі відіграє формування і плекання почуття патріотизму. На жаль, у нашому суспільстві багато розмов про патріотизм і дуже мало реальних справ для того, щоб у кожного громадянина це почуття стало невід'ємною складовою його духовного світу. Йдеться саме про почуття, а не про вербалізацію означеного феномена. Значною мірою почуття патріотизму лежить в основі не тільки духовної, а й державної безпеки в цілому.

Я. О. Дубров*

ПРО ДУХОВНИЙ ПРОСТІР НА ТЛІ АДЕКВАТНОЇ ІСТОРІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Духовна безпека України як одна зі складових національної безпеки стала особливо гострою в останні чотири роки, відколи почалася російсько-українська війна на Донбасі після анексії РФ Криму та набули популярності гасла «русского мира» й «новоросии». Саме ці факти актуалізували питання духовного простору та його спотворення, трансформації та еволюції. **1. Духовний простір-час.** У нашій публікації про духовне відродження й становлення української нації [1] українська культура подана як еволюційна цілісність, що функціонує на зразок емерджентної системи. Таке подання логічно корелюється з поняттям духовного простору як форми існування об'єкту. Його атрибут (поряд із часом і рухом) – це співіснування явищ, їх взаємодій, а також протяжність

* доктор філософії в галузі соціоніки, к.ф.-м. н.

та структурність, низка відношень, що виражають координацію, впорядкованість співіснувальних процесів. Поряд з розвитком (рухом) і часом духовного життя духовний простір втілює особливу природу людської душі, оскільки дух – це притаманна людині здатність бути самосвідомим суб'єктом мислення, почуттів і волі, що виявляються в цілепокладанні та творчій діяльності, яка заповнює духовний простір насамперед у формі духовного виробництва як творення предметів духовних потреб людини.

Духовний простір України заповнений творенням інтелектуально-естетичних цінностей, які задовольняють потреби кожного громадянина незалежної України. Очевидно, що структурний характер соціального й зокрема духовного простору виражається в його співвіднесенні з певною історичною системою суспільних зв'язків. Державна незалежність сприяє поступальності (діяхронії), структурній сполученості одночасно співіснувальних явищ і процесів (подій) – економіко-соціально-політичних та духовних. Духовний простір-час – явище національне й загальнолюдське, а також глобально-планетарне [2].

2. Духовна пам'ять та адекватна історія Українського народу.

Духовна пам'ять зберігає універсальні, космічні за значенням, життєві принципи і являє собою архетипічну емоційно-сміслову матрицю, яка відтворюється кожним поколінням у процесі духовного розкриття її психічного змісту. Внаслідок цього найкращі представники народу набувають особистого психічного досвіду завдяки осягненню своєї міфічної та міфологічної свідомості, міфу й архетипу, самоусвідомлюваного й впорядкованого вивільнення з-під влад догм і виходу на шлях самопізнання й вільної духовної творчості. Недооцінювання цього та значення духовних архетипів підсвідомого, які зафіксовані в людській біомасі на енергетичному та біохімічному рівнях і включаються в роботу немов культурні гени в процесі опанування мовою та входження в лінгвокультурну спільність, веде до духовних, психічних та соціальних (ідеологічних, політико-економічних) катаклізмів. Зазначимо, що перед Українським народом, що споконвіку живе на унікальній за географічними ознаками території та є нащадком прадавніх культурних традицій, які налічують за науковими теоріями від 15 до 6,5 тис. років, завжди стояла психічна задача асиміляції та синтезу різних культурно-історичних традицій мислення. Звідси Україна як духовний топонім означає країну універсального духовного досвіду, який належить до кроскультурного рівня пізнання світу. Вже в період ранньої Київської Русі відзначено інтенсивні пошуки та осмислення становлення східного слов'янства, яке було хранителем та носієм культури мислення максимально узагальнювального слова – і як міфу, і як архетипа.

Досвід самопізнання відобразився в усіх шарах духовної пам'яті Українського народу – в світі казки, фольклору, відчуття або любові до мудрості (філософії), світі релігії, науки, мистецтва, міфів та легенд, світі універсальних знань, до якого людина прагне все своє свідоме життя, щоб перейти від єдності без усвідомлення до усвідомлення, до передавання усвідомлюваного досвіду в адекватній системі засобів з погляду можливої еволюції людини й людства. Не випадково сучасна Україна як самостійна держава утворилася на початку нової духовної ери – інформаційної артефактної цивілізації [3]. Вона має реалізувати величезний потенціал духовного досвіду, що був накопичений попередніми етапами розвитку людства, в нових формах державного будівництва [2].

3. Цивілізаційна матриця українського менталітету.

Національно специфічний, соціально, історично, культурно орієнтований напрямок світовідчуття народу і становить сутність українського менталітету та його матриці. Варто зазначити, що менталітет нерозривно пов'язаний з історичними умовами розвитку нації й відображає зміну народних світовідчуттів. І все ж можна виділити ті сталі особливості народної самосвідомості, які складають певну систему цивілізаційної матриці українського менталітету. З давніх часів панування землеробської культури було пов'язано з культом «доброї матері» – землі. Жіноче «оберігальне» начало отримало друге дихання в часі козацтва, коли на руках жінок опинилося не тільки господарство, але нерідко й охорона. Тому навіки залишилося в українському менталітеті одна з вічних цінностей – жіноче начало, що формулюється як принцип «антеїзму».

З поширенням християнства формується менталітет, орієнтований на подвійні цінності: «божественна премудрість» християнства та «героїчні ідеали» билинних богатирів – захисників народу. З XVI ст. український менталітет спрямований на загальноєвропейські цінності, пов'язані з концепціями Просвітництва і відтворені в ідеалах «людини всесвіту», що нерозривно пов'язані з козацтвом та боротьбою за утвердження власної державності.

Послідовне знищення національної самостійності України, «всмоктування» інтелектуального потенціалу державами-поеволювачами (спочатку Польщею, потім Росією) сприяло виробленню орієнтації на народну творчість. Формується така помітна риса українського менталітету як поетичність, внутрішнім змістом якої є індивідуалізм. Останній нерозривно пов'язаний із гострим несприйняттям деспотизму, абсолютної монархічної влади, ідеєю рівності, повагою до кожного індивідуального буття. Така позиція формує певну поліфонічність українського менталітету. Звідси терпимість щодо різних конфесійних напрямків, діалогічність у культурному й побутовому спілкуванні та заглиблення у «внутрішню людину», світ почуттів, переживань

підсвідомих, а точніше, надсвідомих. При цьому раніше, ніж у європейській культурі виокремлюється екзистенційне світовідчуження, що знайшло своє втілення пізніше у «філософії серця» Г. Сковороди та П. Юркевича, у 20-х рр.. ХХ ст. – у «вітаїзмі» М. Хвильового, «кларнетизмі» П. Тичини, системі Л. Курбаса.

«Внутрішня людина» пов'язана із сьогоденними переживаннями й не орієнтована на політичні, «державні» справи, тим більше, що ця державність була століттями ворожа щодо неї, чужа їй. Ця концепція підтримується і тим, що в Україні відсутній національно окреслений науковий світогляд [2], тому ментальність тяжіє до мистецького відображення світу, орієнтоване на складне переплетіння цінностей «межового» між окцидентальним (західним) та орієнтальним (східним) світом. При цьому поетично-мистецьке спрямування ментальності направлене на гостроемоційне переживання сьогоденного життя, пріоритет «серця» над «головою», що й виражено в такій рисі, як кордоцентризм. Розпад імперії, до якої входила Україна, значно посилює «гін до свободи», який завжди характеризував національну ментальність українців, але був віками глибоко прихованим. Ідея ж свободи орієнтована на розвій національної самосвідомості. А це, своєю чергою, зумовлює інтерес до минулого (історії, культури, релігії), ставить настійно завдання наукового осмислення його з метою вироблення стратегічного бачення шляхів розбудови державної незалежності України.

4. Деформаційне спотворення духовності «державами-паріями». Очевидно, що духовна пам'ять Українського народу та матриця українського менталітету не зазнають негативних змін, якщо не відбувається суттєве деформаційне спотворення духовного простору-часу. Особливо небезпечною в цьому плані є неадекватна поведінка так званих держав-ізгоїв (-парій, -агресорів). Держави-ізгої – це такі країни, що не визнають правил цивілізованих міждержавних відносин, є загрозою національній безпеці й стабільності, насамперед для країн-сусідів на регіональному рівні, але також можуть загрожувати глобальній безпеці [4]. В розпорядженні деяких із цих держав є зброя масового знищення (ядерна, хімічна, бактеріологічна) або існує висока вірогідність можливості оволодіння ними цією зброєю, а в такому разі й реальна висока небезпека її застосування. Концепцію держав-ізгоїв вперше було сформульовано адміністрацією президента США Дж. Картера, коли було оприлюднено список «держав-спонсорів тероризму» (1979 р.). За державами-ізгоями закріпилася роль самостійного класу суб'єктів міжнародної системи поряд із «розвинутими державами», «демократіями, що розвиваються» і «державами, що не відбулися».

Можна сформулювати такі критерії належності тієї чи іншої проблемної країни до групи «держав-ізгоїв»: наявність авторитарних режимів

правління; систематичне порушення прав людини; вороже або недружнє ставлення до США та їхніх союзників; агресивна зовнішня політика; систематичне порушення норм міжнародного права; застосування сили або погрози її застосування; спонсорування тероризму; намагання заволодіти зброєю масового знищення й погрози її застосування.

Сучасна зовнішня політика РФ відносно країн пострадянського простору, насамперед України, відповідає міжнародно-правовому визначенню поняття «політична агресія», а Росія, таким чином, є державою-агресором. При цьому головним завданням В. Путіна є дестабілізація, розхитування й знищення української державності.

На закінчення зазначимо, що духовний простір України характеризується не тільки агресією «держави-ізгоя», а й позитивними змінами, до яких відноситься, зокрема, сигнал про започаткування патріархом Варфоломієм процесу формування єдиної української помісної православної автокефальної церкви.

1. Дубров Я. Духовне відродження і становлення української нації як емерджентна еволюція: синкретизм, синтетизм, системологізм / Я. Дубров // Національні інтереси. Ч. 1. – Л., 1996. – С. 56–60.
2. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАНУ, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; [редкол.: Римаренко Ю. І. (відп. ред.) та ін.]. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 948 с.
3. Дубров Я. Комп'ютерно-холістські технології і розвиток артефактної цивілізації / Я. Дубров // Застосування обчислювальної техніки, математичного моделювання та математичних методів: тези доповідей. – Л., 1996. – С. 25.
4. Лоссовський І. Росія – «держава-ізгой» / І. Лоссовський // День. – 2015. – 7 квітня. – С. 9.

Г. К. Кожолянко*

РІЗДВЯНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ: ДОХРИСТІЯНСЬКИЙ І ХРИСТІЯНСЬКИЙ ЗМІСТ

На українській Гуцульщині у перші десятиліття ХХІ ст. у святкуванні Різдва спостерігається збереження певного консерватизму. Під час відзначення цього свята відбувається поєднання дохристиянських і християнських елементів.

Відомий буковинський письменник другої половини ХІХ ст. Юрій Федькович зібрав багато етнографічних матеріалів про календарну обрядовість гуцулів, які ввійшли до праці «Писання Осипа Юрія Федьковича. Поезії» (перше повне видання якої з першодруків було опубліковане Іваном Франком лише у 1902 році). У ній містяться

* д.і.н., професор, голова Буковинського етнографічного товариства.

джерельні етнографічні матеріали про календарну різдвяну обрядовість гуцулів.

Характеризуючи різдвяне свято гуцулів, він відзначав: «І святкували той празник дуже весело і торжественно, світили світло, укривали стіл, клали на стіл убрані колачі, мід і солодку кутю з маком (куке-амоні звалися у древніх єгиптян пшеничні книші), на покутю ставили убраний сніп пшениці, робили годи, гостили ся» [4, с. 606]. У гуцулів варену пшеницю з медом називали «дзьобавкою», очевидно, тому, що колись її їли дзьобаючи, тобто визбируючи зерно за зерном і жуючи.

Юрій Федькович подає свою версію походження слова «Коляда»: «Божеством наших праотец було світле Сонечко. Звале его Лад, і святкували ему кожного року три великі праздники. Перший праздник святкували тогди, коли сонечко зачинало змагати ся в силу і день рости, то єст при кінці місяця Декемирія, і звали той праздник «Ко-Ладу», с чого походить слово Коляда» [4, с. 606].

На Гуцульщині колядувати ходили діти, парубки, дівчата, господарі з господинями. Але всюди першими йшли колядувати діти. Люди вірили, що побажання, висловлені в колядках дітей, збудуться. Крім дітей на перший день Різдва свят колядували і дорослі парубки. Вони вже ходили із «звіздою» та дзвіночком. «Звізду» робили з тоненьких дощочок, яких мало бути рівно сім. У дохристиянські часи всередині «звізди» була тільки свічка. Під впливом християнської церкви в кінці ХІХ ст. у центрі «звізди» почали встановлювати образок-сценку «Народження Христа» і свічку. Свічка символізувала світло, сонце. Ватага колядників складалася з п'яти-восьми осіб: «береза» («переза») – керівник всієї коляди, «звіздоноша» – носив «звізду», «дзвонар» – який повинен був весь час дзвонити і цим давати знати, що йде парубоцька коляда, «міхоноша» – разом з помічником збирав дарунки. На Буковинській Гуцульщині кількість колядників не перевищувала 6 осіб. Під час колядувань з хлопцями-колядниками ще ходили і підігравали співові скрипаль, цимбаліст, трембітар.

Юрій Федькович, характеризуючи гуцульську Коляду, писав: «Пережа (не Береза, як его зовут) називається той парубок, що дістане від духовного і громадського начальства позволіне – с Колядов ходити, а се не так легко та ні так обоятно, як кому ся видит. Для того ж мусит не тільки він сам бути парубок розумний, тверезий, честний і поважний, але й таких колядників до себе обібрати, аби не лиш були добрі співаки, але і честні дедінії, котрих ціла громада знає і поважає. Як же обібрав він таких парубків, найбільше шість, тогди стараєсь о добру музику, бо без музики, як то кажуть, коляда глуха [4, с. 606–607].

Також на Буковинській Гуцульщині, де складовим елементом колядування були танці, перед хатою і в хаті (пляс) група колядників

мала ще й трьох «плясунів». Кожен з танцюристів повинен був мати топірець. Більшість учасників ватаги прив'язували до правої руки дзвіночки.

На Буковинській Гуцульщині колядники, за дозволом господаря, виконували в хаті священний танець «Кругляк». Чим довше виконувався танець, тим довшими (вищими) мали б вирости дерева, польові культури тощо [3, с. 68].

Колядники ходили по всьому селу, не минаючи жодної хати. Коли ж обминають двір – значить, не шанують. На Гуцульщині за це на колядників було багато нарікань. Чим більше ватаг колядників приходить до хати, тим краща шана господарям, більше радості.

Давні коляди гуцулів розрізнялись за призначенням. Колядники виконували коляди хлопцеві, дівчині, господарю, господині тощо.

Так, наприклад, у коляді, призначеній для дівчини, що міститься у праці Ю. Федьковича «Писання Осипа Юрія Федьковича», колядники згадують круті гори, сокола, гарну дівчину, яка пливе на кораблі по Дунаю, вінчальний віночок та перстень.

На круті горі сив соків сидит.
Сив соків сидит, круто ся дивит,
Круто ся дивит, далеко видит.
Гой дивит він ся краєм Дунаєм.
Краєм Дунаєм на гуслех грают,
На гуслех грают, коляд співають.
А по Дунаю корабель плавле,
А в тім корабли ґречная панна,
ґречная панна, на ймя
В корабли сидит, сокола бавит,
Братчика з війска ся надіваєт.
А братчик їде, три дари несе.
Три даруночки: гой чобіточки,
Другий дарунчик: павяний вінчик,
Третий дарунчик: срібний перстінчик.
Гой чобіточки до гулянечка,
Павяний вінец до вінчанечка,
Срібний перстенец до мінянечка.
А за сим словом і т. д.
Вінчуємо! Вінчуємо, ґречная панно [4].

Традиційні дохристиянські хвальні вітання звучать у коляді хлопцеві. У цій коляді згадується буковинський Хотин та галицький Львів, традиційний одяг – сорочка і рантух, майбутнє весілля тощо:

По під Хотінец битий гостинец.
Гой рушив туда ґречний молодец,

Гречний молодець, на ймя
Коником грає, Львів ся здрегає,
Конем наверхнув, Львів ся зодрегнув.
Зібрав він хлопців напередовців.
Хотінце кажут: «То наш пан їде!»
А мамка каже: «То мій син їде!»
«По чим ти єго, мамко, пізнала,
Що 'го від разу сином назвала?»
«Пізнала-м єго по горді мові.
Ще й по сороцці по рантухові:
В него сорочка як біль біленька,
Як біль біленька, як лист тоненька».
Де-ж она прана? – В дунайских водах.
Де в'на сушена? – В тура на рогах.
Де в'на тачена? – У царских дворах,
У царских дворах, тисових столах.
Чим она прана? – Срібним пранничком.
Чим в'на тачена? – Винним яблучком.
Де в'на вберана? – В Бога за дверьми.
Де в'на ношена? – В царских теремах.
А хто ю носив? – Гречний молодець,
Гречний молодець на ймя
А за сим словом будь, молод, здоров!
І з вітцем, з матков, з усев челядков,
І з наріченев і з зарученов!
В городі зіля, в дворі весіля!
А сам вийди д нам тай подякуй вам,
Що-м ти так красно защебетали,
Як соловейко у лузі й тузі,
Як зазулечка в вишневих садах,
Як ластівочка в побитих дворах.
Вінчуємо! Вінчуємо, гречний молодче і т. д. [4].

У коляді, записаній Ю. Федьковичем на Гуцульщині, господарь безпосередньо підноситься до рівня господарів-королів сонечка, місяця, дощика у травні, небесних зірочок:

Блудило хлопців сім сот молодців,
Сім сот молодців, все колядовців.
Тай приплудили до господаря,
До господаря, до пана
В него-ж подвіре сріблом леліє,
А в єго дворі два, три королі:
Гой перший король – сонечко з раю,

А другий король – князь-місяць з гаю,
А третій король – дощик у маю.
Перший королю, чим ся похвалиш,
Чим ся похвалиш, чим нас обдариш?
Гой знаю, знаю, чим ся похвалю!
Та як я зійду в неділю рано,
Всі ся церковці поотворяют,
Всі ся світичі позажигают.
Всі добрі люде до церкви підут,
А с церкви йдучи – колядуючи.
Другий королю, чим ся похвалиш,
Чим ся похвалиш, чим нас обдариш?
Гой знаю, знаю, чим ся похвалю!
Та як я зійду з вечера пізно,
З вечера пізно, на небі звідно,
Урадуєт ся гість у дорозі,
Гість у дорозі, коники в возі.
Третий королю, чим ся похвалиш,
Тим ся похвалиш, чим нас обдариш?
Та як я спаду три рази в маю,
Урадуєт ся гори й долини,
Гори й долини, всі полонини,
А за сим словом...

Вінчуємо! Вінчуємо Вас, пане господар [4].

Зміст цієї коляди засвідчує, що ще у другій половині ХІХ ст. на Гуцульщині гуцули продовжували підтримувати свої традиційні дохристиянські вірування через народну звичаєвість та обрядовість. Навіть на початку ХХІ ст. гуцули продовжують колядувати з колядами, які мають язичницький зміст [1, спр. 4, арк. 1–3].

Серед дійових осіб-колядників на Гуцульщині виділялась особа хлопця-Берези, який був керівником парубочої ватаги. Ю. Федькович зафіксував на Буковинській Гуцульщині приспівку для Берези на коляду, де згадуються птахи-пави, весільні білі коні, гуцульська сім'я, воли-золоторогі:

Бре море, ей бре море!
У сему двору мирове!
Встань скоро, ей встань скоро!
В золоті, в сріблї обори!
Ей пави, ей та пави
По сему двору літали!
Ей станьте, станьте з весільними
Білими кіньми під стіньми!

Ей жено, гречная жено,
У тебе сини як пани!
Дзвеніли, ей дзвеніли
Чотири воли у сріблі!
Дзвеніли чотири воли
Золоторогі, все білі! [3]

Давнім дохристиянським змістом наповнена коляда дитині, яку колядники виконували в хаті, де була мала дитина:

Пишна кидрина в гору ся вила,
В гору ся вила, сино зацвила,
А на віршочку тай колисочка,
А в ті колисці гордоє дитя,
Гордоє дитя на ймя
У кости грає, краще співає,
Винним яблучком все підкидає.
Учули-ж тоє два-три королі,
Приходя близко, клонят ся низко,
Приходя блище, клонят ся нище:
«Витай нам, витай, гордоє дитя,
Гордоє дитя, на ймя
Хто-ж тебе навчив у кости грати,
Винним яблучком підкидувати?»
«Навчила-ж мене мамка рідненька,
Мамка рідненька, сестра маленька,
По тричі в ночі тай устаючи,
Винним яблучком підкидаючи».
Вінчуємо тебе, гордоє дитя,
Гордоє дитя, на ймя
Рости велике до черевика,
Від черевика до чоловіка,
Вітцу на славу, матці на втіху!
А колядникам хоть по горіху.
Вінчуємо!
Вінчуємо, гордоє дитя і т. д.

У другій половині ХІХ ст. на Гуцульщині з'являються колядки, де було замінено назву бога – з «ясного сонечка» на Христа Бога, Божу Матір та апостолів:

Перший гостонько – ясне сонечко,
Ясне сонечко – сам Господь-Христос!
Другий гостонько – ясна зірниця,
Ясна зірниця – Пресвята Діва!
Третій гостонько – ясен-красен місячик,

Ясен-красен місячик – то святий Петро-Павло...

Зокрема, львівських етнолог Р. Кирчів у статті «Українські колядки і щедрівки» констатує, що у християнський час рефренні величання дохристиянських богів замінено фразами «Ой дай Боже», «Христос родився» та ін. [2, с. 8]. Це засвідчують також матеріали етнографічних експедицій початку ХХІ ст. [1, спр. 2, арк.1–5].

У кінці ХІХ– ХХ ст.ст. на Гуцульщині з'являються колядки «Богогласника», створені духовними отцями. Колядки релігійно-біблійного змісту охоплюють багато євангельських оповідань про життя, муки, смерть і воскресіння Ісуса Христа. Співається в цих колядках і про обирання імені для Народженого, про Богородицю та ін. В більшості місцевостей Гуцульщини ці колядки побутують і в наші дні. Так, наприклад, відома зараз колядка «Бог предвічний», зявилася на Гуцульщині у кінці ХІХ століття.

Бог предвічний народився,
Прийшов днесь із небес,
Щоб спасти люд свій увесь
І утішився.

В Вифлиємі народився
Месія, Христос наш
І пан наш для всіх нас
Нам народився.

Обвістився Ангел Божий
Наперед пастирям,
А потім звідарям
І земним звірям.

Діва Сина породила,
Зірка стала, де Христа
Невіста Пречиста
Сина зродила.

А три царі несуть дари
До Вифлиєм міста,
Де Діва Пречиста
Сина повила [3, т. 3, с. 64].

Дослідження показали, що у ХІХ – першій половині ХХ ст. га Гуцульщині ще переважно святкували Різдво за дохристиянським обрядом, проте під впливом християнства багато у колядках і святкуванні змінилось, християнізувалося. Етнографічні експедиції Чернівецького національного університету на початку ХХІ ст. засвідчують поєднання дохристиянського і християнського святкування Різдва на всьому терені української Гуцульщини.

1. Етнографічна експедиція Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, 2002. – Ф. 1. – Спр. 2, 4.
2. Кирчів Р. Українські колядки і щедрівки / Р. Кирчів // Колядки і щедрівки / упор. М. С. Глушко. – К. : Музична Україна, 1991. – 240 с.
3. Кожолянко Г. К. Етнографія Буковини. Календарна обрядовість. – Т. 3. – Чернівці, 2004. – 392 с.
4. Писання Осипа Юрія Федьковича. Т. 1. Поезії / упор. І. Франко. – Львів, 1902. – 806 с.

М. Г. Гордієнко*

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ СВІДОМОСТІ ЯК ВІЗІЯ СОЦІАЛЬНОГО ОПТИМІЗМУ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Новітня Україна сьогодні проходить найбільше випробування свого суверенного буття, яке детермінується двома ключовими факторами: експансією войовничої Росії та бездарністю й корумпованими практиками вітчизняного політичного класу. **Ми артикулюємо такий імператив: неоімперська агресія Кремля починається не з окупації українських територій, а з деградації свідомості громадян.** Перша фаза розв'язаної путінською деспотією гібридної війни проти України передбачає системне зомбування мізків фальшивою пропагандою якомога ширшому ареалу людей. На другій фазі – гарячій, – використовуються мілітарний потенціал і цинічне насилля азійської путінократії. Нинішня Україна – це плацдарм для реалізації неокolonіальних традицій московської деспотії, яка швидко знайшла спільну мову з компраторською вітчизняною псевдоелітою, що прийшла до влади на крові наших патріотів. Зазначені процеси породжують соціальну апатію, відчай і песимізм.

Згубна патологія українського істеблішменту – комплекс меншовартості й жадоба до збагачення в обхід легітимної конкуренції зумовлює економічну кризу, поглиблює зубожіння і соціальне розшарування людей. Реалії життя пострадянської України засвідчують, що докорінної зміни світоглядних пріоритетів політичного класу не відбулося. **Засилля антиукраїнських трендів активно присутнє в усіх сферах нашого суспільства.** Не здолавши маніпулятивні технології путінської пропаганди й патерналістську свідомість нашої бюрократії, шанси на розбудову цивілізованого формату держави різко скорочуються. Ми прагнемо аргументувати ідею про те, що **вектор соціального оптимізму постмайданної України корелюється із деколонізацію свідомості громадян** та посиленням євроатлантичної політики держави.

* к.політ.н., доцент кафедри філософії та політології Університету державної фіскальної служби України.

Ангажованість вітчизняної еліти архаїчною свідомістю «меншого брата» обумовлює її маргінальність, неспроможність рішуче діяти у боротьбі з агресором й вирішувати соціальні проблеми громадян. Обтяжений світоглядними комплексами й дилетантизмом олігархічний режим сучасної України невпинно втрачає свою легітимність. У нашого суспільства були великі очікування від постмайданної генерації політиків, але вони не продемонстрували якісної альтернативи. **Демократичні трансформації політичної системи України починаються з оновлення етатистської свідомості суверенного народу.** Політичні практики сьогодення засвідчують, що навіть випробування майданами та війною не зміцнюють соціальний імунітет політичного істеблішменту настільки, щоб не розчинитися в системі комерційних спокус, зберегти державницькі риси, світоглядні орієнтири, національну притомність й адекватне розуміння стратегічних пріоритетів розвитку політичної системи. Громадянську відповідальність, моральне обличчя й професійні навички нинішньої влади заступили гроші, нажива і прибуток. Натомість **у нас вкрай бракує компетентних суб'єктів політики, позбавлених меркантильного егоїзму, наділених почуттям патріотизму й відданості у виборюванні національних інтересів суспільства.** Відсутність критичної маси національно свідомих громадян ставить під сумнів не тільки формат держав, а й саме існування нації.

Оскільки історична пам'ять і патріотична свідомість є невід'ємною складовою національної ідентичності, то їхні якісні параметри визначають динаміку цивілізаційного поступу соціальної спільноти. **Постмайданна Україна знаходиться в екзальтовано-конфронтаційних реаліях, які програмуються хижацько-клановими інстинктами управлінського класу.** Його примітивний дилетантизм і космополітичний світогляд спричиняють гостру економічну кризу, депопуляцію нації, екологічні виклики, зростання безробіття, проблеми з якісною освітою, масштабну корупцію і, зрештою, окупацію наших територій путінською ордою. **Альтернативою цьому є нова політика, що реалізується національно свідомими індивідами.** Новий формат влади має рекрутуватися із середовища добровольців, волонтерських проєктів, харизматичних лідерів, які вже продемонстрували свою ефективність під час революції на Майдані та війні з кремлівськими окупантами і здатні краще ніж офіційна влада реагувати на виклики сьогодення. Недержавні структури й волонтери, що усвідомлюють демократичні цінності й мислять європейськими категоріями, сьогодні акумулюють той соціальний капітал, який утримує українську державність від цілковитої руйнації.

Сукупність політично свідомих індивідів формує громадянське суспільство, яке в українських реаліях проходить вишкіл крізь горнило

майданів та війни на Донбасі. Саме **така апробація громадянського активу української спільноти дає ресурс для соціального оптимізму й демократичної перспективи нації**. Вихід країни із кризи чи подолання інших надзвичайних ситуацій залежить від світоглядного оптимізму народу, духовного і морального здоров'я нації, активності громадян. Загалом державотворчий процес базується навколо таких субстанцій, як свідомість, територія, мова, традиції, архетипи, символіка, право, моральні імперативи. Поки не всі зазначені субстанції набули завершеної конфігурації у політичній системі новітньої України. Тому **процес нинішнього українського політогенезу має екзальтовану динаміку**. Треба наголосити, що суспільний розвиток визначається такою амбівалентністю: з одного боку, для консолідації нації потрібен соціальний оптимізм громадян, а з іншого – політична функціональність держави корелюється з національною свідомістю індивідів.

Щоб перемогти кремлівську агресію і звільнити українську націю від імперського ярма, нам треба подолати страшніше від Путіна зло – тотальний песимізм і недовіру до влади. Для європейського прориву **нам вкрай бракує нової генерації національної аристократії, яка цінує і поважає закон**, мислить категоріями територіального (політичного) націоналізму в створенні суверенної держави й **проголошує пріоритетною політику деколонізації свідомості**. Цей меседж резонує з політичною доктриною В. Липинського, який стверджував: «Влада здобувається людьми для здійснення своїх хотінь, на окресленій території, серед живучого на цій території окресленого громадянства, при помочі такого чи іншого методу організації, од якого залежить та чи інша форма держави і закону і така чи інша форма існування нації...» [2, с. 374]. Проектуючи на сьогодні ці роздуми, зазначимо, що демократичні трансформації пострадянської України забезпечує консолідація усього субстрату політичної нації з деколонізованою свідомістю.

Насамперед необхідне радикальне оновлення свідомості ключового продуцента суспільства й соціальної основи держави – середнього класу. Його основним джерелом добробуту є не володіння засобами виробництва, а **освіта, професіоналізм, відповідальність, легітимний спосіб накопичення капіталів**. «Позитивна роль середнього класу у суспільному розвитку виявляється через властиві йому домінуючі функції: соціального медіатора; податкового донора; інвестора економіки; соціального стабілізатора й культурного інтегратора; соціального контролю; зразка позитивної соціальної поведінки; джерела відтворення кваліфікованої робочої сили; носія базових компонентів національної культури та ін. Загалом головна функція середнього класу – забезпечення економічної, соціальної та політичної стабільності в

державі» [3, с. 319]. Індикатором розкріпачення свідомості середньої верстви є поява прозорого і легітимного бізнесу й становлення відкритого суспільства.

Популістські програми, які обіцяють швидке вирішення проблем громадян без трансформації їхньої архаїчної свідомості апріорі є фальшивими й утопічними. Реалізм політики передбачає, що її суб'єкти (особливо органи державної влади) зобов'язані удосконалювати світоглядні цінності адекватно до вимог глобалізованого світу. На думку У. Бека, **парадигма глобалізації рухається в орбіту «космополітичної констеляції»**. За його словами «сама історична свідомість національного модерну зумовила накопичення морального, політичного, економічного й технологічного потенціалу катастроф, як у справжній лабораторії, що не знає співчуття і не зважає на можливість самознищення. Про це свідчать масові могили жертв ХХ ст. – світових воєн, голокосту, атомних бомб» [1, с. 291]. Сьогодні лабораторія варварства апробується путінським режимом в українських координатах. Космополітичні та сепаратистські тенденції виникають у середовищі вакууму національно-патріотичної свідомості, де принципи демократії і права людини підпорядковані політичному деспотизму. Щоб уникнути поглинання українського етносу московським неоімперіалізмом, необхідно **виховувати національну свідомість молоді на зразках жертовності героїв Небесної Сотні, мужності наших воїнів, сумлінні волонтерів. Вони створюють новітній пантеон українського духу, формують сакральний модус свідомості, що репрезентує оптимістичну візію постколоніальної нації**.

1. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; пер. з нім. О. Юдіна. – К. : Ніка-Центр, 2011. – 408 с.

2. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – К.; Філадельфія, 1995. – 470 с.

3. Політологія: енциклопедичний словник / [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Н. М. Хома]; за ред. В. П. Мельника. – Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 406 с.

Т. В. Привалко*

ДУХОВНИЙ ЧИННИК У ПОДІЯХ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНОІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У рамках проекту Українського інституту національної пам'яті «Майдан: усна історія», який реалізується з березня 2014 р., зібрано понад 1200 спогадів про події зими 2013–2014 років. За концепцією

* к.і.н., доцент кафедри суспільних наук ВНЗ «Національна академія управління», співробітник Українського інституту національної пам'яті.

проекту до опитування запрошувалися учасники, очевидці подій, люди, що займали різну позицію як у ставленні до Майдану, так і всередині нього. Окрему колекцію проекту складають розповіді священнослужителів.

Найпомітнішими місцями перебування духовних осіб під час Революції Гідності були сцена, де проходили щогодинні міжконфесійні молитви, та міжконфесійний молитовний намет, що стояв також неподалік від сцени. Загалом міжконфесійний діалог в Україні спостерігався задовго до Майдану, а під час революційних місяців він набрав нового, практичнішого забарвлення, адже доступність духовенства у протестному просторі не була декоративною.

У перші дні протестних акцій участь у них духовенства не була масовою і аж надто помітною. Як згадують самі священники, вони приходили на центральні площі Києва та інших міст України насамперед для того, щоб зрозуміти, що відбувається і за що виступають мітингувальники. Масове долучення до протесту духовенства (як і всіх громадян) відбулося після розгону силовиками столичного Майдану у ніч на 30 листопада 2013 року.

Отець Валерій Сиротюк, настоятель собору Успіння Пресвятої Богородиці Української греко-католицької церкви у м. Чернівці про це згадує так: «Коли були побиті студенти, це підштовхнуло всю нашу церкву до того, щоб підтримати людську гідність. Людська свобода – це є дар від Бога. І зразу по церквах почалися молитви. А коли збирався наш буковинський Майдан, біля [пам'ятника] Шевченку, наші матері, і я разом з ними, були першими, які стали молитися там. Ми вже тоді не чекали якогось оголошення чи зборів. Це було таке добровільне бажання показати, особливо місцевій владі, яка підтримувала владу центральну, щоби вони нічого подібного не думали робити. Треба було вийти і показати, що буковинці зі своїм народом, зі своїми студентами» [1, с. 374].

Відомо, що Михайлівський собор став прихистком для побитих мітингувальників. Опісля, коли протест став наростати, багато храмів Києва (костел св. Олександра, лютеранська кірха св. Катерини, церква св. Василя Великого УГКЦ, Патріарший собор Воскресіння Христового УГКЦ та інші) надали свої приміщення для обігріву та перепочинку майданівців. Така підтримка продемонструвала єдність Церкви зі своїм народом, засвідчила недеklarативність її служіння людям. Під час Майдану та довгий час після нього інститут Церкви, за опитуванням соціологів, мав найбільшу довіру в українському суспільстві.

Тривалий час протест рухався у мирному руслі, і не в останню чергу через присутність на Майдані духовенства. Римо-католицький священник Микола Мишовський, згадуючи події 11 грудня 2013 р., коли була загроза

чергового розгону столичного Майдану, розповідав: «Я як священник мав тоді вибір: чи ставати у лаву, десь там триматися за руки, чи йти спілкуватися з беркутівцями. Я пішов з ними говорити, пробував їх переконувати. Розмовляв із «Беркутом», ВВ-шниками... Їх було багато. Це були різні люди. У них була різна мотивація, різні аргументи. Я їм говорив про те, що буде диктатура. Що вони не гідні називатися чоловіками, якщо будуть бити людей – людей, які не становлять загрози. Людей, котрі просто стоять, виражаючи свій протест, який не загрожує ні життю, ані безпеці інших громадян. Що бити таких беззахисних людей – це є не почоловічому. Це є негідно. Я говорив це, соромив. Говорив про те, що їм буде соромно дивитися в очі своїм дітям, колись, як та диктатура настане. Я бачив, як вони опускали очі. Тоді розумів, що до цих я вже достукався, і переходив до наступних» [2, с. 129].

Духовенство провідних українських конфесій, розуміючи справедливість вимог протестувальників, фактично стало на їхній бік. Водночас через непоступливість тодішньої влади Церква намагалася демонструвати нейтралітет і пропонувала себе як посередника у перемовинах між Майданом і владою. Міркування про складність ситуації, у якій перебували священники, можна знайти у спогадах Архієпископа Сімферопольського і Кримського Климента: «Влада в Криму вже почала показувати зуби. Вони розуміли, що оплотом усього мракобісся Януковича буде Крим. Ми почали відчувати певний страх. Я не скажу, що ми були безстрашні. Ні, певний страх був. У мене особисто – за церкву, за людей. Я розумів, що ми ходимо по краю, бо нам не пробачать поїздки в Київ.

Черговий раз до столиці я прибув 20 січня. У ті дні Патріарх Філарет мав святкувати своє 85-ліття, у філармонії були заплановані якісь заходи. І саме тоді почалися розстріли. Зрозуміло, що він скасував це святкування і прийняв рішення зробити заяву. Було вирішено, що цю заяву треба озвучити на Майдані. Я кажу: «Ваша Святосте, давайте я піду прочитаю». Він так глянув: «Владико, а Ви не боїтеся?» Я кажу: «А чого мені боятися? Прочитаю». – «Ну, добре». І він дав мені цю заяву. Я вийшов на сцену Євромайдану і зачитав звернення Патріарха.

Те запитання Філарета мало додатковий підтекст – він розумів, що мені треба буде повертатися до Криму.

За кілька днів в Українському кризовому медіацентрі я виголосив особисту заяву. Це було звернення до влади Криму з пропозицією провести круглий стіл за участі керівників релігійних організацій, щоб не допустити кровопролиття на півострові. Але кримська влада цю пропозицію відкинула» [3, с. 38–39].

Черговий сплеск активності на Майдані стався після появи перших загиблих протестувальників. Священники разом з усім суспільством реагували на ці події. Зі спогадів отця Ігоря Петренка, протопресвітера

Української православної церкви Київського патріархату з Херсона: «Це було 22 січня, коли вбили Нігояна... Коли впали перші жертви, то це було... був такий поштовх дуже сильний. І я вже рвався їхати у Київ. Матушка мене, звісно, стримувала. Каже: «Ні». Я їй: «Якщо не ми, то хто? І що нас очікує? Якщо таке вже є, то далі ходу нема, треба йти до кінця». Але матушка каже: «Візьми благословіння у владики. Якщо владикика благословить, тоді, – каже, – що ж... їдь».

Коли я подзвонив владиці, він саме був у Києві, там була зустріч у Філарета. Я йому: «Так і так, хочу їхати на Майдан». Він каже: «Там убивають людей, Ви знаєте?» – «Знаю, тому і хочу їхати». Тоді він мені: «Ні, Ви залишайтеся в Херсоні, розповідайте, піднімайте людей, підтримайте їх тут».

Я його послухався. І тоді почалася більш активна моя участь. Я став обдзвонювати всіх своїх знайомих, друзів, казав, що не можна залишатися байдужими, треба виходити, висловлювати свою громадянську позицію...» [1, с. 284].

Після загибелі майданівців на вулиці Грушевського у багатьох областях відбулося захоплення протестувальниками адміністративних приміщень місцевих держадміністрацій, рад. У Херсоні завдяки мудрому проводу тамтешнього духовенства вдалося утриматися від цього, адже ситуація в тому місті була дуже напруженою і силове протистояння могло закінчитися масовим кровопролиттям. Отець Андрій Калита, настоятель храму Святої Олександри у місті Херсоні Української православної церкви Київського патріархату про ті події згадує: «...Я підійшов до мікрофона, ми почитали молитву, ми молилися за тих хлопців, які загинули, і ось тоді в мене виник задум. Хтось приніс свічки – щоб згадати жертви на Майдані, свічок було багато – кілька ящиків, і мій диякон також мав пачку церковних свічок, і ось тоді в мене виникла думка. Я, звертаючись до людей, пригадав, як Ісус Навин брав місто Єрихон, і запропонував: «Давайте ми зараз обійдемо нашу адміністрацію, обійдемо апеляційний суд – по колу, з запаленими свічками». Але я дуже просив, щоб не було жодного викрику, жодного нецензурного слова, не дай Бог, щоб хтось каміння кидав.

У той момент, коли я сказав, що ми підемо на адміністрацію, до мене підбігло кілька міліціонерів. Ну, люди військові розуміють усе по-своєму: якщо йдемо – значить, будемо штурмувати. Вони сказали, що у них є команда стріляти, і навіть один показав мені пальцем, де були снайпери. Я їм сказав: «Я обіцяю, що жодного викрику не буде, жоден камінь не полетить у ваші вікна», – а потім думаю: «О Боже, дві з половиною тисячі людей! Хто його знає, хто цей камінь кине? А може, вони його самі кинуть?» Але знаєте, цей страх відійшов, і я сказав міліціонерам, аби вони

пішли й передали всім, хто там є, що ми пройдемо мирною ходою, що ми будемо молитися, і це Благословення від нас піде і на них.

Було кілька людей, які до мене підходили і навіть кричали, що нам не треба ходи, ми хочемо брати каміння і кидати. Я запропонував тим людям: нехай беруть каміння і йдуть зараз, кинуть і повертаються, а ми потім підемо. Я їм сказав: «Ви кинете, але вас тут не буде, ви через 5 хвилин будете сидіти в підвалі й пити чай, а ті люди, які прийшли не на провокацію, а на мирне зібрання, постраждають». І ви знаєте, мені вдалося їх утихомирити.

Слава Богу, що все вдалося. І я пам'ятаю, коли ми запалили ті свічечки і пішли... Коли ця хода пішла, переляк міліціонерів був дуже великий, тому що дві з половиною тисячі – це великий натовп. Я йшов попереду. Коли проходили повз адміністрацію, на першому поверсі світло було увімкнене, то я бачив, як кілька міліціонерів відверталися від вікна і хрестилися. Тобто їм було, можливо, соромно показати, і вони боком ставали й хрестилися. Вони про щось також просили. Я думаю, вони теж просили Бога, щоб усе пройшло спокійно, щоб не було нічого недоброго.

Ми обійшли будівлю адміністрації, апеляційний суд, і коли зрівнялися вже з лівим крилом, то до правого крила ще тільки хвіст цієї колони заходив, тобто ми практично адміністрацію взяли в коло, таке енергетичне духовне коло з запаленими свічками, у якому всі йшли і молилися.

Після того ми знову стали біля свого намету, звершили молитву і проспівали Гімн України. І знаєте, це тоді особисто мене настільки зарядило і показало, що ми насправді, будучи всі разом, можемо дуже багато зробити, дуже» [1, с. 290–291].

Священики залишалися разом із протестувальниками навіть у найкритичніші дні, коли відбувалися масові розстріли. Отець Юрій Ільків, настоятель храму Святого Духа Української православної церкви Київського патріархату у селі Новожитомир Криворізького району, про пережите у ніч на 19 лютого 2014 р. розповідає: «Хлопці прибігали і казали: «Отче, благословіть». Я бачив у їхніх очах готовність умирати. Вмирати був готовий і я. І коли хлопці йшли вперед, у моїх руках була страшна зброя – Хрест Господній. З лівого боку, коло серця, була Євангелія, а з правого – требник.

Хоча я був у бронезилеті, чудово розумів, що і мене можуть убити, але я цього не боявся. Хлопці хапали мене за шию, кидали за шини, казали: «Отче, не вставайте, Ви дуже великий», – але я знову піднімався. Там була якась інша реальність, і такого бережного ставлення людей один до одного я ніде раніше не бачив» [3, с. 144].

Отця Михайла Димида, священика Української греко-католицької церкви серед протестувальників називали парохом Майдану. Його

словами можна резюмувати про значення і місце Церкви у подіях Революції Гідності: «Люди побачили Церкву в іншому ракурсі. Вони її побачили через простір людей, які молилися. Через священнослужителів, через пасторів, які були там разом з ними. Вони не були там, щоб проповідувати, щоб навертати. Вони самою своєю присутністю проповідували. І дуже важливо, що вони бачили не слова, а дію. Церква була серед народу і разом з народом. І я це зрозумів, коли перед Київською адміністрацією до мене приступив якийсь чоловік і питає: «А ви священник?» Я був у рясі (я завжди ходив у рясі). Кажу: «Так». – «А я атеїст. Але я, – каже він, – хотів вам подякувати за те, що ви тут присутні». І все – наші дороги розійшлися. Але це для мене було дуже потужним сигналом, що наша молитва, моя молитва, була і його молитвою. Церква вже не була якоюсь конфесією, закритим клубом, вона була з народом. Тобто Дух Святий діяв усюди – в рамках Церкви і поза нею» [1, с. 28].

1. Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3. : у 2 ч. Ч. 2. Львівська – Чернігівська області / уклад.: Г. Боднар, О. Доброер, Т. Ковтунович, О. Морозова, О. Стукалова [та ін.], відп. ред. Т. Привалко ; Укр. ін-т нац. пам'яті. – Київ : К.І.С., 2018. – 432 с. : іл.
2. Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності / упоряд. Т. Ковтунович, Т. Привалко. – К. : К.І.С., 2015. – 320 с. : іл.
3. Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3. : у 2 ч. Ч. 1. АР Крим – Луганська область / уклад.: О. Білобровець, Л. Бондарук, Т. Ковтунович, Т. Привалко [та ін.], відп. ред. Т. Привалко ; Укр. ін-т нац. пам'яті. – Київ : К.І.С., 2017. – 416 с. : іл.

Л. П. Саракун*

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ І КУЛЬТУРИ У ФОРМУВАННІ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Держава в системі суспільних відносин покликана інтегрувати і забезпечувати інтереси всіх суб'єктів культурного життя. Регулюючи функціонування основних систем суспільства, вона виступає як головний його «замовник» і «спонсор», що підтримує культурну діяльність матеріально або надаючи пільги. Її специфічна роль полягає у забезпеченні духовної безпеки населення країни.

Для збереження стабільності суспільства в різні історичні епохи існували і нині існують соціальні інститути, які є важливою умовою соціокультурного розвитку, що впливає на підвищення або зниження рівня життєздатності культури як функціональної системи.

* к.філос.н., доцент кафедри гуманітарних наук Національного університету харчових технологій.

У працях сучасних дослідників (Д. Співак, М. Степико, І. Огородника, М. Стріхи) висвітлюються різні аспекти впливу держави на розвиток культури. Проте залишається відкритою дискусія щодо визначення вектору державної культурної політики у формуванні духовної безпеки України, оскільки сьогодні підвищується попит на духовні цінності.

Вплив влади на культуру здійснюється шляхом апробації демократичної ідеології культуротворчості. Нині багато вже хто зумів подолати традиційний погляд на культуру як на діяльність лише її органів влади, покликаних розробляти стратегію культурної політики. Роль держави в управлінні соціокультурною сферою передбачає використання низки важелів. По-перше, створення мережі установ культури. По-друге, діяльність державних органів управління. По-третє, створення правових умов, норм, гарантій діяльності установ культури різних форм власності й контроль виконання чинного законодавства. По-четверте, оподаткування та інші дії, які спонукають до підтримки і розвитку культури й мистецтва, а також інформаційне забезпечення вироблення рішень, діяльності та аналізу її результатів. Конфігурація державного регулювання залежить від акценту на тих чи інших важелях.

Культура має право на підтримку з боку держави, яка несе юридичні та моральні зобов'язання перед минулим, сьогоденням і майбутнім за збереження й розвиток культурної спадщини народу, що проживає на його території. Державна політика у сфері культури має будуватися на повазі до гідності людини, забезпечення свободи вибору кожним членом суспільства форм участі у культурному житті й творчості. Держава забезпечує рівність можливостей та умов культурного розвитку громадян, визначає напрямки, зміст і форми державної підтримки культури з урахуванням національних традицій, рівня політичного й економічного розвитку суспільства.

Як гарант збереження і розвитку культурної спадщини, забезпечення духовної безпеки країни держава зобов'язана: розглядати як пріоритетне завдання збереження культурного надбання нації, забезпечувати його передачу майбутнім поколінням; брати під захист об'єкти та пам'ятники культури, що потребують охорони, реставрації та музеєфікації; надавати законодавчу базу підтримки й розвитку культурного життя; вживати адміністративні заходи щодо неухильного дотримання міжнародних і державних норм у галузі культури; створювати систему соціальних, економічних і правових гарантій вільної творчості, професійної діяльності у сфері культури; підтримувати недержавні організації, що сприяють розвитку культурного життя, забезпечувати правові гарантії і створювати реальні умови (включаючи податкову політику) для розвитку благодійності, спонсорства у сфері культури; стимулювати ініціативу й участь різних груп населення у створенні, збереженні, поширенні та

споживанні цінностей культури; сприяти встановленню міжнародних культурних контактів, зав'язків і співпраці.

Нині культурна політика вимагає всебічного аналізу низки питань, серед яких – культурна ситуація у різних групах населення; становище працівників культури, діячів мистецтва; координація зусиль щодо підтримки культури на всіх рівнях; гарантування права на культурний розвиток; регіональна політика в сфері культури.

Представники владних структур намагаються подолати традиційний підхід до культури, свідомо демократизувати культурну політику держави. Проте це ніяк не вдається, оскільки розвиток діалогу всіх політичних сил країни здійснюється через суперечливі дії влади й опозиції, кризи, конфлікти, успіхи і невдачі.

Останнім часом стверджується пріоритет гуманізму та цінностей і їх складових; осмислюється напрямок транзиту, в якому рухається суспільство, уточнюється, який демократичний режим правління здійснюється, чи дотримується у ньому орієнтація на права людини і толерантність. Поетизація цих цінностей досить довго була жвавою, проте з часом прийшло «заспокоєння», а за ним прозвучали і критичні зауваження. Потрібно погодитися, що освячення культурою демократичних починань не могло не вплинути на політичну владу, але не потрібно перебільшувати цей вплив. У політиці немає місця для сентиментальності, в ній панує особистий, груповий і класовий інтерес. Політик повинен зберігати рівновагу в житті й будувати «паралелограм сил» на користь держави.

На завершення можна констатувати, що державна політика у сфері культури нині передбачає подвійне завдання: з одного боку, сформувати структуру, в тому числі управлінську, пристосовану до нових внутрішніх і зовнішніх умов, а з іншого – не допустити духовного зубожіння населення. На жаль, за всі попередні роки адекватна відповідь держави на ці виклики так і не була реалізована всупереч численним спробам реформування цієї найважливішої сфери функціонування суспільства.

В. В. Лучанська*

ЕКОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ – ОСНОВНА СКЛАДОВА ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Екологія культури в інформаційному суспільстві є невід'ємною частиною загальнолюдської культури, включає систему соціальних стосунків, моральних цінностей, норм і способів взаємодії суспільства з природним довкіллям; виражається у здатності людей усвідомлено

* к.пед.н., доцент, АР Крим, м. Сімферополь.

користуватися своїми екологічними знаннями і уміннями в практичній діяльності, передбачає формування духовно-етичних якостей людини; потребує вдосконалення основ екологічної етики. Поняття «екологія культури» виражає не лише охорону пам'яток культури, що, поза сумнівом, важливо, але і збереження самого буття культури, яке багато в чому залежить від соціально-економічних умов і етичного клімату суспільства.

Культурна динаміка сучасності є однією з актуальних проблем ХХІ ст., розгляд якої призводить до неоднозначних і часто суперечливих висновків. Множинність інтерпретацій фактів минулого і сьогодення, що стосуються шляхів розвитку культури, виявляє необхідність пошуку нових методів її дослідження. Необхідність забезпечення захисту довкілля, формування екології культури в інформаційному суспільстві вимагає з'ясування місця і ролі людини в цьому процесі. Досягнення багато в чому стає можливим завдяки міждисциплінарному підходу природничих, суспільних, гуманітарних наук, що і передбачає розвиток культурологічного знання як соціогуманітарного.

Для формування екології культури в інформаційному суспільстві необхідний синтез: баланс досягнень різних культур в духовно-етичному вдосконаленні особи, а також розвиток традицій соціоприродної взаємодії і вироблених еколого-етичних цінностей. Найбільш ефективними методами становлення і функціонування такого явища в інформаційному суспільстві, як екологія культури, є культурологічна освіта, виховання людей різного віку, соціальних і професійних груп, які сприяли б здоровому способу життя, духовному зростанню суспільства, сталому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни і кожної людини.

Формування екології культури в інформаційному суспільстві і зміна ставлення до природи (тобто зміна людської поведінки в довкіллі) прискорить темпи культурного розвитку як однієї з соціальних форм руху в природі і сприятиме підвищенню шансів людського виживання. Свою роль у цьому може зіграти культурологія як наука. В результаті аналізу інформаційних процесів, що протікають у сучасному суспільстві, варто, на наш погляд, переглянути традиційне уявлення про культуру як про витратну галузь діяльності, орієнтованої на перетворення дійсності. На відміну від інших сфер діяльності культура володіє властивістю невичерпності. Тому стає необхідним ефективне збагачення сфер діяльності за рахунок інформаційного ресурсу, який спирається на культуру, зберігається і розвивається. Екологічні традиції можна розглядати як найважливіші інформаційні ресурси управління стосунками в соціоприродній системі.

У раціональному природокористуванні, управлінській природоохоронній діяльності виникає необхідність враховувати весь комплекс причинно-наслідкових зв'язків між компонентами соціоприродної системи. Це дозволяє ясніше зрозуміти роль і місце людини в цій системі, оскільки лише людина здатна вилучати інформацію з природного і соціального середовища і перетворювати її в норми управління матеріальними об'єктами, які виражають закономірності цих середовищ. Таким чином, у вивченні соціоприродних процесів основоположне значення мають умови життя людини, що є своєрідною сполучною ланкою у синтезі природної і культурологічної інформації.

В екологічних традиціях будь-якого народу краще всього відбиті особливості використання інформації для безпечного розвитку соціоприродної системи, на цій основі будуються стосунки людини з довкіллям. У цьому контексті особливо значимою стає проблема вивчення традиційних культур, які включають культурні пласти різних епох від глибокої старовини до теперішнього часу. Не лише певний спосіб матеріального виробництва, але й цілий комплекс культурних традицій народу робить істотний вплив на взаємини в соціоприродній системі. Тому нематеріальні аспекти традиційної культури несуть у собі важливу екологічну інформацію, внаслідок чого вирішення багатьох екологічних проблем зі сфери технологічної переходить у культурологічну область.

Завдяки різноманітності етнічних систем, у яких зосереджені способи соціалізації інформації, соціоприродна система стає екологічно стійкою. Отже, різноманітність народів, це не лише багатство різних культур, але і передусім різноманітність способів співіснування суспільства і природи. Необхідна розробка методології вивчення екології культури в інформаційному суспільстві, яка відображала б єдність предметів фізичного світу та ідеальні знакові конструкції, наділені сенсом у рамках певної культури. Вивчення інформаційної складової культурного середовища у кожному конкретному випадку дозволяє знайти шляхи вирішення виникаючих протиріч, використовувати особливості в певному інформаційному просторі.

У вивченні проблем організації, закономірностей існування і розвитку, майбутніх перспектив культури як системи накопичений великий матеріал, що дозволяє виявити основні системні й синергетичні особливості культурних систем. Цілісний розгляд культури, виявлення специфіки принципів і законів її розвитку, а також аналіз причин зміни структур і функцій, характеристик і властивостей культури, позначення прямих і зворотних, інформаційних та інших типів зв'язків між її компонентами як системи, дозволить інакше осмислити і оцінити багато явищ у культурному житті.

Усвідомлення згубності конфронтації суспільства з природою вимагає корінної зміни світоглядних координат, створення справжньої системи цінностей. Це передбачає необхідність сутнісних змін у культурології за допомогою інтеграції кращих досягнень культури, науки, релігії. Періорієнтація суспільства зі споживчого відношення до природи на стосунки, засновані на відповідальній коеволюції, здатної гармонізувати систему «суспільство – природа». Потребує вивчення, визначення і використання духовний потенціал людини і суспільства у вирішенні складних екологічних проблем, які є перед світовою спільнотою.

Інформаційне суспільство має глобальний характер, але будується локально, враховуючи національно-культурні особливості і колорит різних народів світу. Масова інформатизація, розвиток віртуальної реальності – процеси безповоротні. Тому звернення до відповідної проблематики – необхідність. Інформаційне суспільство викличе до життя настільки ж нову (інформаційну) людину. Якщо онтологічний характер віртуальної реальності досить очевидний, то етична проблематика чекає своїх творців і інтерпретаторів. Об'єктивні процеси, які відбуваються в соціумі, свідчать про те, що саме культура здатна стати вирішальним чинником економічної, політичної і культурної стабілізації, і тим самим пом'якшити деякі негативні наслідки розвитку сучасної інформаційної цивілізації. Екологізація культури – це перехід до екологічно орієнтованої культури (екології культури), що дає можливість людині зберегти місце свого існування і вижити фізично і духовно.

Одна з найнебезпечніших сучасних загроз полягає в тому, що наростають негативні зміни в генетичній основі людини, у тому числі під впливом несприятливих природних умов, а також в результаті вживання різних шкідливих речовин, що викликають ці зміни. У виробленні підходів до вирішення цих завдань культурологи можуть і повинні брати найактивнішу участь. Культура покликана зберегти «екологію людини» як частини природи, повинна стати чинником возз'єднання людини і природи, суспільства і природи, поширення нових знань, цінностей і норм поведінки. Екологічна картина світу займає важливе місце в теоретичному екологічному знанні, синтезуючи екологічні знання, її фундаментальні поняття і принципи. У методологічному аспекті вона визначає стиль екологічного мислення, ідеологію, програму і стратегію у сфері організації і управління взаємин людини і природних систем. Екологічна картина світу є своєрідною сполучною ланкою між культурою і екологією. Саме з її допомогою екологія з'єднується з результатами культурологічного пізнання.

Теоретична і практична значущість роботи полягає в можливості використання висновків дослідження при подальшому вивченні, як української, так і інших культурних систем окремо або в сукупності на

підставі типологічного порівняння між собою і у взаємодіях з іншими системами (людина, суспільство, природа). Окрім цього, пропонується погляд на екологію культури в інформаційному суспільстві як на систему вносить вклад до сучасної теорії культури, представляючи авторську модель дослідження особливостей будови, функціонування і розвитку культурних систем. Результати роботи виявляють новий важливий аспект у дослідженні культурологічних проблем сучасного суспільства. Здійснене дослідження відкриває можливості подальшої теоретико-методологічної роботи за такими напрямками: відпрацювання специфічних моделей розвитку екології культури в інформаційному суспільстві, співвіднесених із традиціями національних культур. Працюючи над створенням екологічної моделі як окремої людини, так і народу (народів) ХХІ ст, за допомогою екосинтеза світових культур (при неодмінному збереженні своєрідності і унікальності кожній з них). У контексті означеного актуальним є створення української моделі екології культури в інформаційному суспільстві.

1. Лучанська В. В. Екологія культури як предмет культурологічного дослідження: методи її формування і функціонування / В. В. Лучанська // Наука і цінності людського буття / [М. П. Альчук, М. І. Бойченко, С. Д. Вишинський та ін.] ; за заг. ред. В. П. Мельника. – Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 289–298.

П. М. Лісовський*

ДУХОВНИЙ КАПІТАЛ МУДРОСТІ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ОБРАЗ ОСВІТИ ТА НАУКИ: КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ШЛЯХЕТНІСТЬ ПЕРЕГОВОРІВ

У сучасну добу глобалізаційних змін актуальними постають питання освіти, науки та виховання підростаючого покоління. Саме ці інтелектуальні сфери життєвого світу відповідають сучасним вимогам часу. Масова комп'ютеризація, впровадження і розвиток новітніх інформаційних технологій призвели до прориву у сферах освіти, бізнесу, промислового виробництва, наукових досліджень. Інформація перетворилася на глобальне невичерпне джерело знань, що вступило в нову епоху розвитку цивілізації – епоху інтенсивного освоєння кіберпростору, обумовленого технічним прогресом. Тому, в силу модерного інформаційного «буму» розібратися і якісно переосмислити сутність, структуру та механізм кібербезпеки є мудрим рішенням для окремої особи, держави та суспільства в системі інформаційних знань. Для цього сьогодні має слугувати інтелектуалознавство як *феноменальна*

* д.філос.н., професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Міжрегіональної академії управління персоналом.

матриця мудрості. Стратегічна проблема переходу шляхетного розвитку полягає не лише у збалансуванні екологічних, соціальних, правових та економічних вимог, але й у побудові нової системи *духовного капіталу мудрості* та його безпеки на підставі «морально-інтелектуальних і соціально-етичних цінностей» як вимоги часу [1, с. 26]. Все це передбачає перетворення суспільства знань на якісно новий поворотний етап, характерний для постсучасності. Саме на цьому етапі як прорив у майбутнє і формується нова Людина XXI століття, у якому дипломатична логіка гри має нагальне значення.

Не випадково сучасна наука поступово відходить від лінійних моноказуальних теорій, які пояснюють складні явища якоюсь однією (економічною, правовою, політичною, психологічною тощо) причиною, до комплексних побудов, у самій природі яких закладена можливість варіацій і різних типів розвитку. Тому на тлі прискіпливих досліджень окремих проблем і деталей здійснюється спроба концептуально пов'язати інтелектуальний масив почасти розрізнених знань в єдине ціле. Таке становлення сучасної наукової картини світу поступово постає як форма синтезу напрацювань багаточисельних дисциплін і розгортається в кіберпросторі, в якому дипломатичне поле проекту глобального (універсального) еволюціонізму є цілісним виявом гуманно творчих креативних ідей. «Пізнання світу як світу цілісного, – зазначає один із керівників французького Центру трансдисциплінарних досліджень Е. Морен, – стає... інтелектуальною і життєвою необхідністю...» [3, с. 45].

На наш погляд, потреба в цілісності знань, їх синтезі детермінована дипломатичною логікою, що потребує виважених та поміркованих політико-правових рішень. Зокрема, це стосується мовного закону в Україні, що має чітке поширення на національні меншини в режимі із загостренням. За цих обставин на постдисциплінарному етапі розвитку знань відоме нам протистояння «класичне – некласичне», природничо-наукове – гуманітарне» втрачає свою непримиренність і рухається у спільному напрямку до постнекласики, сутнісною ідеєю якої є приборкання невтримної диверсифікації знань, розщеплення людини і повернення до засад універсальної освіти та розвитку холістичного мислення у кіберпросторі.

Проте виховна система в освітній сфері далеко не завжди в цій конкуренції перемагає, оскільки метою виховної системи має стати гармонійне поєднання виховних ресурсів навчального процесу та позитиву навколишнього середовища на основі власного досвіду вихованців як покоління Інтернету з метою формування у них сталого ставлення до загальнолюдських цінностей. Але головною умовою має бути не прагнення будь-якою ціною (планування, облік, контроль тощо) пристосувати людину в кіберпросторі, зробити «клієнтом-споживачем», а

розкрити її творчі сутнісні сили та зберегти і примножити індивідуальність вихованця як автономію особистості [2, с. 123]. Тому ми підсвідомо чекаємо зустріти Людину на основі її смислотворчого імперативу як Людину-Мудреця.

Таким чином, недалеке майбутнє належить саме тим інтелектуалам, що формують та становлять шляхетну конституцію особистості. Такі духовно творчі особи завдяки гуманним намірам здатні самостійно втілитись у більш могутні, надособистісні системи штучного розуму; при цьому кібербезпечують себе на тлі докорінних глобальних змін постсучасності. Тим самим ці небайдужі особистості на ментально-ціннісній основі сприяють самозбереженню індивідуальної ідентичності (самобутності, оригінальності, автентичності), а також подальшого духу мудрості в соціогуманітарному та науково-технічному прогресі.

1. Баранівський В. Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства / В. Ф. Баранівський : монографія. – К. : Вид-во ПП Ульянич В. І., 2009. – 160 с.
2. Лісовська Ю. П. Інформаційна безпека України : навч. посіб. / Ю. П. Лісовська. – К. : Видавничий дім «Кондор», 2018. – 172 с.
3. Morin E. Les sept savoirs necessaries a l'education du future / E. Morin. – Paris : UNE CO, 1999. – 160 p.
4. Лісовський П. М. Інтелектуалознавство : навч. посіб. / П. М. Лісовський. – К. : Кондор, 2017. – 324 с.
5. Лісовський П. М. Дипломатія: кібербезпека та шляхетність переговорів : навч. посіб. / П. М. Лісовський. – К. : Кондор, 2018. – 287 с.

М. М. Голубка*

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ У МОЛОДОГО ФАХІВЦЯ ЯК РУШІЙНА СИЛА ЗМІЦНЕННЯ СУСПІЛЬСТВА

Людина – це не тільки мікрочастина космосу, а ще й велетенський, досі багато в чому незвіданий світ. Водночас внутрішній або ж духовний світ людини складається з безмірної кількості різних емоцій, почуттів і настроїв, безлічі ідей, мрій, образів та ідеалів, цінностей, теорій. Тому пізнання внутрішнього, духовного світу людини потрібне, і є не менш важливим, аніж пізнання оточуючого світу.

«Людина народжується двічі: фізично і духовно. Біля духовної колиски стоїть духовний наставник – учитель, який стає людині другим батьком, матір'ю, бо прищеплює її душі моральні якості віри, надії, любові, глибокої поваги до рідної землі, свого роду, держави» – так вважав Григорій Сковорода. Оскільки, на його думку саме людина осягає в «собі

* к.е.н., доцент кафедри маркетингу, економіки, управління та адміністрування ВНЗ «Національна академія управління».

божественне», а духовність її зароджується у серці разом із появою на світ. Але усвідомлюється не відразу.

У нашій час все більшої актуальності набуває проблема, пов'язана з формуванням духовних цінностей студентської молоді. На сьогоднішній день молодь є однією з рушійних сил, що впливають на політичні та економічні зміни. Її залежності від того, які саме цінності вносяться нею у ці зміни, яка культура впроваджується, багато в чому залежатиме майбутнє усього суспільства, його культура та напрям трансформації. Суспільство має зацікавленість у тому, щоб ці цінності і культура були демократичними. Їх формування – завдання, що має високу актуальність і потребує особливої уваги.

Без розвитку української духовності такі речі, як розбудова української державності, здійснення нових реформ, створення громадянського суспільства – просто неможливі. Упродовж майже всіх років незалежності України головним завданням держуправління є розвиток економіки. Саме з цієї причини вирішення питань, що виникали у сфері духовності суспільства, здійснювалося за залишковим принципом. Через відсутність чіткої програми, спрямованої на духовне відродження українського суспільства, відбувалося гальмування реалізації будь-яких реформ у всіх напрямках суспільного життя. Основною сферою у духовності й культурному розвитку суспільства була і є освіта. У зв'язку з цим головним завданням теперішньої освіти є розвиток духовної культури особистості, що у результаті постає основою для формування й становлення особистості.

Людство визначає тип моральної свідомості, який є домінуючим для певного часу, народу, конкретних соціально-економічних умов. І в усі часи ставлення людства до становлення духовності особистості було надзвичайно обережним, делікатним, адже на міцному ґрунті духовності, моральності, культури відбувається зростання особистості, відповідальності за думку, слова і вчинки.

Кожного педагога, наставника завжди хвилювала проблема духовності й духовної культури молоді, адже їх формування є ще й формуванням свідомості, світогляду, включення в економічне, політичне, культурне життя народу, устрою сім'ї та цілої нації.

Оволодіння студентською молоддю духовною культурою підіймає свідомість особистості на вищий щабель, наповнює її життя й діяльність високими громадськими цілями. Духовність дає змогу зміцнити єдність всього суспільства, забезпечити здолання труднощів, що можуть з'явитися на шляху його розвитку.

За умови цілеспрямованої та скоординованої роботи педагогів, викладачів і кураторів, сім'ї, церкви, політичної та освітньої системи й окремої особистості над собою відбудеться успішне, духовне відродження

сучасної молоді, гармонізація соціального життя нації. Адже духовне життя народу, його майбутнє насамперед залежить від рівня духовності, утвердженої в молоді, яка тепер навчається, а завтра прийде молодими фахівцями на роботу.

Доля всієї країни, її національні інтереси значною мірою залежатимуть від того, наскільки молодь є національно свідомою, патріотичною. Чи готова вона взяти на себе відповідальність за розвиток і збереження духовності та культурних здобутків Української держави.

Духовність є специфічною людською якістю, що формується під час сприйняття особою певних суспільних норм і цінностей, це вихід до ціннісних засад формування особистості. Зважаючи на це, духовний розвиток можна уявити у вигляді шляху від знання до розуміння, від отриманих емоцій до співчуття, від сприймання до творчості, від егоцентризму до гуманізму. Звідси духовна культура особистості по суті є способом людського існування, який заснований на спрямованості до вищих людських цінностей, на потребі вдосконалювати себе і навколишній світ, відповідно до ідеалів істини, добра й краси.

Духовність студентів формується у процесі навчання, задоволення певних естетичних і культурних потреб. Це потребує уваги та вдосконалення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, пошуку нових форм, шляхів і засобів, що дозволять органічно поєднувати професійну підготовку фахівців із цілеспрямованим виховним процесом. З урахуванням завдання духовного розвитку особистості України потрібна сучасна, відповідна до вимог ХХІ ст., концепція виховання молоді.

Отже, сучасні умови вимагають нового погляду на духовний розвиток як особистості, так і суспільства, потребують нових осмислень, внутрішніх глибинних трансформацій та самовдосконалення з пріоритетним проявом вищих загальнолюдських, духовно-моральних цінностей.

1. Авдіянц Г. Г. Реалії та перспективи духовного виховання дітей в умовах сучасної української сім'ї / Г. Г. Авдіянц // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. Вип. XVIII. – Слов'янськ, 2002. – С. 16–20.
2. Артемонова Т. Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрями трансформації / Т. Артемонова // Вища освіта України. – 2008. – № 1. – С. 72–75.
3. Бобак М. І. Проблема збереження духовно-моральних цінностей у процесі виховання підростаючого покоління / М. І. Бобак, В. Й. Кульчицький, І. А. Прокоп // Вісник Житомирського державного університету. Серія «Педагогічні науки». – 2010. – № 53. – С. 52–55.
4. Мисів Л. В. Особливості державного управління в сфері духовно-ціннісного розвитку українського суспільства : автореф. ... к. н. з держ. упр. / Л. В. Мисів; Національна академія державного управління при Президенті України. – К., 2008 – 20 с.
5. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е. О. Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280 с.
6. Шевченко О. В. Духовне виховання у сучасній сім'ї / О. В. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vuzlib.com/content/view/968/94

7. Яковенко І. О. Формування духовності особистості на основі християнських цінностей / І. О. Яковенко // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія «Педагогіка». – 2012. – № 9. – С. 335–340.

І. В. Нікітіна*

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Прогресивні демократичні можливості держави передусім реалізуються в ціннісних орієнтаціях, індивідуальних здібностях, мотивах професійної діяльності майбутнього фахівця за умови духовної і психологічної безпеки його особистості в процесі розвитку. Важливим аспектом випереджального розвитку особистості студента є формування в умовах закладу вищої освіти виховного мотиваційного середовища, що функціонує та вдосконалюється в процесі реалізації завдань гуманізації процесу професійної підготовки. Наявність такого духовного простору, такої атмосфери, яка б стимулювала активність внутрішнього життя особистості та спонукала до творчості і саморозвитку, сприяє одухотворенню умов життя, праці, всього змісту навчально-виховної діяльності, всіх видів і форм відносин, що складаються в університеті, а також забезпечує життєдіяльність кожного студента в середовищі, що формує, розвиває, заохочує до самовдосконалення. Саме завдяки такому виховному середовищу вільно, цілеспрямовано, безпосередньо, комплексно вирішується проблема екології безпечного розвитку особистості конкурентного фахівця під керівництвом психологів і педагогів. Тільки за умови психологічної безпеки і свободи особистість студента здатна до соціально-значущої творчості, професійної самореалізації і відповідальності. Тут ключову роль відіграє психологічна культура педагога, що містить цінності життя й здоров'я людини, безпеки і незалежності особистості, унікальності й самобутності індивіда у його прагненні бути собою у різних напрямках самореалізації. За дослідженнями одного з фундаторів гуманістичної психології американського вченого К. Роджерса психологічна безпека особистості є результатом взаємодії таких процесів.

Визнання безумовної цінності особистості студента. Педагог, який цінує і поважає особистість майбутнього фахівця, саму по собі, як потенційне втілення багатьох можливостей, сприяє його творчому ставленню до себе та своєї діяльності. Це можливо, якщо педагоги вивчають індивідуальні актуальні й потенційні можливості студента та безумовно вірять у нього та його прагнення до самореалізації. Молода

* к.психол.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій.

людина відчуває, що може бути собою без фальші та вдавання, її вважають гідною людиною, не ототожнюють її особистість з її вчинками. Тому вона може проявляти себе нестандартно і рухатися до творчості і самореалізації.

Створення атмосфери відсутності зовнішнього оцінювання особистості студента. Коли педагог дивиться на студента з позиції власної системи цінностей, то це сприймається як загроза, призводить до захисних реакцій. Це означає, що якась частина досвіду студента прихована для усвідомлення. Якщо зовнішнє оцінювання особистості студента відсутнє, то це спонукає його відчувати себе вільно, незалежно від зовнішніх стереотипів та обмежень. Особистість розуміє, що джерело оцінювання – в середині неї самої, тому вона відповідально прагне творчості і самореалізації. Педагогу потрібно реагувати на те, що робить студент, однак при цьому оцінювати тільки дії, не торкаючись особистості, її досвіду життєдіяльності загалом.

Розуміння на основі співпереживання. Викладач, що входить у внутрішній світ особистості студента, розуміє і приймає її безумовно, без стандартних оцінок і критики, викликає у студента як особистості відчуття справжньої психологічної безпеки. За таких умов студент може вільно виявляти своє неповторне «Я» зі своєрідними особливостями у різних аспектах творчості. Це ключовий фактор психологічної безпеки. Якщо педагог просто заявляє про безумовне прийняття особистості студента, не знаючи його, то студент відчуває, що думка викладача у процесі пізнання може змінитися.

Психологічна свобода. Максимальна свобода для самовираження власних думок, почуттів і станів сприяє відкритості і розумінню власної позиції соціальної відповідальності. Реальна свобода повинна бути відповідальною за наслідки своєї діяльності та поведінки. Саме така відповідальна свобода – свобода бути собою є надійним внутрішнім джерелом оцінок і спонукає до розвитку й творчої самореалізації усіх індивідуальних якостей.

Аналіз європейського досвіду показує, що у вищій школі потрібно проводити просвітницьку діяльність з демократизації освітнього процесу та формування атмосфери безпечного розвитку та самореалізації особистості як студента, так і викладача (духовної, психологічної, безпеки життя і здоров'я тощо). У таких країнах, як США, Канада, Велика Британія, Франція, Швеція, Німеччина у закладах вищої освіти введено спецкурси з цієї проблематики. Психологічна просвіта педагогів і студентів, на думку автора, трансформує свідомість як студентів, так і викладачів до нового якісного рівня: набуття цінностей духовної та психологічної безпеки особистості.

1. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – М. : Евразия, 1998 – 235 с.
2. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини у період повноліття / І. В. Нікітіна. – К. : КНТ, 2008. – 196 с.
3. Development of Specialist's Personality. Розвиток особистості фахівця. Развитие личности специалиста : навч. посіб. / С. В. Іванов, В. М. Криворотько, І. В. Нікітіна та ін. – К. : НУХТ, 2014. – 339 с.
4. Фромм Э. Бегство от свободы ; пер. с англ. / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1995. – 253 с.
5. Identity in adolescence: Processes and contents // Waterman A.S. (ed.) San Francisco – L. : Jossey-Bass, 1985.
6. Rogers K. Psychotherapy and Personality Change ; Univ. of Chicago / K. Rogers. – Chicago, 1954.
7. Maslow A. Self-actualizing and Beyond / A. Maslow // Challenges of Humanistic Psychology. – N.Y., 1967.

Н. В. Чуприк*

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І-ІІ РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ

Адаптація – це процес пристосування, входження, прийняття чи не прийняття нового соціального середовища і тієї ролі, яка відводиться особистості в цьому середовищі.

Теорія адаптації як процесу визначає такі аспекти її прояву:

– психологічна адаптація, тобто входження в колектив, прийняття його цінностей, формування міжособистісних стосунків;

– соціально-організаційна адаптація, тобто умови діяльності особистості, в нашому випадку навчання студентів: режим навчання і перерв, умови проживання в гуртожитку, умови харчування, наявність швидкісного Інтернету тощо;

– професійна адаптація, тобто оволодіння майбутньою професією. Залежить від мотивації студента, програми, методів навчання, матеріальної бази, організації практики тощо.

Адаптацію можна розглядати у вузькому значенні – як процес входження в студентську спільноту і в широкому – підготовка до трудової діяльності і, відповідно, роль і місце коледжів і технікумів у системі вищої освіти України.

Проблема адаптації досить широко обговорюється в науковій та науково-популярній літературі, і не випадково: від успішності цього процесу багато в чому залежить подальша професійна кар'єра й особистісний розвиток майбутнього спеціаліста.

Упродовж навчання у ВНЗ молода людина проходить через кілька етапів соціалізації. Визначальним серед них є етап адаптації до нової соціальної ситуації розвитку, тобто – перший курс (семестр). Від того, які

* викладач Таращанського державного технічного та економіко-правового коледжу.

механізми пристосування та життєдіяльності в нових умовах будуть обрані і закріплені особистістю, залежить стиль і результативність майбутньої професійної самореалізації молодого людини.

Найбільші труднощі першокурсників полягають у зміні соціальної позиції при переході зі шкільного соціуму, зміні способів навчальної діяльності, зміні звичних для школяра зв'язків, відносин і стереотипів поведінки. Слід зазначити, що першокурсники коледжу – це підлітки 15–16 років. Підлітковий період досить складний з точки зору психології – це період формування внутрішнього дорослого «Я», життєвих цілей і кредо, тільки що визначеною (хоча не завжди) професійною самореалізацією; водночас з нестійкою ще психікою та індивідуальною чутливістю до соціальних змін та комунікацій.

Кілька років тому нами було проведено соціологічне дослідження на тему «Адаптація першокурсників» серед студентів груп нового набору. Мета дослідження – вивчення проблеми складності процесу адаптації серед першокурсників. Методи дослідження – анкетування та усне опитування. Результати дослідження показали, що рівень очікувань у студентів досить високий і перші враження від нових змін досить позитивні. Подальше закріплення чи зміна цих настроїв великою мірою залежить від викладачів, кураторів, формування міжособистісних стосунків та інших чинників.

Розроблено достатньо рекомендацій для викладачів і кураторів щодо врахування особливостей цього адаптаційного періоду, особливостей підліткового віку, індивідуальних особливостей студента, проведення виховних заходів тощо. У науково-популярній літературі можна знайти низку рекомендацій, як легше і швидше адаптуватися студенту до вимог і умов навчального закладу. Процес адаптації буде успішним після першої екзаменаційної сесії, але за умови отримання позитивних очікуваних результатів. У разі негативних результатів сесії адаптаційний процес продовжується. Враховуючи сутність адаптації, слід зазначити, що так звані «невстигаючі» студенти – це, у більшості випадків, особистості, не адаптовані у вищому навчальному закладі.

Ще не дослідженим є питання впливу Інтернету на вибір навчального закладу. Адже часто перше знайомство з навчальним закладом проходить через сайт цього закладу, відгуками про нього випускників чи студентів в мережі. Перше враження, перша інформація, як зазначають психологи, є найсильнішою, найпереконливішою.

Вторинна адаптація, в процесі продовження навчання у вищих навчальних закладах III–IV рівня акредитації, проходить легше, швидше і простіше у випускників коледжів, порівняно з першокурсниками, які прийшли на навчання після закінчення школи. Викладачі відзначають рівень їхньої психологічної зрілості, високий рівень соціальної

адаптованості, наявний рівень професійної підготовки. Досвід спілкування з нашими випускниками підтверджує такі висновки.

Період навчання в коледжі можна узагальнити як період широкої адаптації до майбутньої професійної діяльності, враховуючи той факт, що частина студентів, продовжуючи навчання у ВНЗ III–IV рівня акредитації, працевлаштовується.

1. Мирончук Н. М. Особливості адаптації студентів вищих навчальних закладів до змінених умов життєдіяльності / Н. М. Мирончук // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Ін-т інновац. технол. і змісту освіти МОН України. – К., 2013. – Вип. 79. – С. 82–85.

2. Дябел Л. І. До питання про соціальну адаптацію студентів-першокурсників / Л. І. Дябел // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 11 Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління : зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – № 1 (23). – С. 74–79.

В. В. Баранівський*

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Відомий український поет І. Котляревський у поемі «Енеїда» писав: «Любов к Отчизні де героїть там сила вража не устоїть, там грудь сильніша від гармат». Дійсно, патріотизм – велика духовна, моральна, психологічна сила, котра так потрібна сучасному українському суспільству, всім його громадянам. Особливого змісту та звучання патріотизм українців отримує з усвідомленням ними своєї національної приналежності, з відчуттям гордості за свою націю, свій народ. Тому Українська держава приділяє велику увагу національно-патріотичному вихованню, особливо молоді. Про це, зокрема, свідчить наявність низки відповідних нормативно-правових документів [1].

Важливість національно-патріотичного виховання підтверджує й досвід багатьох інших країн світу. Наприклад, незаперечними є успіхи таких сучасних націй-держав, як англійська, китайська, індійська, польська, японська, німецька, французька, шведська тощо. Слід відзначити, що досягнення цих країн здійснені за умов відмінних суспільно-політичних відносин. Наразі слушним є твердження англійського політолога Д. Міллера про те, що національна спільнота забезпечує такий рівень єдності, якого не можуть дати інші форми суспільної солідарності [2]. Тобто єдність України необхідно будувати насамперед на високій національній самосвідомості українців, як титульної нації, яка являє абсолютну більшість населення України, хоча в силу відомих історичних обставин українці століттями пригнічувались на своїй рідній

* к.філос.н., викладач Міжрегіональної академії управління персоналом.

землі чужинцями. Без повноцінного духовного відродження української нації Україна як національно-незалежна держава є просто неможливою. А духовне відродження та єдність українців як нації можливе лише на засадах спільної культури, мови, традицій, релігійної культури, а також єдиного ідеологічного, державно-політичного, економічного простору в рамках спільної держави. Українська нація об'єднує навколо себе в єдину спільність усіх громадян України, незалежно від їх національно-етнічного походження.

Сучасні події в Україні свідчать, що проблема єдності суспільства залишається надзвичайно актуальною. Ми тимчасово втратили Крим, частину Донбасу тощо. При високій національно-патріотичній свідомості населення цих регіонів очевидно таких проблем би не сталося.

Національно-патріотичне виховання – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у громадян високої національно-патріотичної свідомості, національної гідності, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до України-Батьківщини, держави, нації.

Мета патріотичного виховання конкретизується через систему таких виховних завдань:

- утвердження у свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України, її народу;

- виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки;

- формування готовності громадян до захисту України, підвищення престижу військової служби, культивування ставлення до солдата як до захисника Вітчизни, героя;

- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;

- сприяння набуттю молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватися законів та захищати права людини,

готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;

– культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;

– формування поваги до української мови як державної та мови міжнаціонального спілкування;

– спонукання особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму.

Патріотичне виховання в системі освіти має носити активний, творчий та наступальний характер. Патріотичний аспект має бути присутнім під час вивчення всіх навчальних дисциплін, під час виховної роботи, інформаційно-пропагандистських та культурно-просвітницьких заходів. Великі можливості щодо патріотичного виховання мають такі дисципліни, як історія України, політологія, українознавство, культурологія, педагогіка, психологія тощо. На присутність патріотичного аспекту у ВНЗ України постійно мають звертати увагу як викладачі, так і організатори навчально-виховного процесу.

1. Указ Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки»; Указ Президента України від 12 червня 2015 року № 334 «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді»; Указ Президента України № 130/2016 «Про відзначення у 2016 році Дня пам'яті та примирення і 71-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні»; Наказ МОН від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах»; Лист ІМЗО від 28.12.2015 №2.1/10-1283 «Про стан виконання Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді». Мають важливе значення й інші Закони України (наприклад Закон Про освіту, Закон Про вищу освіту), а також підзаконні акти.

2. Миллер Д. Политические учения. Краткое введение / Д. Миллер. – М. : АСТ, Астрель, 2007. – 192 с.

В. Огир*

ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Патріотизм – це те, що повинно допомагати об'єднувати та розвивати державу. Ти можеш мати різне коріння, національність, віру, але, якщо відчуваєш себе громадянином цієї держави та любиш свою країну, ти – патріот. Патріотизм – це усвідомлення того, що ви є відповідальними за долю країни та її майбутнє.

* студентка Тарашанського державного технічного та економіко-правового коледжу.

Патріотизм передбачає гордість за матеріальні і духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, прагнення збереження її характерних особливостей, її культурного надбання, захисту інтересів своєї громади, народу в цілому.

Історичне джерело патріотизму – формування прив'язаності до віри в Бога в традиціях своїх предків, землі свого народження, рідної мови. Іноді патріотизм розглядають як форму прояву націоналізму. В основі української національної ідеї століттями було прагнення політичної незалежності України, самостійного господарювання, збереження мови та культури предків. Сьогодні стоїть питання збереження територіальної цілісності України, її державності, мови та культурно-духовних цінностей.

Виокремлюють три види патріотизму:

1. Етнічний патріотизм – об'єднання навколо цінностей етносу (історії, мови, культури).

2. Територіальний патріотизм – об'єднання на основі любові до території, ландшафту, клімату, місця, де людина народилася.

3. Державний патріотизм – ґрунтується на державній ідеології й пов'язується з поняттям громадянськості. Саме в цей вид патріотизму іноді трансформуються перші два. Науковці вважають, що саме третій вид патріотизму здатний пом'якшити міжетнічні та майнові протиріччя. Він, врешті решт, об'єднує державу.

Патріотизм – це соціальне явище, яке проявляється на рівні особистості. Як психологічний феномен патріотизм виховується з розвитком особистості (або не виховується) під впливом різних соціальних чинників: сім'ї, дитсадочка, школи, вулиці, засобів масової інформації.

Перед тим, як з'ясувати роль ЗМІ у процесі виховання особистості, громадянина, зокрема такої риси характеру, як патріотизм, слід чітко визначити місце і значення ЗМІ у суспільстві та житті кожної, особливо молодшої людини.

До ЗМІ відноситься теле-, відеопродукція та Інтернет, який стає невід'ємною частиною нашого життя. Інформаційні технології, їх розвиток призвів до того, що їх використання стало можливим у домашньому побуті і дозволі.

Інформаційні технології упорядковують різноманітні потоки інформації і через ЗМІ передають і розподіляють інформацію широкій, різноманітній і географічно розпорошеній аудиторії. У поєднанні з аудіовізуальними засобами це створює розмаїття поведінкових моделей.

Щоб зібрати людей на мітинг, сьогодні немає великої потреби ходити і переконувати чи роздавати листівки, достатньо запустити цю інформацію в Інтернет. Таким чином збираються і підписи для громадського протесту.

Феномен Майдану в сучасній історії України ще довго буде досліджуватися політологами, істориками, культурологами, соціологами. Це був початок нечуваного сплеску патріотизму українських громадян і не тільки. Добровольці-патріоти фактично врятували Українську державу від повної окупації сусідом, враховуючи ту внутрішню політико-економічну ситуацію, повний розвал армії.

Результати показали, що більше 90% студентів демонстрували ті чи інші форми прояву патріотизму: матеріальна допомога армійцям, волонтерська діяльність, демонстрація національних знаків (вишиванок, стрічок), пропаганда української мови, державних символів (зокрема на одягу) та інші.

У зв'язку з цим виникає питання: «Можливо, ще одним джерелом патріотизму є спадкова пам'ять». Адже аналізуючи якість телепродукції, принаймні, в найближчому минулому, слід зазначити, що вона несла переважно елементи агресії, жорстокості, протистояння, цинізму. І в невеликому процентному відношенні – пізнавальну інформацію. Про яке патріотичне виховання могло йтися, якщо більшість каналів були російські, а з українських більшість – проросійські. Одна з причин окупації Криму і Сходу України – програна інформаційна війна України з Росією. На сьогоднішній день частина російських каналів заблокована, будуються телевежі на кордоні з окупованою територією з метою теле- і радіотрансляції українських каналів на окуповані території.

Недарма ЗМІ вважають четвертою гілкою влади за своїм впливом на громадян. ЗМІ не лише формують громадську думку, а й ціннісні суспільні орієнтири, світоглядно-політичні установки. Можливості ЗМІ у процесі виховання, зокрема, патріотизму – необмежені.

Враховуючи теперішню політичну ситуацію, актуальність проблеми національного патріотичного виховання молодого покоління, процес виховання патріотизму має бути цілеспрямованим, урізноманітненим і починатися з причетності до рідної мови, народної культури, вивчення історії своєї країни, ідентифікації себе українцем, формування почуття національної гідності.

1. Щербань П. Проблеми сучасної освіти / П. Щербань // Літературна Україна. – 2015. – 13 липня.
2. Марковець В. М. Технології впливу державної політики на процес формування патріотичного виховання молоді / В. М. Марковець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dy.nauka.com.ua/?op=1&z=746

О. М. Руденко*

ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ДУХОВНІЙ БЕЗПЕЦІ ДИТИНИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

Нині світ перебуває на порозі глобальних цивілізаційних змін, кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя, зокрема й сфери, що стосується безпеки та благополуччя дитини. Поширення таких процесів, як віртуалізація та комп'ютеризація суспільства, участь країн у збройних конфліктах створюють загрози духовній безпеці дитини.

Дитина, як повноцінний громадянин України, має право бути захищеною від будь-якого негативного впливу, що може завдати шкоду її здоров'ю. Саме тому особливої уваги заслуговує поняття «загроза безпеці дитини», зокрема духовна її складова.

У цьому контексті варто взяти до уваги підхід американської служби захисту дітей щодо виокремлення складових, які охоплюють поняття «загроза безпеці дитини». Автори зазначають, що це конкретні умови, поведінка, емоції, сприйняття, погляди, наміри, дії чи ситуації в сім'ї, які можуть завдати серйозної шкоди дитині, її фізичному та духовному здоров'ю.¹

У доповіді Університету Кентуккі (США) зазначається, що загроза безпеці дитини включає такі параметри: крайня бідність, відсутність доступу до якісної освіти, загрози для біженців та дітей-мігрантів, загрози дітям у районах збройного конфлікту.²

Учені наголошують на тому, що загроза безпеці дитини включає відсутність основних потреб (їжа, чиста вода, санітарія, притулок), погане поводження, відмову від дітей, дитячу працю, шлюб дітей, торгівлю дітьми, небезпеки віртуального середовища, катастрофи та збройні конфлікти.

Проаналізувавши вищезазначені терміни, ми дійшли висновку, що загроза безпеці дитини обумовлена відсутністю таких складових, як фізичне та духовне здоров'я. Ці складові є взаємопов'язаними та неперервно впливають одна на одну.

В. Горлинський виокремлює основні групи загроз і небезпек, що виникають у духовній сфері та мають місце в сучасному українському

* к.е.н., науковий співробітник відділу досліджень у сфері соціального захисту та міжнародного співробітництва Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

¹ Child Protective Services [Electronic resource]. – Access mode: dcf.wisconsin.gov/files/cwportal/policy/pdf/safety-intervention-standards.pdf

² The growing threats to child safety around the world [Electronic resource]. – Access mode: safetymanagement.eku.edu/resources/infographics/the-growing-threats-to-child-safety-around-the-world/

суспільстві. До першої групи належать небезпеки руйнування духовного світу людини, що загрожують становленню її свідомості, світоглядним основам, свободі думки, переконань, інтелектуальної діяльності. Друга група – це загрози усталеному функціонуванню усіх форм суспільної свідомості та ментальності. До третьої групи доцільно віднести загрози розвиткові культури всього українського суспільства, його етнічних і конфесійних спільнот, а також загрози функціонуванню соціокультурних інститутів – науці, моралі, освіті, вихованню, мистецтву, релігії, що забезпечують задоволення духовних потреб нації.¹

На сьогодні Україна запроваджує низку заходів щодо усунення загроз духовній безпеці дитини. Проте ще є багато питань, які потребують рішучих дій як боку суспільства, так і з боку держави.

У вересні 2017 р. набув чинності Закон України «Про освіту», який цілком справедливо називають першим важливим кроком на шляху справжньої реформи освітньої галузі.² За законом на кожному рівні середньої освіти має збільшуватися кількість предметів, що викладаються українською мовою. Варто акцентувати, що 28 лютого 2018 р. Конституційний суд визнав неконституційним Закон України «Про засади державної мовної політики», а нового так і не ухвалено.³

Також розпочався процес створення єдиної помісної православної церкви в Україні. Верховна Рада 19 квітня 2018 р. схвалила постанову про звернення Президента до Вселенського патріарха Варфоломія щодо надання автокефалії Українській православній церкві. На нашу думку, це позитивно вплине на духовну безпеку як дитини, так і суспільства загалом. Необхідно відродити поширення недільних шкіл з метою посилення розвитку дитячої духовної освіти, формування патріотичної позиції дитини, яка б стала в майбутньому моральним фундаментом держави.

Важливим напрямом забезпечення духовної безпеки дитини є посилення контролю за поведінкою дитини в кіберпросторі. Як зазначає Т. Бобир, лише 24% дорослих перевіряють, які сайти відвідує їхня дитина. При цьому 87% батьків вважають, що повинні навчати дітей правилам безпечного користування мережею.⁴ З цією метою доцільно створити

¹ Горлинський В. В. Духовні координати безпеки суспільства / В. В. Горлинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?prnb1&issue=2006_1

² Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19

³ Про засади державної мовної політики : Закон України від 03.07.2012 № 5029-VI, втратив чинність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5029-17

⁴ Бобир Т. О. Небезпека та ризики, з якими діти можуть зіштовхнутися в мережі Інтернет / Т. О. Бобир // Безпека дітей в Інтернеті: попередження, освіта, взаємодія : зб. матеріалів наук.-метод. інтернет-конф. (11 лютого 2014 р.) – Кіровоград, 2014. – С. 97.

умови, які сприятимуть реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному та духовному розвитку дитини.

Принциповим питанням посилення безпеки дитини, зокрема духовної, є розроблення пропозицій щодо затвердження стандартів безпеки та благополуччя дитини, визначення на законодавчому рівні мінімальних стандартів безпеки та благополуччя дитини, цільових індикаторів національної політики у сфері прав дитини. На сьогодні науково-дослідну роботу за цим напрямом проводить Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики і НАН України.

Отже, усунення основних загроз духовній безпеці дитини в сучасному суспільстві є пріоритетним напрямом державної політики України. Актуалізація питання щодо духовної безпеки дитини є важливою не тільки з погляду відповідності новим викликам сьогодення, а й для формування дитини як основи майбутнього патріотичного суспільства нашої держави.

О. О. Демешок*

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У РОДИНІ ЯК СКЛАДОВА ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Для України, як і для багатьох інших країн світу, основною складовою стратегії її подальшого соціально-економічного зростання при переході до постіндустріального суспільства є реалізація Концепції сталого розвитку, виконання якої неможливе без урахування ґендерних аспектів. Свідченням цього є прийняття Організацією Об'єднаних Націй Декларації «Цілі наступного тисячоліття». На її основі Україною були сформульовані власні цілі розвитку, де важливе місце посідають питання подолання бідності й гармонізація ґендерних процесів, досягнення яких покликане забезпечити економічне зростання та підвищення добробуту населення.

Також зазначимо, що духовні загрози є не менш небезпечними, ніж військово-політичні чи економічні. Моральне життя суспільства зосереджене на індивідуальній, груповій і масовій свідомості. Це те середовище, де формується система особистих і суспільних цінностей. Духовні орієнтири, які поділяються і підтримуються більшістю соціуму, сприяють національній інтеграції та допомагають суспільству на шляху державотворення. Базові цінності громадян лежать в основі національної ідеї та ідеології як духовної рушійної сили державотворення. На фундаменті суспільних цінностей формується і реалізується стратегія національного поступу та державна політика, ухвалюють закони й

* к.е.н., доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

управлінські рішення. У сучасних умовах духовна безпека має стратегічне значення, адже морально роз'єднане суспільство не здатне розвиватися, особливо в існуючому геостратегічному духовному просторі.

У контексті реального втілення гендерної рівності в сімейні відносини на окрему увагу заслуговує термін «відповідальне батьківство» (або «свідоме батьківство»), яке можна позначити так: обидва – чоловік і жінка – серйозно ставляться до народження дитини, планують цей крок, поділяють обов'язки з виховання дитини. (Йдеться про посилення ролі батька в догляді та вихованні дитини).

Згідно з чинним українським законодавством, трирічну відпустку по догляду за дитиною може отримати не лише жінка, але й чоловік. При цьому на чоловіка поширюються ті ж самі права та пільги, що їх отримує в цьому випадку жінка, включно з безперервністю стажу і збереженням за ним робочого місця. Проте в Україні практика перебування чоловіків у декретній відпустці не набула поширення.

Офіційна статистика щодо кількості чоловіків у декретній відпустці не оприлюднюється. Українські засоби масової інформації повідомляють, що станом на 2015 р. в Україні було близько 25 тис. чоловіків, які пішли в декретну відпустку. Проте наскільки ця статистика відповідає дійсності не відомо. Українські фахівці з гендерних питань вважають, що відпустка по догляду за дитиною, яку бере саме батько, а не мати, в Україні – велика рідкість. Причин непопулярності відпустки по догляду за дитиною серед чоловіків називають чимало. Одним із пояснень може бути маргіналізація ролі батька, закладена ще з радянських часів. В той час держава була відповідальною за виховання дітей, забезпечуючи досить добре розроблену систему дитячих садків, а материнство вважалось найбільшим обов'язком перед державою. Певна маргіналізація чоловіків частково зберігається і тепер, адже чоловіків у нас сприймають переважно як «гаманців» родини.

Наостанок зазначимо, що соціальна політика щодо заохочення чоловіків перебувати у декретній відпустці в країнах ЄС дещо відрізняється.

Міністерство у справах сім'ї Німеччини запровадило нововведення під час розрахунку виплат т.зв. батьківської допомоги. Якщо батько також бере відпустку по догляду за дітьми, то допомога виплачується не 12, а 14 місяців. Соціальна політика Німеччини спрямована на заохочення чоловіків, які віддали перевагу догляду за дітьми.

Уряд Великої Британії виплачує одному з батьків £106 на тиждень упродовж дев'яти місяців, незалежно від того, хто виховує дитину – мати або батько. Також британський парламент має наміри законодавчо закріпити право батька та матері на річну оплачувану декретну відпустку на двох.

У Швеції кожен чоловік, який є батьком маленької дитини, зобов'язаний проводити в декреті хоча б місяць. Швеція почала залучати чоловіків до практики відпусток по догляду за дитиною малого віку ще в середині 1970-х років. Сьогодні тривалість відпустки по догляду за новонародженою або усиновленою дитиною становить 480 днів. Сьогодні будь-хто з батьків може брати цю відпустку різної тривалості: місяць, тиждень, день і навіть годину. Хоча на практиці цю відпустку все ще переважно беруть жінки: за статистикою у 2015 р. лише 24% відпусток брали чоловіки. Водночас, 90 днів із загальних 480 надається окремо кожному з батьків – цю відпустку кожен з них зобов'язаний взяти і не може передати іншому. Це означає, що шведи-чоловіки як мінімум три місяці сидять удома з дитиною малого віку: як правило, це відбувається, коли дитина досягає одного року. Якщо дитина всиновлена, то правило 480 днів набуває чинності з моменту появи дитини вдома.

О. Г. Кожолянко*

ЇЖА В ТРАДИЦІЙНИХ ОБРЯДАХ УКРАЇНЦІВ

Святкова їжа українського населення Буковини характеризується великим асортиментом страв. У святкові дні готували небуденні страви та частину буденних. Щоправда, буденну їжу у свята приправляли більшою кількістю жирів і м'яса. Приготування й вживання обрядових страв і солодощів мало символічне значення, було пов'язане з виконанням певних обрядів. Обрядова їжа, способи її приготування передавалися з покоління у покоління з давніх-давен.

Святкову їжу можна розглядати у двох напрямках: їжу, пов'язану з сімейно-побутовими святами і обрядами (народження, весілля, хрестини, похорон, поминальні дні) та їжу на свята календарного циклу.

Народження дитини завжди було визначною подією в сім'ї. Вітати породіллю з новонародженим приходили близькі родичі, сусіди – «йшли на родини». Приносили до хати хліб-калач, сіль, муку, крупи, молоко, кури, яйця, сир тощо. Господарі у відповідь пригощали гостей різними стравами – «чим у хаті було», щоправда, намагалися бути завжди готовими до приймання гостей. Справжні торжества починалися у час охрещення дитини – на хрестинах. Батько новонародженого з калачем і горілкою (пляшкою горілки) просив кумів охрестити сина чи доньку – «ввести в хрест». При згоді куми брали від батька дитини гостинець. Відмовляли дуже рідко, оскільки існувало народне повір'я, що відмова від хреста обов'язково принесе горе до хати. Пригощання після охрещення –

* д.і.н., доцент, референт Буковинського етнографічного товариства.

«стіл на хрестинах» – проходило у хаті батьків дитини. Гостей запрошували небагато: крім кумів, ще декілька родичів та сусідів.

Серед сімейних свят найбільш важливе місце займало весілля. До нього готувалися заздалегідь. Після повноліття дочки чи сина готували спиртні напої (горілку й вино), запасалися мукою, м'ясними та овочевими продуктами, сушеними фруктами та ягодами. Їжа, солодощі, напої, які готувались до весілля, підкреслювали значимість цієї події у житті молодих і їхніх родичів, міцність сімейних уз, нарешті, засвідчували і майновитість родини. Заможні селяни до весілля забивали теля, свиню (на Гуцульщині і в передгір'ї – овець). У бідняків святковий стіл міг бути і без м'яса. Для приготування весільної їжі запрошували найкращих у селі куховарок – «кухарьок», «ґаздинь».

Кількість весільних страв залежала від рівня майновитості господаря. Вважалося, що на столі має обов'язково бути три страви: холодець-«студенець», галушки і суп («зупа», «дзяма»). Але у селянина-бідняка часто і цього не було. Тоді готували інші страви – капусту, гороховий суп, червоний буряк з саламахою чи «цвіклі» з хріном.

На Буковинській Гуцульщині і в передгір'ї обов'язковими весільними стравами були капуста, бринза, мачанка, по можливості буженина та солонина. У рівнинній місцевості краю – борщ з галушками, запіканка-«макаран», малай.

Холодець варили обов'язково на плиті, а не в печі (з часу появи печі з плитою). Готували його переважно зі свинини, рідше з курятини чи яловичини. Розливали у великі глибокі миски, які й подавали на стіл. Голубці (галушки) «скручували» з квашеної (рідше свіжої) капусти, добавляючи у начинку з кукурудзяної, ячмінної чи рисової крупи сало, дрібно порізані шматочки солонини й м'яса. Суп готували м'ясний: у бульйон додавали домашню локшину – «кісто», приправляли зеленню та спеціями. Капусту готували з м'ясом, нарізаною дрібно солониною. Заможні селяни обов'язково подавали на стіл м'ясо – «печеню», «душенину». Для його приготування порізане шматочками м'ясо складали в глибокий глиняний горщик, перекладаючи шари м'яса цибулею, часником, перцем, лавровим листям – «бібковим листом». Зверху кришку горщика замащували тістом і ставили всередину варистої печі. Більшість страв, які готувались у печі, були замащені в горщиках тістом.

Борщ варили з галушками з кукурудзяної або пшеничної муки. На Закордонній (Руській) Буковині – Хотинщині – була поширена як весільна страва запіканка-макаран. Готували її з відвареної домашньої локшини (тіста, кіста) з додаванням яєць і цукру. Домашнє тісто на свята готувала сама господиня. Звичайно, не завжди і не кожна господиня могла це робити через відсутність значної кількості яєць, що потрібні були для тіста.

Спільною рисою для куховарства різних регіонів Буковини було приготування каші з кукурудзяної чи ячмінної (рідше вівсяної) крупи. Варили її на молоці або на воді з додаванням молока.

Кури і яйця у весільному ритуалі відігравали обрядову роль. Вони були символом зародження життя і, за народними повір'ями, повинні були забезпечити продовження роду молодій парі. Курей дарували молодим гості, приходячи на весілля. Так, майже кожна господиня, йдучи на весілля, в руках несла живу курку чи півня. Відварені кури дарували – «клонили» – у ході весільного обряду хрещеним та весільним батькам молодих. Зварені яйця давали їсти молодим після вінчання. Такі ж обрядові звичаї та дії з яйцями та курми відмічені у багатьох європейських народів [7, s. 82–83], що свідчить про індоєвропейське коріння цього реліктового явища.

Магічна сила у весільному обряді приписувалася меду. Весільна вінчальна «матка» та матері молодят пригощали медом молодих відразу після вінчання – «аби життя було солодким і багатим у любові на довгі літа». Пригощання медом здійснювалося священиком і в ході самого вінчання. Медом з калачем пригощали також близьку родину, сусідів після закінчення обряду вінчання молодих. Крім того, магічна сила приписувалася також зерну пшениці, цукру, часнику, воді. Мати посипала дорогу до шлюбу молодим пшеницею з цукром – на щедру долю, на багате і солодке життя. Матері молодого і молоді обкроплювали водою з цукром барвінок перед його збиранням молодими до вінка. Разом з барвінком у вінок молоді і квітку молодого вплітали зубок часнику як оберіг від чаклунства [3, с. 3].

Чистою водою переливали шлях молодим до шлюбу (переважно на Хотинщині) і після шлюбу при вступі молодих на подвір'я батьків – «щоб чистою і ясною була життєва нива» [3, с. 4].

Обов'язковими святковими мучними виробами на Буковині, крім хліба, були калачі («колагі») і пироги («завиванці», «завиваники»). Для випікання калача готували дріжджове тісто, добавляли масло, яйця, для смаку сіль (рідше цукор). Випікали його з трьох, шести чи восьми валиків тіста. Щоб внутрішні краї тіста не з'єднувалися, всередину калача вставляли дерев'яний «кругляк» або склянку, змащені жиром. Зверху калач прикрашали листочками, квітами, гронами винограду, голубками, фігурками тварин, зробленими з дріжджового або прісного тіста. Це, за народним віруванням, символізувало благополуччя, багатство, родючість, подружню вірність [1, с. 83.]. На Буковинській Гуцульщині виготовляли для молодих калачики з сиру, які пришивалися до святкового весільного одягу і були його складовим елементом.

Завиванці робили з такого ж тіста, як і калачі, лише з додаванням цукру. На «розтачений» лист тіста клали начинку з капусти, сиру, горіхів,

маку, яблук, слив, ягід, скручували його в рулет і запікали в печі. Подавали завиванці до столу на десерт порізаними на круглі шматочки.

З безалкогольних напоїв на весіллі були компоти і настої з фруктів, вода. Алкогольними напоями були горілка, вино і деколи пиво. Використання пива на весіллях поширюється з 20–30-х років ХХ ст. Алкогольні напої на весіллі (горілку, вино) пили з однієї чарки (порційки, порції), яка передавалась по колу навкруг стола. Якщо стіл був великий, то за одне застілля гостю вдавалося випити 1–2 чарки. Слід відзначити, що на Буковині протягом століть виробились певні правила поведінки у гостях – «на людях». Вважалось ознакою поганої поведінки розпочинати за столом їсти першим, їсти швидко і жадібно. Починали їсти за святковим столом після частування і почергово, відповідно до руху чарки від однієї людини до іншої. Також потрібно було першим закінчувати їсти, тобто раніше від тих, хто тільки що почастувався. Не їсти, коли інші гості цього не роблять. Цими правилами поведінки за святковим столом певною мірою пояснюються постійні припрошування господарів під час трапези скуштувати ту чи іншу страву, випити напою. Іноді це припрошування супроводжувалось плесканням у долоні, танцями родичів молодих між столами або навколо святкового столу (села Топорівці, Рідківці та ін. сучасного Новоселицького району). Від уміння припрошувати гостей до частування визначався й успіх весілля. Весілля, на якому мало припрошували, вважалось невдалим – у таких випадках говорили після весілля: «Вміли зварити і спекти, а не вміли просити» [4, с. 36]. Певний етикет існував і після пригощання. Встаючи, кожен гість кланявся своїм сусідам по столу зліва і справа, дякував господарям за пригощання. Такі ж форми етикету були притаманні українцям-гуцулам та іншим народам за межами Буковини [6, с. 127].

Основу похоронно-поминальних обрядів складала давні вірування про безсмертя душі і загробне життя. Вірили, що людина, переміщуючись після смерті у потойбічний світ, продовжує вести земний спосіб життя. Вона повинна мати чим у потойбічному світі харчуватись, у що одягнутись, і сама домовина уявлялась як особисте житло померлого. У людей були дуже сильні анімістичні вірування. Спостерігаючи за останніми хвилинами життя людини, оточуючі, і насамперед рідні помираючого, бачили, що життя відходить з припиненням дихання, циркуляцією крові і т. ін. Тому людина вважала, що покійник позбавився душі, яка могла бути в одних випадках у диханні, в інших – у крові (поранена людина стікала кров'ю і помирала). Душу наділяли рисами живої людини. Ніби задовольняючи потребу в одязі, покійника вдягали у нове, краще ніж у будень, вбрання. Для задоволення можливої потреби в їжі, питві у гріб клали калач, цукор, яйця. Якщо помирала дитина, то клали різні ласощі – печиво, цукерки. А чоловікам, які за життя любили

прикластися до чарки – спиртні напої. У такий спосіб рідні покійника намагались уберегти себе від можливого шкідливого впливу його душі, яка, знаходячись кілька тижнів у будинку, де жив померлий, могла завдавати живим клопоту (з'являтися під час сну, шкодити хатнім речам, приносити хвороби і т. ін.) [4, с. 47]. Крім того, належна відправа покійника у потойбічний світ була певною моральною нормою общини чи сім'ї.

Після похорону справляли поминки – «праздник», «обід», «поминальний обід». На них запрошували всіх присутніх на похороні, з чого можна судити про реліктову форму сімейно-родової, а пізніше общинної трапези [5, с. 86].

На поминки подавали такі страви, як і на весілля чи хрестини, але тільки якщо похорон припадав на м'ясниці, а не в піст. Готували цілий ряд страв, характерних і обов'язкових для поминального обряду. Це каша з пшениці («кутя», «колово», «пшениця»), колючена квасоля з саламахою, гриби, капуста. Обов'язковим було пригощання калачами всіх присутніх на похороні – калач і свічку давали кожній людині після закінчення поминальної трапези перед проголошенням заключного «Отченашу». Вручаючи калач і свічку, родичі померлого говорили: «За душу померлого». У відповідь звучали слова: «Простибі», «Прости, Боже», «Най Бог прийме».

Поминальними днями були третій і дев'ятий день після похорону, потім – шість тижнів, рік, сім років і дванадцять років після смерті небіжчика. Проте не кожний мав можливість робити поминки у всі названі поминальні дні через нестатки або з іншої причини. У такому випадку за душу померлого давали декільком людям калачі (хліб) і свічку – «за поману». З напоїв на поминках, як правило, були вино і деколи горілка. Безалкогольні напої на поминальному столі були такими ж, як і в інші обрядові дні чи свята.

Кутю варили з пшениці, добавляючи для смаку цукор, деколи – мед, горіхи, рідше – цукерки. На Гуцульщині бідні селяни через відсутність пшениці в окремих випадках заміняли кутю подрібненим хлібом, змоченим водою і присмаченим цукром, – «покушкою». Гриби готували з молочно-сметанним соусом-підливою – «заправкою». Обов'язковим був компот із сухофруктів.

Поминання душ померлих у неустановлені дні циклу поминань проходило один або два рази на рік – весною і восени. У такі поминальні дні за душі померлих давали на цвинтарі калач і свічку. У багатьох селах поминальним днем навесні був перший-другий день Паски або через тиждень після Паски – в неділю чи понеділок («провідну неділю», «провідний понеділок»). Називали цей день «проводи». На проводи пекли невеликі хлібці з сиром і зеленню (перепічки), брали на цвинтар варені

яйця, солонину, бринзу, гусянку – розкладали на могилах-гробах і пригощали своїх родичів, сусідів. Звичай пекти перепічки для поминання померлих був розповсюджений і в інших слов'янських народів, зокрема, у білорусів [8, с. 765]. У селах Закордонної (Руської) Буковини (Реваківці, Рингач, Зелений Гай, Грозинці, Недобоївці та ін.) на поминальні дні виносили на цвинтар і розставляли на гробах різноманітну їжу: калачі, писанки, – але споживання її тут не відбувалось. Родичі і сусіди дарували один одному винесені на поминки посуд, калачі, перепічки і свічки.

У календарному циклі найбільш насичений святами був зимово-весняний період. Головними святами цього періоду були Святий Вечір, Різдво, Новий рік, Водохрещення, Великдень-Паска.

Страви, які готували на Святу Вечерю на Буковині, як і в інших районах України, були приблизно однаковими. Всі вони були пісними. До цієї вечері готували 12 чи 17 страв [4, с. 19]. Цілий день перед вечерею селяни нічого не їли і не пили. Господиня з самого ранку в переддень Святої Вечері – Вілії – готувала страви, розкладала на столі нові ложки і миски для вечері.

Як правило, на Святу Вечерю на Буковині готували такі страви:

– кутю – обтовчену у макітрі набіло пшеницю, зварену й перемішану з медом і маком; у деяких селах передгир'я до пшениці додавали цукор, мак і горіхи. Подавали кутю на стіл у глибокій глиняній мисці, яку використовували переважно тільки для цієї страви;

– узвар (вар) – із сушених яблук, слив, груш, вишень;

– капустак;

– перетерту квасоллю (колочену квасоллю);

– варений біб – перебраний і обчищений біб попередньо замочували у кип'яченій (м'якій) воді, варили у глиняному, а з початку ХХ ст. – у чавунному горщику. Зварений біб приправляли смаженою на олії цибулею, до смаку солили;

– відварену рибу або рибний борщ. Для нього почищену рибу нарізали шматочками, складали в горщик, приправляли соусом-підливою з пшеничної муки, квашеними помідорами, тертим червоним стручковим перцем і сіллю. Варили в глиняному горщику. Так само варили і рибний борщ (рибну юшку);

– грибну юшку і окремо гриби з часником. Крім цієї страви, гриби ще готували з буряком. З сушених грибів і червоного буряка робили салат, приправляючи його олією, сіллю, часником. Червоний буряк готували також окремо від грибів. Відварений буряк терли на тертці, добавляли олію, сіль, часник. Ще готували з червоного буряка цвіклі (буряк з хріном);

– пончики-пампушки, які були обов'язковою стравою Святої Вечері. Їх готували з дріжджового тіста, обсмажували на олії;

– вареники-пирого зли сливами, грушами, вишнями, капустою;
– гороховий суп (горохову зупу) святвечірня страва рівнинної і передгірної зон. Горох відварювали, протирали через друшляк, заливали цю масу водою, в якій варився горох, додавали тіста (домашню локшину) і присмачували цукром;

– пироги з яблуками, маком, грушами.

Обов'язковим на святвечірньому столі був калач. У центрі стола клались два калачі зі свічкою по середині. На Буковинській Гуцульщині на столі стояли три свічки в хрестоподібному підсвічнику, що мав форму тризуба.

Традиція Святої Вечері має різні культурні мотиви: релігійні, господарські і суспільні. Як свято релігійно-культове вона є святом природи – первісної і оновленої. Одночасно це свято господарського вияву радості з приводу користування людиною багатствами природи. Носячи релігійний відтінок, Свята Вечеря має традиції господарського і суспільного дохристиянського давнього народного життя. Про давність цього звичаю в українців вказує і те, що для приготування страв використовуються плоди давньокультурної первісної доби. Ця традиція готування пісної вечері дуже відрізняється від подібної традиції в інших народів. Тут дотримується такий суворий піст, який не зустрічається в жодного слов'янського народу на Святу Вечерю. Цього вечора на столі українців Буковини не можна було побачити не тільки нічого з м'ясних продуктів, але навіть із молочних, не було улюблених українцями сиру, масла, яєць. Підбір страв, їх приготування, спосіб споживання також засвідчують те, що ця трапеза – Свята Вечеря – є виявом пракультурного часу.

У цій вечері можна вбачати і господарсько-культурний тип пастушачої доби та часу початку землеробства. Про незвичайне святкове поклоніння домашній худобі свідчить «культ дідуха». Останній сніп, вижатий на ниві, називали дідухом. Його зберігали в клуні, і тільки в обідню пору перед Святою Вечерею господар з сином-хлопчиком заносили дідуха у хату разом із в'язочкою сіна. При вході у хату всі повинні стояти, господар ставить у цей час сніп на покуті – під образами, а сіно – під стіл і під скатерку. В деяких місцевостях передгір'я та в Карпатах господар ще ставив на сіно мисочку з жевріючим вогником – ладаном, який наповнював хату приємними святковими пахощами. Під столом клали також сокиру, леміш від плуга та інші металеві речі, щоб залізо «захищало хату від злих духів» [4, с. 21].

Після цього господар і господиня зі святковою вечерею (мед, хліб, мак) обходять двір, приміщення з худобою і біля стайні розсипають мак, «щоб уберегти худобу від відьом» [4, с. 51–52]. У деяких селах передгір'я

та рівнинної зони господиня кладе під скатертину у кутах зубки часнику, який, на її думку, також повинен відганяти злих духів.

Як тільки на небі з'являються вечірні зорі, а в похмуру погоду – з настанням сутінків, господар входить у хату і урочисто сповіщає, що Святий Вечір уже настав, але перш ніж почати вечеряти, треба «нагодувати худобу» й «запросити гостей». Зі святкового столу він бере у чисту миску по ложці кожної страви і виходить надвір. Спочатку дає собаці покуштувати хліб, а змішану їжу розносить всій худобі, яка є у господарстві. У гуцулів вважалось, що в цю ніч худоба розмовляє людською мовою і може поскаржитись Богові на погане з нею поводження, тому їй намагалися всіляко догодити. Після цього господар знову набирає у чисту миску по ложці всякої їжі та води і виходить надвір. Двері за ним зачиняють хатні на замок, а господар на подвір'ї кличе на вечерю мороза, сірого вовка, суворих вітрів. Повернувшись до хати, господар зачиняє двері і до кінця вечері вже ніхто не повинен виходити на двір.

Свята Вечеря – це спільна вечеря всієї родини. Навіть всі мертві родичі повинні зібратися разом, щоб повечеряти, – таке вірування було в українців Буковини. Якщо на Святий Вечір у хату зайде сторонній чоловік, то це вважалось доброю прикметою, його запрошували до столу.

На Буковині вважалось, що гість на Святий Вечір принесе в новому році щастя у цю хату. За звичаєм розмовляти багато за столом під час вечері не годилося, як і вставати з-за столу. Перед початком вечері всі вставали і двічі молилися: одна молитва містила прохання до Бога допустити до вечері духів, які, невідомі нікому, блукають навколо по світу, а друга – подяку, що люди дочекались Святого Вечора, побажання дочекатись наступного.

Починається вечеря з того, що господар тричі (на Буковинській Гуцульщині) або один раз (у передгір'ї) підкидає до стелі ложкою кутю, промовляючи побажання «доброго отелу і брикання ягнят, телят і роїння бджіл». Після цього родина починає вечеряти. Спочатку їли кутю, потім вареники, смажену рибу, капусту та ін.

Після вечері страви не збирали зі столу, а залишали там на ніч для «померших душ», які, за віруваннями, мали прийти на Святу Вечерю. Наступного дня – на Різдво – господиня хати відкривала (розмашувала) піч зі скоромними стравами, які починали їсти тільки після обіду. Тут уже були й голубці з салом і м'ясом, буженина, квашена капуста з м'ясом.

Через тиждень після Різдва (Святої Вечері), напередодні Нового року, наставляв Щедрий Вечір, який також має відбиток давніх дохристиянських часів на відзначення початку нового року. На Буковині цей вечір ще називають вечором Маланки – за християнським календарем це день і вечір святої Меланії. У народній традиції ці свята об'єдналися у свято

Нового року – Маланки-Василія, оскільки наступний день за християнським календарем належить святому Василію.

Страви на Щедрий Вечір повністю скромні. Додатково готують ще з пшеничної муки, молока, масла, горіхів солодкий медівник, завиванці з різноманітною начинкою, бабку з кукурудзяної муки з додаванням молока, олії, яєць і цукру.

Одним із найзначніших весняних календарних свят в українців була Паска-Великдень. Окрім приготування різних страв на це свято обов'язково випікали «паски», «перепічки», «баби». Тісто для паски замішували на свіжому молоці, яйцях, олії, маслі. Валики тіста переплітали в колосок, змащували зверху яйцем, посипали маком.

Перепічку пекли з начинкою із сиру, бринзи, зелені. Для баби готували здобне тісто на яйцях. Баба (бабка) була улюбленою стравою малечі.

На свято Паски-Великодня готували яйця – «писанки» та «галунки». Перші розписували по вареному або сирому яйці різнокольоровими візерунками. На Буковинській Гуцульщині писанки розписувалися переважно геометричним орнаментом восковою технікою. У передгір'ї і особливо у рівнинній частині Буковинського краю писанки розмальовували рослинним орнаментом безпосереднім нанесенням фарби на яйце. Зустрічались писанки стилізованого рослинного і зооморфного орнаменту у передгір'ї. Галунки були пофарбовані в один колір – червоний, синій, зелений, коричневий. У святковий кошик для освячення у церкві на Великдень-Паску клали хліб-паску, перепічку, писанки або галунки, шматок солонини, масло, бринзу, цвіклі, хрін, ковбасу. Для родинного столу на паску готували гарячі страви – голубці-галушки, капусту з м'ясом, буженину та ін.

Як під час Щедрого Вечора, так і на Паску з напоїв використовували горілку, вино, різні компоти з сухофруктів, а на Буковинській Гуцульщині ще й трав'яний чай із квіток рослин.

У Великодній понеділок селяни ходили один до одного в гості, вітали зі святом христосувалися і обмінювались писанками та калачами. Діти у великодні дні гралися писанками («чокалися писанками») – чия писанка міцніша, той забирає надтріснутому і з'їдає.

У Буковинському краї народна їжа досить різноманітна і в інші свята календарного циклу, які чергуються протягом року (Водохрещення, сільські храмові свята та ін).

Таким чином, традиційна народна їжа українців Буковини, як важливий компонент матеріальної культури народу, склалася протягом багатомісячної історії, відібравши і примноживши найбільш доцільні способи переробки і заготівлі продуктів, приготування як щоденної, так і святкової їжі.

Незважаючи на певне розмаїття страв народної їжі буковинців досліджуваного періоду, потрібно все ж відзначити їх невисоку калорійність, одноманітність, обмежений асортимент. Майже кожне десятиліття у XIX ст. Буковинський край зазнавав голоду, який призводив до вимирання частини населення, до поширення різних захворювань.

В їжі українців Буковини, як щоденній, так і особливо в обрядовій, збереглися давні способи заготівлі продуктів, їх переробки, способи споживання. Багато з них беруть початок ще з дохристиянських часів періоду індоєвропейської культурної спільності.

Їжа на хрестинах, весіллях, похороні і поминках в XIX – першій половині XX ст., а подекуди і до наших днів, зберігає багато спільних рис з народною їжею східнослов'янських народів, українців Поділля, Українського Прикарпаття, Верховинської Гуцульщини та Закарпаття, а також сусідніх народів – молдаван і румунів.

Відмінності між їжею українців рівнинної, передгірної та гірської зон краю проявлялися залежно від продуктів, які були основними у раціоні харчування різних груп населення. У Прутсько-Дністровському межиріччі у раціоні буковинців переважали пшениця і картопля, у передгір'ї та Карпатах – кукурудза, картопля і м'ясні продукти. Звичайно, і в інших місцевостях краю вони споживались, однак їх пропорційна вага у раціоні буковинців була різною.

1. Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега. – К. : Наукова думка, 1974. – 160 с.
2. Кожоляно Г. К. Народознавство Буковини. Народна їжа українців : навч. посіб. / Г. К. Кожоляно ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича, Буковинське етнографічне товариство. – Чернівці : Рута, 2000. – 104 с.
3. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету (МЄЕ ЧНУ). – 1988. – Т. 1.
4. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету (МЄЕ ЧНУ). – 1988. – Т. 2.
5. Носова Г. А. Язычество и православие / Г. А. Носова. – М. : Наука, 1975. – 152 с.
6. Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич. – Т. V. – Ч. 3. – Львів, 1902.
7. Gajek J. Kogut w wierzeniach ludowych / J. Gajek. – Lwow. 1928.
8. Sawiska I. Zwyczajne dziadow w Minszczyznie / I. Sawiska. – Ziemia, 1912.

Ю. Кучер*

КРИЗА СУЧАСНОГО ІНСТИТУТУ СІМ'Ї

Сім'я – це основа, фундамент суспільства. Розвиток суспільства, зміна соціальних цінностей, структури суспільства, соціальних відносин безпосередньо відображається на сім'ї як соціальному інституті.

* студентка Тарашанського державного технічного та економіко-правового коледжу.

Проявом прискіпливої уваги до проблем сім'ї як соціального інституту характеризується, зокрема, друга половина ХХ століття. В цей період відбувається ослаблення посередницької ролі сім'ї, звуження кола її функцій. Це зумовлено співучастю у реалізації сімейних функцій іншими соціальними інститутами, переміщенням за межі сім'ї важливих видів діяльності, які традиційно їй належали. Так, сім'я перестала бути виробничим осередком, члени сім'ї часто харчуються за межами дому, все частіше вдаються до сфери послуг тощо, значну відповідальність за виховання дітей взяла на себе школа. В умовах постіндустріального способу виробництва добробут людини залежить не від сім'ї, а від індивідуальних досягнень особи в інших соціальних інститутах.

У сучасному суспільстві пом'якшилося ставлення до дошлюбних і позашлюбних стосунків. В індивідуальних уявленнях про сім'ю починає переважати орієнтація на сексуальне партнерство, товаришування. Бажання стати матір'ю (батьком) відійшло на задній план, народження однієї дитини стало даниною одруженню, побутовому конформізму. Одночасно розростаються позасімейні орієнтації, розширюються можливості для мінімізації кількості дітей у сім'ї аж до бездітності.

В сучасному сімейному житті все активніше задіяні внутрішній світ, індивідуальні якості особистості. Ще 40-50 років тому сімейні стосунки формувалися відповідно до потреб господарської діяльності, завдяки участі старших поколінь у вирішенні сімейних проблем. Сучасне ж сімейне життя відзначається все зростаючою актуальністю інтимних, духовно-моральних стосунків між подружжям. При укладенні шлюбу все частіше вирішальними є спільність інтересів, взаєморозуміння, духовно-моральна близькість, сексуальна гармонія та задоволення стосунків між собою. Ці фактори лишаються задіяними постійно, впродовж всього існування сім'ї, хоча діють вони суперечливо.

Сім'я як соціальний інститут виконує найважливіші функції: біологічне відтворення суспільства (репродуктивна), виховання і соціалізація молодого покоління, відтворення соціальної структури через надання соціального статусу членам сім'ї, сексуальний контроль, турбота про непрацездатних членів сім'ї, емоційне задоволення. В соціології сім'я розглядається не тільки як соціальний інститут, але і як мала соціальна група, яка створюється як союз між подружжям. Сім'я формується на основі довірчих стосунків, духовної спільності, міжособистісних стосунків.

Криза сім'ї – це прояв зміни її соціальної орієнтації на орієнтацію гуманну, перехід від соціокультурної до людино-центрованої сім'ї.

Криза сім'ї – це зміна структури сім'ї, прагнення до створення індивідуальних сімей, самостійності і незалежності молодого подружжя, що призводить до втрати зв'язків між поколіннями. Криза сім'ї – це

звільнення від такої її найбільш інституалізованої форми, якою є соціально санкціонований шлюб.

Показниками кризи сім'ї є зменшення кількості в Україні зареєстрованих шлюбів (так у 1990 р. – 482,8 тис., а в 2008 р. – 416,4 тис.). Водночас зростає кількість розлучень, особливо серед молодих сімей. Зростає також кількість неповних сімей і дітей, народжених поза шлюбом. Кожна десята українська сім'я є неповною. У значній більшості неповних сімей дітей виховує мати. Частка таких сімей в Україні становить близько 90%. Зменшується чисельність дітей у сім'ях та стрімко скорочується народжуваність в Україні. Однітна сім'я в Україні стає дедалі поширенішою. Поступово зростає вік чоловіків і жінок, які вперше вступають в шлюб і відповідно відбувається відкладання часу вступу в шлюб. Як на Заході, так і в Україні останні десятиліття набуває дедалі більшого поширення, особливо серед молоді, так званий феномен співжиття (конкубінат), тобто співжиття двох людей, які живуть разом, мають між собою сексуальні стосунки, але не одружуються. Поширеним і небезпечним для сім'ї є сексуальне скривдження дітей, домашнє насильство. Негативною тенденцією розвитку сучасної сім'ї є збільшення кількості самотніх людей, які не одружуються. Ці ознаки властиві для України і країн Заходу, тобто для постіндустріальних суспільств високого рівня розвитку.

Серед західних соціологів переважає думка, що сім'я досягла стану глибокого розкладу і що цей процес є незворотнім. До того ж прояви цієї кризи виявляють себе тим яскравіше, чим вище (в середньому) загальний рівень соціально-економічного розвитку суспільства, чим вище рівень життя і матеріального благополуччя людей

Вітчизняні соціологи не схильні драматизувати стан сучасної сім'ї, зазначаючи появу позитивних змін у розширенні свободи вибору для чоловіків і жінок, утвердженні рівності їх соціального становища, зростання рівноправ'я у сім'ях, орієнтації на сім'ю як соціальну цінність.

1. Палкін В. А. Криза української родини – кроки до зникнення сім'ї чи її модернізації / В. А. Палкін // Народна освіта. – 2016. – Вип. 1. – С. 4–11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/UJRN/NarOsv_2016_1_3

Т. В. Вонберг*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ВИРІШЕННІ ЗАГРОЗ І ПРОБЛЕМ ЛЮДСТВА

Сьогодні стрімко зростає кількість і модифікується якість різноманітних загроз, викликів та ризиків, з якими зіштовхується людство. Зокрема відмічається стійка тенденція набуття внутрішніми конфліктами статусу домінуючих, посилення невідчутних і розпорошених загроз, зокрема, зміна клімату, глобальне потепління, забруднення навколишнього середовища, нелегальна міграція тощо. Також останнім часом різко загострилися загрози, пов'язані з енергетичним, продовольчим забезпеченням, вичерпанням запасів сировини, мінералів, інших невідновлювальних ресурсів. [1, с. 5]. Тому хотілося б розглянути реалізацію соціальної відповідальності саме у площині екології та обмеженості ресурсів. Адже, саме означена вище проблема ускладнюється кожного року та становить глобальну проблему людства.

Варто відмітити, що, наприклад, впровадження нетрадиційної енергетики потребує високих технологій. З огляду на це, не виникає сумнівів у необхідності участі урядів у розробці таких технологій. Більшість компаній, особливо молодих, не можуть дозволити собі інвестувати у фундаментальні дослідження. Часові рамки є досить довгими, і лише невелика частина результатів досліджень може виявитися комерційно життєздатною.

Яскравим прикладом соціальної відповідальності державного апарату у цій сфері є ЄС. Так, ще в 2007 р. Європейська Рада ухвалила цілі, яких вони хотіли б досягти у сфері енергетики на 2020 р. – “20-20-20” (скорочення викидів парникових газів не менш ніж на 20%, збільшення питомої ваги відновних джерел енергії в кінцевому енергоспоживанні до 20% та підвищення енергоефективності на 20%) порівняно з відповідними показниками 1990 р. Європейська Рада також обговорила питання декарбонізації, встановивши мішень для ЄС та інших промислово розвинених країн – скоротити викиди CO₂ в межах від 80 до 95% до 2050 року [2, С. 3]. І дев'ятнадцять держав-учасниць ЄС, у тому числі, Австрія, Естонія, Данія, Німеччина, Італія, Литва, Румунія та Швеція, не просто вкладаються у заплановані рамки, а вже перевищують їх.

З іншого боку, значний вклад у цю сферу роблять і великі корпорації, оскільки їх імідж напряму залежить від того наскільки вони екологічно соціально відповідальні, адже саме вони часто наносять найбільшу шкоду

* к.е.н., старший науковий співробітник відділу досліджень розвитку соціальних систем Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

навколишньому середовищу, користуючись його ресурсами. Так, наприклад, ІКЕА інвестує кошти в сталий розвиток протягом всієї своєї діяльності, в тому числі і в ті речі, що клієнтам не завжди видно. Їх соціальна відповідальність починається з ланцюжка поставок, де шведський виробник меблів отримує близько 50% своєї деревини від лісів, що відновлюються, і 100% бавовни з фермерських господарств, що відповідають стандартам Better Cotton, які передбачають скорочення споживання води, енергії і хімічних добрив та пестицидів. Окрім того, ІКЕА має більше 700 000 сонячних панелей, що живлять їх магазини, і планує почати продаж їх клієнтам у Великобританії. У 2012 р. ІКЕА оголосила про свою мету щодо переходу на 100% відновлювальної енергії до 2020 року, але всього через чотири роки вона підвищила ставки, націлившись на те, щоб стати ще й експортером такої енергії на цей час [3].

І, нарешті, наголосимо, що для повністю ефективної реалізації соціальної відповідальності у цій сфері, така відповідальність має проявлятися кожним індивідом у суспільстві. Так, жителі Камікацу, невеликого містечка на заході Японії, ретельно перебирають свої відходи в 45 різних категоріях, щоб вони могли бути перероблені, повторно використані або віддані на компост. Місто оголосило в 2003 р., що до 2020 р. воно припинить виробляти відходи в цілому і стане «містом нульових відходів». Зараз воно переробляє або повторно використовує майже 80% своїх неорганічних відходів, що набагато перевищує загальнонаціональне середнє значення у близько 20% [4].

Місто також має магазин, де люди можуть залишити одяг або меблі, які їм більше не потрібні, чи обміняти свої старі речі на безкоштовні предмети, які залишили інші. Цей процес економить місту третину їх колишніх витрат, що витрачалася на спалювання сміття.

Отже, означене вище дослідження ще раз доводить, що досягнення безпеки у певній конкретній сфері досягається не лише силами індивіду, держави або бізнесу. Усі учасники мають робити свій вклад з метою стабільного існування країни.

1. Забезпечення національної безпеки України в умовах глобальних та регіональних невизначеностей / за ред. Ю. В. Ковбасюка, К. О. Ващенко, Г. П. Ситника. – К. : НАДУ, 2012. – 159 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: derzhava.in.ua:8081/kafedry/kaf_nbu/DocLib1/Forms/AllItems.aspx?RootFolder=%2fkafedry%2fkaf_nbu

2. Communication from the commission to the European Parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions: Energy 2020 [Electronic resource]. – Access mode: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0639&from=EN

3. 10 global companies that are environmentally friendly [Electronic resource]. – Access mode: virgin.com/virgin-unite/10-global-companies-are-environmentally-friendly

4. Japan's 'zero waste town' is so good at recycling that it is attracting foreign visitors [Electronic resource]. – Access mode: scmp.com/news/asia/east-asia/article/2072602/japans-zero-waste-town-so-good-recycling-it-attracting-foreign

О. О. Давидюк*

ОЦІНКА ЯКОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЯК СКЛАДОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

В контексті соціальної політики держави соціальна справедливість є насамперед регулятивним принципом, реалізація якого втілюється в формуванні системи соціального забезпечення населення. В сучасних соціально-економічних та політичних умовах українського суспільства можна виділити низку чинників, що постали викликом перед системою соціального забезпечення, і які, відповідно, актуалізують завдання щодо її оптимізації та удосконалення: це і тенденції до загального старіння населення України, і зростання показників інвалідизації населення, збільшення контингенту малозабезпечених сімей з дітьми, бездомні особи, поява нової групи внутрішньопереміщених осіб та біженців, та інші, хто опинився в складних життєвих обставинах і не може їх самотійно подолати. Зокрема, стрімко зростає потреба у такому виді соціального забезпечення, як соціальні послуги.

Тому сьогодні система надання соціальних послуг перетворюється на потужний соціальний амортизатор, важливий інструмент забезпечення соціальної справедливості. Відповідно актуалізується необхідність опрацювання та впровадження якісно нових технологій та інструментів соціальних послуг для адаптації до сучасних реалій українського суспільства. Система надання соціальних послуг має враховувати світові тенденції розвитку, реалізацію інтересів населення як споживача послуг, інтересів держави щодо розробки стратегії розвитку сфери соціальних послуг та забезпечення її реалізації на практиці шляхом вдосконалення фінансових інструментів та нормативів, інтересів недержавних організацій, що надають соціальні послуги.

Реалізація державою активної соціальної політики обумовлює необхідність удосконалення управління соціальними послугами на основі достовірної оцінки їх якості. Оцінка якості надання соціальних послуг є важливим елементом системи соціального забезпечення населення. Вона не тільки дозволяє здійснювати контроль якості обслуговування, надає базу для аналізу і прийняття управлінських рішень, але й забезпечує зворотній зв'язок, що є необхідним для будь-якої сталої та здатної до розвитку системи.

В галузі досліджень проблем соціальних послуг наразі стоїть завдання доопрацювання цілісної, єдиної методології оцінки якості соціальних послуг, яка б включала в себе всі аспекти – від оцінки реакції отримувача

* к.соц.н., завідувач відділу проблем соціальних послуг Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

послуг за допомогою анкетування до налагодження системи статистичного обліку та аналізу параметрів оцінки. Положення низки нормативно-правових актів з питань надання соціальних послуг спрямовані на вирішення цього завдання: це, зокрема, Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III), в статті 8 якого зазначено, що для визначення розмірів державних гарантій соціальної підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначаються показники якості соціальних послуг. У Законі України «Про соціальні послуги» (від 19 червня 2003 р. № 966-IV) прописано, що показники якості соціальних послуг – це сукупність показників, які використовуються для оцінювання діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, які ґрунтуються на позитивній результативності соціальних послуг відносно її одержувачів і ступеня задоволення їх потреби в цих послугах. Державні стандарти соціальних послуг містять показники якості окремої послуги.

Важливим документом у цьому питанні є «Методичні рекомендації з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг» (затверджені наказом Міністерства соціальної політики України від 27.12.2013 № 904), якими визначено об'єкт оцінки якості соціальних послуг, етапи оцінки, показники якості, методи оцінки тощо. Однак наразі цей документ потребує доопрацювання та внесення змін у питаннях визначення суб'єктів, які здійснюватимуть моніторинг та оцінку якості соціальних послуг на різних рівнях (об'єднана територіальна громада, район, область), забезпечення фінансування їх діяльності; навчання фахівців, які будуть здійснювати моніторинг та оцінку якості соціальних послуг тощо. Тобто, виникають питання щодо практичного здійснення оцінки якості соціальних послуг.

Крім того актуальною є потреба в розширенні та оптимізації переліку показників якості соціальної послуги. Практика свідчить, що єдиного підходу до визначення переліку критеріїв та показників, що підходять до всіх випадків оцінювання якості соціальних послуг, бути не може (саме переліку, а не методології) [1; 2]. Їх склад буде варіювати залежно від об'єкта, предмета та задач оцінки.

Враховуючи напрацювання функціонально-цільової концепції якості, теорії людського капіталу, теорії забезпечення соціальних потреб, які обґрунтовують позицію, що основним критерієм якості обслуговування отримувача послуги є міра його задоволеності, яка визначається за допомогою соціологічних методів дослідження, доцільним вважається підвищення ролі суб'єктивного підходу щодо оцінювання якості соціальних послуг [3; 4]. Так, цей критерій містить певний ризик суб'єктивізму, адже люди можуть користуватись одними й тими ж послугами, але їхні оцінки щодо цих послуг (залежно від досвіду, особистісних якостей та важливості

проблеми) не завжди однозначні, а часом навіть і полярно протилежні. Проте якість послуг найкраще оцінять лише самі отримувачі і саме рівень задоволеності соціальною послугою (за оцінками отримувачів соціальної послуги) фігурує як показник якості соціальної послуги в кожному Державному стандарті соціальної послуги, а Методичними рекомендаціями одним з основних методів оцінки якості соціальних послуг визначено опитування/анкетування отримувачів соціальних послуг та/або їх законних представників, також як окремий етап оцінки якості соціальних послуг позиціонується аналіз результатів оцінки якості соціальних послуг та вивчення думки отримувачів соціальних послуг.

Також суб'єктивний підхід поряд з опитуванням отримувачів послуг передбачає й опитування співробітників закладів. Це дозволить дати комплексну оцінку якості надання соціальних послуг на основі виокремлених критеріїв та показників, що характеризують як зміст діяльності, так і результат, а також її соціальну та особистісну значущість.

Таким чином, у системі соціального забезпечення населення оцінка якості соціальних послуг має розглядатися не тільки відносно надавача, але й отримувача послуг. Для отримання оптимального результату необхідно, щоб усі сторони, які беруть участь у процесі отримання необхідних соціальних послуг, були задоволені. Тому в цьому випадку доцільно говорити про те, що якісне надання соціальних послуг, які відповідають потребам населення, є необхідним компонентом забезпечення принципу соціальної справедливості в процесі надання допомоги та підтримки тим категоріям населення, які опинились у скрутних життєвих обставинах.

1. Сич Т. В. Управління якістю соціальних послуг : навч. посіб. / Т. В. Сич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/
2. Подходы к стандартизации и управлению качеством социальных услуг СО НКО / Модуль 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: docplayer.ru/29644024-Podhody-k-standartizacii-i-upravleniyu-kachest
3. Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.
4. Історія економічних учень : підруч. / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.

Н. О. Поляк*

РІВЕНЬ ОБІЗНАНОСТІ ДІТЕЙ УКРАЇНИ ЩОДО СВОЇХ ПРАВ І НОРМ КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ

Сфера прав дитини охоплює їх широкий комплекс, починаючи від народження і до набуття повноліття, це громадянські, політичні, економічні, культурні (духовні), соціальні та особисті права. Дотримання цих прав у розвинутих країнах передбачає розроблення національної політики, спрямованої на безпеку та благополуччя дітей.

До основних міжнародних актів, що визначають комплекс стандартів у сфері захисту прав дітей, віднесено Конвенцію про права дитини, яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1989 р. і ратифікована в Україні у 1991 році. Конвенцію слід визнати найбільш послідовним та вичерпним документом про права дитини, який не тільки визначає права дітей, але й проголошує право на захист дітей та обов'язковість створення для цього необхідних умов.

В Україні охорону дитинства визначено однією з важливих сфер національних інтересів. З часу проголошення незалежності в Україні та після ратифікації Конвенції ООН про права дитини, державою здійснено суттєві кроки на шляху до захисту прав дітей, у тому числі формування нормативно-правової бази, що регламентує права дітей, та імплементація міжнародних норм у цій сфері. Проте все ще залишається низка важливих невирішених питань у сфері удосконалення, оптимізації та дотримання норм законодавства (у т. ч. Конвенції ООН про права дитини) у цій сфері.

Для підвищення рівня поінформованості суспільства з питань забезпечення та захисту прав дітей, покращення взаємодії між державними органами влади і популяризації положень Конвенції ООН про права дитини важливим є проведення оцінювання рівня обізнаності дітей України щодо своїх прав і норм Конвенції ООН про права дитини.

В рамках наукового дослідження,¹ співробітниками Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Мінсоцполітики та НАНУ проведено пілотне опитування дітей шкільного віку від 7 до 17 років, метою якого було визначення рівня обізнаності дітей щодо своїх прав і норм Конвенції ООН про права дитини. Опитування проводилося з квітня по травень 2017 р. в наступних регіонах України: м. Київ, Київська, Луганська, Полтавська та Тернопільська області.

* к.е.н, завідувач відділу соціального прогнозу Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

¹ Аналіз відповідності національного законодавства та рівня обізнаності дітей України щодо норм Конвенції ООН про права дитини і розроблення пропозицій для його удосконалення : звіт про НДР / К. : НДІПЗН Мінсоцполітики та НАН України; наук. керівник Н. О. Поляк, - К., 2017. – 445 с. Інв. №0218U003077.

Відповідно до поставленого завдання щодо виявлення рівня обізнаності дітей положенням Конвенції ООН про права дитини було розроблено анкету, яка складається з 22 запитань, умовно розподілених на 5 блоків:

- *1-й блок* присвячений загальним питанням щодо віку дітей, статі та місця проживання;
- *2-й блок* – розумінню дітьми поняття «права дитини» та знанню своїх прав відповідно до Конвенції;
- *3-й блок* – визначенню обізнаності щодо джерел інформації з питань прав дитини;
- *4-й блок* містить питання щодо усвідомлення власного досвіду дитини про стан дотримання своїх прав та прав інших дітей в Україні, а також щодо знання про наявність первинних суб'єктів захисту у випадку порушення прав дитини;
- *5-й блок* включає питання щодо зацікавленості дітей у більш детальному ознайомленні з Конвенцією у майбутньому.

Серед опитаних 385 респондентів більшість складають мешканці міст (85%). За ознакою статі серед респондентів 49% – дівчата, хлопців – 51%.

Проведене соціологічне опитування показало, що близько 70% дітей знайомі з Конвенцією ООН про права дитини, одночасно майже половина з цієї сукупності вказали на низький рівень обізнаності щодо її змісту. Разом із тим діти виявили достатньо високий рівень свого ознайомлення з багатьма конкретними правами, які передбачає зазначена Конвенція. Так, діти вказали на найбільшу обізнаність щодо таких прав: на ім'я та громадянство – 78%, відпочинок, гру та розваги – 76%, користування рідною мовою – 75%, розвиток своїх талантів – 70%, знати своїх батьків та право на їх піклування – 67% всіх опитаних дітей. Менш відомими правами серед дітей за вищезазначеним індикатором виявились права: на захист від сексуальної експлуатації – 52%; особисте життя, а також на захист від незаконного втручання в її особисте та сімейне життя – 46%; користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я – 46%; свободу релігії – 43%; права бути членом асоціацій/зборів (у тому числі гуртка чи клубу) та створювати їх – 37%; бути заслуханою в суді – 22% дітей.

Результати оцінювання стану дотримання прав дитини показали, що діти більш за все відчують неповагу або зазнавали порушення щодо своїх особистих прав, а також права на недопущення фізичного насильства та права жити разом з батьками.

Оцінка рівня обізнаності щодо джерел інформації про Конвенцію ООН про права дитини показала, що найбільшу роль у формуванні обізнаності дітей щодо своїх прав, а також знань щодо основних способів захисту у

випадку їх порушення виконують вчителі та батьки. Крім того діти виявили значну зацікавленість у подальшому ознайомленні з цією Конвенцією та правами, які вона проголошує.

Вищезазначене свідчить про необхідність доповнення обов'язкової шкільної програми для дітей усіх вікових категорій відповідними уроками на тему Конвенції ООН про права дитини. В рамках таких уроків дітям має надаватися вичерпна інформація про види прав, що передбачені Конвенцією, способи запобігання порушенню таких прав, можливі наслідки у випадку їх порушення, а також способи для їх захисту. Адже покращення рівня обізнаності дітей щодо своїх прав та способів для їх захисту запобігає порушенню прав дитини у її житті. Крім того держава має виконувати інформаційно-просвітницьку функцію для виховання у дорослих громадян високого рівня поваги до своїх дітей як до особистостей, а також суб'єктів та носіїв права.

Н. Бурлій*

ДОГЛЯД ДОРΟΣЛИХ ДІТЕЙ ЗА БАТЬКАМИ

У суспільстві все частіше обговорюється проблема утримання і догляду батьків дітьми. Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків закріплений у статті 51 Конституції України. Ця конституційна норма також міститься і в Сімейному кодексі України (статті 202–206).

Відповідно до статті 202 Сімейного кодексу України повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги.

Згідно зі ст. 205 Сімейного кодексу України, розмір аліментів на батьків визначається судом у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин справи. До уваги береться матеріальний і сімейний стан сторін, можливість одержання батьками утримання від інших осіб: дітей, дружини, чоловіка, а також своїх батьків. Також до уваги береться отримання батьками пенсії, державних пільг, субсидій, наявність у батьків майна, що може приносити дохід тощо.

Утримання батьків дітьми є відповідною компенсацією за утримання і турботу, надану батьками дитині. В нормальних умовах діти добровільно допомагають своїм непрацездатним батькам і турбуються про них. Однак, безсумнівно, неможливо змусити дорослих повнолітніх дітей любити і поважати своїх батьків. Любов, доброта, порядність, чесність є етичними поняттями, а не юридичними.

* студентка Тарашанського державного технічного та економіко-правового коледжу.

Вважається, що повнолітні діти виконують свої обов'язки щодо утримання непрацездатних батьків добровільно. Як правило це відповідає реальному стану речей. Проте в окремих випадках виникає питання про договірне регулювання аліментних відносин батьків і дітей. Якщо мати, батько були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені, обов'язок утримувати матір, батька у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, не виникає.

Статтю 205 Сімейного кодексу України встановлено, що суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного стану сторін.

Суд враховує всі види заробітку чи доходу як дітей так і батьків. Залежно від цих обставин і визначається розмір аліментів. Суд має право встановлювати розмір аліментів повністю чи частково, як у твердій грошовій сумі, так і в частці від заробітку (доходу). На вибір способу визначення розміру аліментів можуть впливати різні обставини: мінливість і нестабільність доходу, проживання за кордоном, одержання частини доходу в натуральній формі тощо.

Разом із тим, аліменти, що сплачують діти на утримання своїх батьків, безумовно повинні забезпечувати достатній життєвий рівень та необхідні умови для існування. Проте в сучасних умовах тяжка хвороба, інвалідність або немічність батьків потребують значних додаткових витрат, які не покриваються сумами сплачуваних дітьми аліментів.

Щодо звільнення дітей від обов'язку утримувати своїх батьків, слід зазначити таке. Специфіка аліментного обов'язку повнолітніх дітей відносно своїх непрацездатних і нужденних батьків полягає в безпосередньому зв'язку аліментних виплат з минулою поведінкою батьків щодо дітей, адже саме батьки виховують, годують, одягають дитину, забезпечують розвиток дитини та здійснюють загальний догляд за нею. За таких обставин статтю 204 Сімейного кодексу України передбачено, що дочка, син можуть бути звільнені судом від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо буде встановлено, що мати, батько ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків. Тому було б несправедливим покласти на дітей, які не одержали такого догляду від батьків, обов'язку їх утримувати.

1. Конституція України // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Сімейний кодекс України // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

ВНЗ «Національна академія управління» у 2001 році започаткувала суспільно-науковий проект «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я». В рамках цього проекту проводяться науково-практичні конференції, присвячені актуальним гуманітарним проблемам сучасності. Метою конференцій є обговорення основних принципів, на яких має будуватися життя людини у світі, що змінюється та зазнає постійних викликів, а також сучасна інтеграція суспільствознавства та богослов'я.

За час існування проекту відбулися такі конференції:

2001 – Християнство на межі тисячоліть (економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти)

2002 – Духовно-моральні виміри українського суспільства: погляд XXI століття

2003 – Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій

2004 – Духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива

2005 – Україна в системі духовних, економічних та політичних координат глобалізованого світу

2006 – Духовні цінності в сучасному інформаційному суспільстві та український вибір

2007 – Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми

2008 – Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти

2009 – Людина і соціум в умовах глобальної кризи: погляд крізь призму суспільствознавства та богослов'я

2010 – Україна у стані перманентного вибору: духовно-культурні, соціально-економічні та політико-правові стратегії

2011 – 20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього

2012 – Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності

2013 – Громадянська взаємодія як екзистенція демократичного суспільства

2014 – Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку

2015 – Патріотизм у системі сучасних суспільних цінностей

2017 – Оптимізм і песимізм: амбівалентність українського соціуму в духовному і матеріальному вимірах

Збірники матеріалів цих конференцій можна завантажити за посиланням: nam.kiev.ua/zbirnyky-naukovykh-statey.html

Духовна безпека України: погляд суспільствознавства і богослов'я

МАТЕРІАЛИ XVII НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Упорядник: Т. В. Привалко

Оригінал-макет підготовлено у ВНЗ «Національна академія управління»

Підп. до друку 21.11.2018 Формат 60x80 1/16
Папір офсет. № 1. Офс. друк. Гарн. «Танота»
Ум. друк. арк. 8,6. Обл.-вид. арк. 11,5. Наклад 100 прим.
Замовлення №

ВНЗ «Національна академія управління»
03151, м. Київ, вул. Ушинського, 15
тел./факс (044) 242-24-46
www.nam.kiev.ua, office@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії